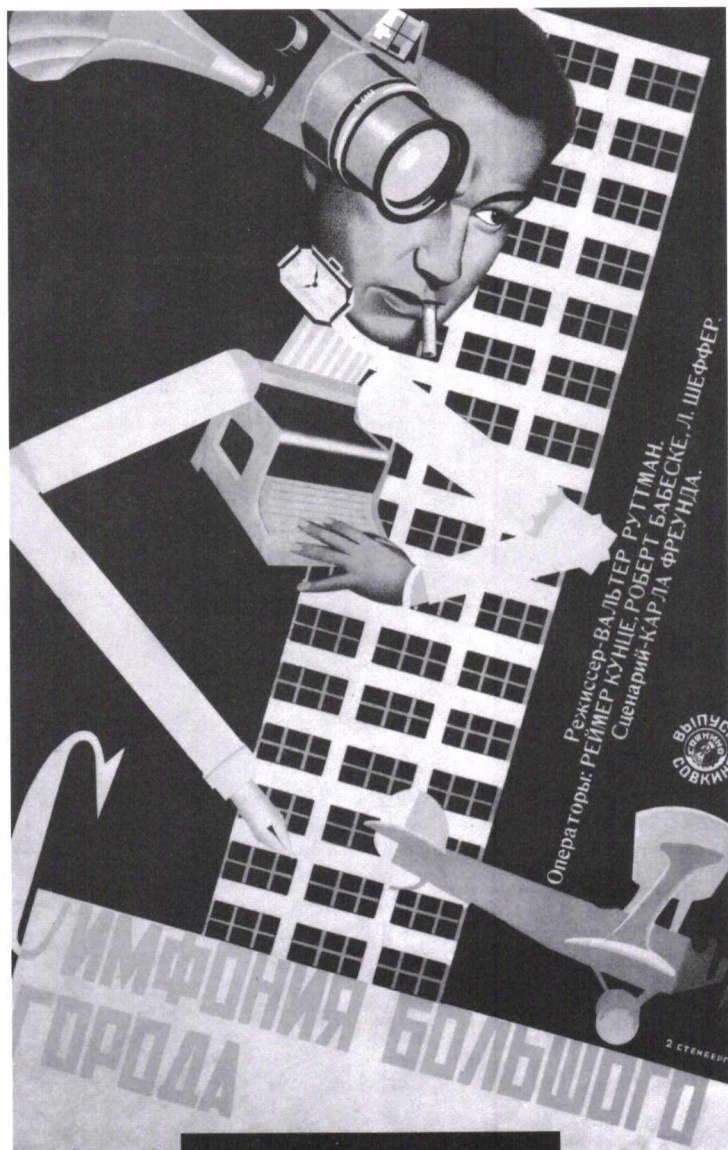

1 • 2 0 0 0

ISSN 0018-2362

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

KAUPUNGISTUMISEN AROMI

Режиссер-ВАЛТЕР РУТМАН.
Сценарий-КАРЛА ФРЕУНДА.
Операторы-РЕЙНЕР КУНЦЕ, РОБЕРТ БАБЕСКЕ, Л. ШЕФФЕР.

ВЫПУСК
2000

СИМФОНИЯ БОЛЬШОГО
ГОРОДА

2 СТЕНДЕРП

5 0 m k

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

98. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Ohto Manninen

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Pertti Haapala, Merja-Liisa Hinkkanen, Heikki Mikkeli (ulkomaantoimittaja)

Hallitus: Martti Häikiö, Pirkko Leino-Kaukiainen, Raimo Salokangas, Juha Sihvola, Kyösti Tiainen, Jyrki Vesikansa,

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Ohto Manninen, DDR ja Suomen historiantutkimus 1

Kansakunnan taipaleita

Mauno Jokipii, Uusien katsomusten yleisesitys 3
Osmo Jussila, Taitavasti tasavallan tiellä 10

Kaupunkeja ja aromeja

Jan Löfström, Aromeja aistien historiallisesta antropologiasta. Tutkimusaiheena hajut ja tuoksut 15
Timo Herranen, Metropolin tuskallinen kasvu – ympäristö ja yhteisö eurooppalaisessa suurkaupungissa 1800–1914 23
Aino Katermaa, Käskystä kaupunki – Hämeenlinnan kaupungin perustaminen 1639 33

Ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä

Petri Karonen – Juba-Antti Lamberg – Jari Ojala, Yritykset muuttuvat - muuttuuko historiantutkimus? Yrityshistorioista yrityksen taloushistoriaksi 47
Ari Helo, Lyhyt oppimäärä republikanismista 56

Keskustelua

Aki Rasilainen, Autonomia ja yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö 61
Vesa Vares, ”Juridista saivartelua” – Rasilaisen itsensäkin mielestä 64
Veli-Pekka Leppänen, Vielä Skp:n hajaannuksesta 70

Arvosteluja

Janken Myrdal, Jordbruket under feodalismen 1000–1700 (*Eino Jutikkala*) 73
Illustrated Atlas of Native American history. Toim. Samuel Willard Crompton (*Pauliina Raento*) 76
Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context. Toim. Marjatta Hietala ja Lars Nilsson (*Aura Korppi-Tommola*) 78
Marjo Kaartinen, Spiritual Eunuchs. Religious People in English Culture of the Early Sixteenth Century (*Jussi Hanska*) 80
Pasi Ihalainen, The Discourse on Political Pluralism in Early Eighteenth-Century England (*G. M. Ditchfield*) 82
L. J. Niinistö, Paavo Susitaival 1896–1993 (*Martti Turtola*) 86
Max Jakobson, Väkivallan vuodet. 20 vuosisadan tilinpäätös I; Keijo Korhonen, Sattumakorpraali. Korhonen Kekkosen komennossa; Lasse Lehtinen, Entisen presidentin tekijä. Päiväkirja (*Jyrki Vesikansa*) 88
Jarmo Peltola, Onnikoita ja rollokoita. Viisi vuosikymmentä (1948–1998) kunnallista joukkoliikennettä Tampereella (*Erkki Vasara*) 91

Tiedemaailma

Historiallinen Aikakauskirja 94
Palkittuja 94
Apurahat 95
Tämän numeron kirjoittajat 95

Notes on the contents

Kansi: Vladimir ja Georgii Stenberg, Suuren kaupungin sinfonia (1928). Litografia. 96

DDR ja Suomen historiantutkimus

■ Lakkautetun Saksan demokraattisen tasavallan arkistot kokivat 1990-luvulla saman kohtalon kuin aikanaan Kolmannen valtakunnan arkistot 1940-luvulla. Lähes koko säilynyt aineisto avattiin tutkimukselle. DDR:n salaisen palvelun Stasin salaiset asiamiehet ovat kaikkialla maailmassa joutuneet syyttäjäviranomaisten ja oikeuslaitosten punnittaviksi. Myös muiden – itäsaksalaisten kanssa tekemisiin joutuneiden ja heidän yhteiskuntaansa kauempaa seuranneiden – on nyt sopiva aika pohdiskella menneitä.

Ilmeisesti jokainen ulkomaille lähtenyt itäsaksalainen sai tehtäväkseen pitää silmällä avoinna ja raportoida kotiin tultuaan kokemuksistaan. Tällaisia raportteja on kirjoitettu myös historioitsijakunnasta, ja sellaisen lukeminen on monessa mielessä mielenkiintoista. Silmät avautuvat havaitsemaan – vieraiden silmälasien lävitse – historioitsijayhteisön luonteenomaisia, sangen inhimillisiä ja jopa surkuhupaisia piirteitä. Toisaalta teksti paljastaa, millaiseen ajattelutapaan ja kirjoitustapaan itäsaksalaisen tiedemiehen oli raportissaan mukauduttava. Olivatko ne hänen todellisia ajatuksiaan, sitä emme tiedä. Lähdekritiikin opeista yksi on, että myös asiakirjan vastaanottaja vaikuttaa sen sisältöön.

Suomen yliopistomaailmaan tulleiden itäsaksalaisten ongelmana oli se, että heidän oli selvästikin suhtauduttava epäluuloisesti ja kriittisesti keskustelukumppaneihinsa. Suuri osa suomalaisista historioitsijoista oli luokiteltavissa porvarillis-liberaaleiksi tai äärikonservatiiveiksi. Nuorten historioitsijoiden osalta toki oli havaittavissa vahva intressi marxilais-leniniläiseen historiakäsitykseen.

Edistyksellisillä oli tarve saada tukea marxilaiselle näkökannalleen ja kannustusta tieteellisten ja yhteiskunnallisten hankkeittensa suorittamiseen. Yksi nuori tiedemies oli aloittanut ensimmäisen marxilaisen Suomen historian kokonaisesityksen kirjoittamisen. (Teos ei liene ainakaan siinä muodossa valmistunut.) Sosiaalipolitiikan alalla taas toimi SKP:n jäsenten muodostama työryhmä tutkimassa "Valtiomonopolistista kapitalismia Suomessa". Sen sijaan vakiintuneiden tiedeyhteisön jäsenten ystävällisyyden tai korrektiuden taustalla oli nähtävissä pyrkimys testata – opponoivasti – "käsitystemme kestävyyttä ja tieteellisyyttä". Toisaalta motiivina saattoi olla ammattimainen – ja ehkä tieteellisen itsekäs – kiinnostus Saksan arkistoihin tai yleisemmin "epämääräinen Saksan-ystävyyys". Yksi kannustin eräiden suomalaisten ystävällisyydelle saat-

toi tarkkailijan mielestä olla myös Suomen virallinen ulkopoliittikka ja siihen liittyvä ura-ajattelu.

Suomalaisten marxilaisuuden taju ei vielä 1970-luvulla ollut ulkopuolisen silmin katsottuna kovin kehittynyt. Sosialististen valtioiden kokonaishierarkian kannalta saattoi tuntua kiusalliselta, kun nuoret suomalaiset yliopistoihmiset ihastelivat DDR:n taloudellista ja poliittista etevämyyttä muihin sosialistisiin maihin (myös Neuvostoliittoon!) nähden. DDR:n korkeakoululaitos oli suosiossa, mutta itäsaksalaisten oli vaikea yhdistää siellä vallinnutta demokratiaa suomalaisten ylioppilaiden ”mies ja ääni” -vaatimukseen. Muissa piireissä kai hyvántahtoinen ymmärtämättömyys oli vielä suurempaa: itäsaksalainen saattoi kokea suomalaisten ”aliarvioivan yhteiskuntajärjestelmien eron merkitystä” Saksojen välisissä suhteissa.

Lainalaisuuksien yhteiskuntanäkemyksen omaavien saksalaisten tehtävänä oli pohtia mahdollisuuksia edistää ”poliittisia ja taloudellisia etujamme”. Vaikutusmahdollisuuksia ei puuttunut; oli vain löydettävä ne väylät, joita käyttäen toiminnalla olisi paras teho. Vasemmistolaiset nuoret tiedemiehet olivat myös tässä mielessä hyviä kontakteja. Tämän takia päätettiin tukea hanketta luoda seminaariyhteistyö Greifswaldin yliopiston ja suomalaisten välille. Näin säilyisi yhteys juuri niihin Suomen historioitsijapiireihin, joihin kommunistien ja vasemmistososialistien vaikutus oli voimakkain, näin luotaisiin kontakteja sosiaalidemokraattisen

puolueen vasemmistoon ja ulkoministeriöön ja näin estettäisiin suomalaisten historiantutkijoiden suuntautuminen muualle (vaikeammin hallittaviin suuntiin).

Myös USA:n historiantutkijoihin oli ajatuksena luoda Suomen kautta kontakti. Tähän voitaisiin käyttää professoria, joka oli presidentti Nixonin vastustaja ja osoittanut muutenkin edistyksellisyytensä paljastamalla ”Suomen sodanaikaista ulkopoliittikkaa koskevia neuvostovastaisia väärennöksiä”.

DDR:n yhtenäisyyspuolueen elinten asiakirjoista tuskin löytynee kannanottoja Suomen historian kirjoittamiseen – niin kuin Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ”Suomen pöydän” kautta kiertäneistä asiakirjoista –, mutta toki DDR:llä oli vaikutusta suomalaiseen historiankirjoitukseen. Yliopistoissa saattoi opintodemokratian vaikutuksesta valita lukeakseen siellä painettuja metodiopeja, ja marxilainen tapa selittää historian kulkua levisi nopeimmin juuri sieltä. Näin sikäläiset opit ovat vilkastuttaneet suomalaista metodikeskustelua.

Koskaan ei ole liikaa poikkeukselliselta suunnalta valaisevia salamaniskuja. Arkistoista paljastuneiden salattujen päämäärien saaminen julkisen historian rinnalle luo terveellisiä ja otollisia vertauskohtia. Ne antavat virikkeitä ulottaa kritiikki (ja itsekritiikki) myös muihin muotisuuntauksiin – niin loogisilta kuin ne tuntuivatkin ja tuntuvatkin – ja myös muiden kansainvälisten suhteiden taustoihin.

O.M.

KANSAKUNNAN TAIPALEITA

MAUNO JOKIPII

Uusien katsomusten yleisesitys

Prof. Mauno Jokipii arvioi Petri Karosen Ruotsin ja Suomen yhteishistoriaa käsittelevän teoksen *Pohjoinen suurvalta*.¹

■ *Petri Karonen* suunnistaa voimakkaasti ennen kokeilemattomille urille uudessa suuressa teoksessaan *Pohjoinen suurvalta*, jossa hänellä esipuheen mukaan samalla kertaa on useita tavoitteita. Yliopistokursseissa on tietävästi luettu eri teoksista Suomen historian ja Ruotsin historian kurssit 1521–1809. Kun viime aikoina kuitenkin on tieteen puolella voimakkaasti korostettu, että Suomi on vielä tällöin osa Ruotsia, mutta sellainen osa, jonka sisäisestä yhteenkuuluvuudesta oli selviä näyttöjä, Karonen kirjoittaa nyt – ensimmäisenä suomalaiselta puolelta – kurssikirjaksi (”käsikirjaksi”) Ruotsin ja Suomen yhteishistorian. Kokeilu selvästi onnistuu, ja aluemäärittely Ruotsi ja Suomi on kuvattavan ajankin kannalta sekä iskevä että täsmällinen. Esitettyihin hyviin todisteluihin haluaisin lisätä vuoden 1636 purjehdussäännön maininnan Tukholmasta Ruotsin pääkaupunkina ja Turusta Suomen pääkaupunkina (kohta VI). Siis rinnakkain, mitä ei sovi unohtaa. – Ruotsin ns.

voittomaat (meillä Käkisalmen lääni) on teoksessa tietoisesti jätetty sivummalle.

Tekijä asettuu johdannossa selkeästi valtiokeskeiselle kannalle ja katsoo, että se sitoo esityksen eri puolet kokonaisuudeksi. Hän on tietoinen vastarinnasta, jonka tulee kohtaamaan ”historia alhaalta” -liikkeen taholta, joka niin innokkaasti on kaatamassa ”suuria kertomuksia”. Karonen huomauttaa, ettei silti ”liidellä ainoastaan makrotason yläilmoissa tai kuvata pelkästään poliittisia tapahtumia”. Näin tosiaan on laita. Teoksen koko dispositio on pikemminkin voimakkaasti valtio-opillinen ja kuvaa nämä tärkeät asiat niin hyvin, että kirjaa käyttämällä päästään tältä kaudelta myös irti sen alan erillisestä kurssikirjasta. Tavanomaisen poliittisen historian pitsimäiset yksityiskohdat kirjoittaja on harvinaisella johdonmukaisuudella ja taidolla kokonaan välttänyt. Sotavuodet sekä suurimmat voitot ja tappiot on liitteessä kyllä kirjattu. Tuloksena on linjakas ja probleemikeskeinen kokonaisesitys.

Pienen jatkokeskustelun käsitteiden määrittelystä vaatii Karosen raju väite ”Ruotsi ei ollut valtio ennen Kustaa Vaasan valtaantuloa 1521” (s. 20). Olisi pitänyt tarkemmin määritellä, miltä kannalta. Olemme toki kaikki yksimielisiä, että uudella ajalla valtiosta kehittyi virkamiesvaltio. 1980-luvulla puhuttiin mielellään mahtivaltiosta (Odensen 19. pohjoismaainen historioitsijakongressi: *Maktstaten i Norden* 1984) tai sotilasvaltiosta tärkeimmän virkakunnan mukaan (Sven A. Nilsson 1984). Englantilainen Perry Andersson puhuu moniselitteisesti absoluuttisesta valtiosta (engl. 1978, ruotsiksi 1987). Mutta se ei merkitse, ettei keskiajal-

1. *Petri Karonen*, *Pohjoinen suurvalta*. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. WSOY, Juva 1999. Siv. 533, runsaasti karttoja, taulukoita, kaavioita ja kuvia.

la ollut valtiota. Kun Ruotsissa tällöin kuninkaan lisäksi oli valtion rajat, yhteinen laki, korkeat yhteisvirat (jaarli, marski, drotsi, kansleri) ja edustuslaitos (valtaneuvosto), valtion tuntomerkit täyttyvät sekä historioitsijoiden että valtio-oppineiden mielestä. Muistutan, että kaikissa maamme yliopistoissa oli vielä aivan äskettäin kurssikirjana Heinrich Mitteis'n klassikkoteos *Die Staat des hohen Mittelalters* (painos vielä 1962). Tarvitaan sosiologeja, jos keskiajan valtio julistetaan viralta, kuten tässä yhteydessä mainitut Charles Tilly tai Immanuel Wallerstein. Heilläkin on tietysti ansionsa, kuten keskusta ja periferia -näkökannan tuomat mielenkiintoiset lisät keskusteluun tai veronkannon ja talouden kehityksen vaikutus uuden ajan virkamiesvaltion muodostamiseen. Kokonaisuutena yllä oleva teesi kuitenkin – sine ira et studio – ampuu yli.

Havainnollisin kartoin, diagrammein ja tilastoin kirjoittaja seuraa Ruotsin alue- ja väestökehitystä. Tuore huomautus on mm., kuinka väkirikkaiden etelän maakuntien liittäminen 1600-luvun puolivälissä Ruotsiin vähensi Suomen väestön prosenttiosuutta valtakunnassa. Suomessa huomiota kiinnitetään Pohjanmaan ja Savon muita alueita nopeampaan väestön nousuun 1700-luvulla, jolla on jo selittävää merkitystä moniin asioihin.

Karonen lähtee reformaatioajan esittelyyn ajatusmaailman yleisestä muuttumisesta luterilaisuuden levitessä ja niin sanotusta kolmen regimentin opista, jossa poliittinen valta kuuluu kuninkaalle ja hengellinenkin johto oli hänelle alistettu. Kansainvälisen henkisen vallan, paavin, syrjäyttäminen ansaitisi ehkä vähän lisää huomiota, niin radikaalia se aikanaan oli, vaikka onnistui. (Esim. Simo Heininen, teoksessa *Kirkko ja politiikka* 1990.) Kapinat Kustaa Vaasaa vastaan leimataan etelän reaktioiksi, ei pohjoisen taikka Suomen. Kuningas kehittyi saksalaiskauden kautta hallintoreformeillaan huomattavaksi kotimaiseksi uudistajaksi. Mielenkiintoinen on oikeushistorian alalla kunnostautuneen kirjoittajan selkeä käsitys, että Ruotsin laki oli aikaansa nähden hyvin lempeä. Positiivisena piirteenä teoksessa on paikallishallinnon ja oikeuslaitoksen

voimakas esitykseen mukaan ottaminen rikollisuuden analysointia myöten. Neljän säädyn esittelyssä herättää huomiota, että Suomen aateli 1600 muodosti lähes puolet koko Ruotsin aatelista; alemman sotilasatelin luku rajamaassa nousi korkeaksi. – On aihetta yhtyä ajatukseen, että valtiopäivien valta nousi 1500-luvun mittaani; ainaisia sotia varten tarvittiin veroja, jotka valtiopäivien kautta saatiin. Mutta liioittelun puolelle menee, että ”todellinen valtiopäivätoiminta alkoi Kustaa Vaasan kuolinvuoteelta”, siis 1560 (s. 59).

Suomen suuremman itsenäisyyden 25-vuotisen sodan aikana Karonen selittää neutraalisti ”sota-ajan vaatimuksista nousseena käytännön ratkaisuna”. Hän ei ota kantaa Renvallin ajatukseen, että Suomen johtomiehillä jo Juhana-herttuan aikana olisi ollut idänpoliittisia ajatuksia, jotka sitten jatkuivat Juhana kuninkaan niin tavattomalla johdonmukaisuudella itäraajasta käymien sotien 1570–95 aikana. Jo tulosten vuoksi täytynee ajatella, että suomalaissyntyisellä rintamaupseeristolla, jonka johdolla näitä lakkaamattomia raskaita taisteluita vuodesta toiseen käytiin, oli positiivinen kanta asiaan. Innokkaimmin tätä on vastustanut Erik Anttoni: Suomen aatelisten kannat tulkitaan vain rojalismiksi ja uskollisuudeksi vannottulle valalle eikä myönnetä heillä olleen idänpoliittisia ajatuksia. Myös Karonen pitää sellaisia epätodennäköisinä. Miksi?

Kriisien kuvausta

Muuan Karosen teoksen mielenkiintoisimpia kohtia on kompromissin yrittäminen 1590-luvun kriisistä. Tutkijat Yrjö Koskisesta (1877) Sommarströmiin (1935) ja Armas Luukkoon (1950) ovat katsoneet Kaarle-herttuan kiihotuksen – siis politiikan – nuijasodan tärkeäksi taustasyysiksi. Pentti Renvall katsoi 1945, että köyhät talonpojat eivät primitiivisyytensä vuoksi ymmärtäneet Flemingin rauhan jo tultua jatkamaa rajankäynnin varmistuspolitiikkaa, vaan ryhtyivät kapinaan. Uudempi yksityiskohtatutkimus on monin paikoin osoittanut nuijapäälliköt seutunsa valistuneiksi ja varakkaiksi johtajiksi, joten tämä näkökanta on kumoutunut. Heikki Ylikangas on sen sijaan yrit-

tänyt – kehittäen Anthonin ajatuksia aatelin ja kansan silloisesta vastakohtasta Suomessa – selittää koko nuijasodan sosiaalisesti, nälkäkapinana sekä aatelin ja virkamiehistön sarron tuloksena (1977 ja neljäs painos 1997). Selityksen vaikeus on, ettei ydinalueilla Pohjanmaalla ja Pohjois-Savossa ollut ollenkaan aatelisia tai edes kaupunkveja porvareineen. Sääty-yhteiskunta oli vasta muotoutumassa (VPJ 1617). Ketä vastaan siis oikein kapinoitiin? Papistohan oli yleisesti kansalle myötämielinen, Laukaan tapauksessa se jopa lähti mukaan.

Karosen selitys on klassisen poliittinen: Kaarle-herttuan ja Sigismundin taistelu Ruotsissa, jossa aateli ei vain Kaarle-herttuan diktatuurin pelossa vaan ennemminkin muistaen valaansa jäi kuninkaalle uskolliseksi. Meillä Klaus Flemingin, ”varakuninkaan” ympärillä oleva piiri oli samaa mieltä, kuten Turun aateliskokous 1596 osoittaa. Pohjanmaan talonpoikien Kaarle-herttualta 1594 alkaen saamat linnaleirivapaudet taas innostivat heitä eniten kapinointiin. Karonen siis katsoo poliittiset syyt ja maankolkan ”laittoman ja epäkristillisen” hallinnon nuijasodan syyksi, mutta jättää Ylikankaan korostukset varsinaisesta sääty-pohjaisesta kapinasta sikseen. Lisäksi Karonen korostaa teokraattisen käsityksen kuninkaan vallasta, joka oli suoraan Jumalalta, saaneet tradition voimalla jalansijaa (s. 117). Vaikka näitä käsityksiä levisi jo varhain Melanchtonin kautta ja esim. Haffnerin koulukirjoissa 1500-luvun lopulla, kirkkohistoria näyttää dateeraavan ne voittopuolisesti vasta 1680-luvulle (Murtorinne; Suomen kirkon historia 2, 1991). Pitäisi kai todistella niiden levikkiä 1500-luvulla ja Länsi-Suomessa.

Politiikan kuvauksen loppuksi kirjoittaja haluaa harkita, miksi hyökkäävää ulkopolitiikkaa oikein ryhdyttiin Ruotsissa harjoittamaan. Ensin hän korostaa valloituspolitiikan puolustuksellista merkitystä ja sitä, että vastustajan annettiin aloittaa sodat. Valtion taloudelliset edut olivat luonnollisesti mukana, mutta eivät idänpolitiikassakaan ensisijaisina. Ennen oli muodikasta väittää, että aateli hyötyi eniten valloituksista, mutta kirjoittaja on teesiä vastaan. Aatelissa oli

runsaasti rauhanmiehiäkin, eivätkä säädyn maan raja-alueilla sijaitsevat suurläänitykset, jotka ensinnä joutuisivat sodan jalkoihin, tehneet aatelial aggressiiviseksi. Yleinen turvallisuuspolitiikka vaikuttaa sittenkin 1500-luvulla talousmotiivia tärkeämmältä.

Ruotsin jako keskeisiin viljamaakuntiin sekä perifeerisiin karja-alueisiin ja Bergslagenin kaivosalueeseen (tärkein vientiala) on perusteltu. Suomen osalta alaviitteisiin odotaisi Luukon karjakarttoja ja Soinisen (1980) viljelykarttoja. Jälkimmäisistä näkyisi, että kyllä Suomessakin esiintyi yksivuoroviljelyä Rovaniemen pohjoispuolella. Sotien seuraukset esitetään maltillisesti, autoitumisella kiihkoilematta. Omien tutkimusten perusteella havaitaan reaali-palkkojen nousu (Nummela-Karonen 1993). – Tällä tavalla Ruotsin kehitys 90 vuodessa nykyaikaiseksi, keskitetyksi valtioksi tulee vakuuttavasti todistelluksi.

Vallankäyttöä

Suurvalta-ajan (noin 1620–1720) esitys alkaa mielenkiintoisella pohdinnalla, kuinka em. uskonnollisesta kolmen regimentin opista päädytäänkin maalliseen neljän säädyn oppiin. Karonen on vetänyt esille Schering Rosenhanen, aikansa tunnetun taloustieteellisen kirjoittajan, valtio-opillisessa teoksessa ”Hortus regius” esitetyn kaavakuvan (s. 164), jossa kuninkaan kruunun alaisessa tempelissä on neljän säädyn symbolit asteittain laajenevina kerroksina. (Rosenhanen liittää Suomeen se, että hän oli Kalajoen-Ikalaporin vapaaherra; vaikka läänitys peruutettiin, titteli jäi suvun käyttöön.)

Ilmeistä on, että nelisäätyjako sai lain suomaa vahvistusta vuoden 1617 valtiopäiväjärjestyksestä; vaikka siinä suosittu säätyjen yhteisistunto jäi harvinaiseksi, itse tosiasiaa Euroopassa ainutlaatuisesta neljästä säädystä laki varmaan korosti. Karonen havaitsee Ruotsin valtiopäivät kenties vahvimiksi koko Euroopassa. Karonen tuo esille Ruotsin viime aikojen tutkimuksissa korostuneet ns. klienttisuhteet, joista meillä ei vielä ole ehditty puhua. Hän on varmaan oikeassa, kun hän arvelee niiden lisänneen Suomeen lähetetyn ummikkoruotsalaisen virkamiehistön määrää. Papiston menestyk-

sen koululaitoksen muovailemisessa ja yleisen kirkollisministeriön torjumisessa hän noteeraa hyvin. Suurten seurakuntien joskus lähes väkivaltaiset jakamiset (hyviä esimerkkejä saisi Keski-Suomesta) sekä kapalaislaitoksen kehittäminen olisi ollut aiheellista mainita keinona levittää kirkon kontrollia laajalle maaseudulle. Kaupunkien perustamisessa kirjoittaja voi nojata laajaan kotimaiseenkin kirjallisuuteen ja rautateollisuuden nousussa kuparinjalostuksen ohi sekä ruotsalaisiin että suomalaisiin teoksiin.

Virastokoneiston kasvu, joka esitetään Kristiinan aatelointien perustana, on vielä melko muodollinen syy läänityspolitiikalle; useimmille uusille vapaaherroille ja kreiveille kruunu oli niin runsaasti velassa, ettei siitä ole syytä vaieta. Uudempi tutkimus osoittaa, että Kristiina pyrki innokkaasti ”rauhanruhtinaaksi” aatelisten tavoittelemien suurempien korvausten kustannuksellakin. Westfalenin rauha aiheutti palkkarästeistä johtuvan reaalisen ”rauhankriisin”, jonka Kristiina ratkaisi läänityksiä antamalla. Se on ilmeisesti tärkeämpi syy läänityspolitiikkaan kuin komistelun halu (jota vielä Robertskin vanhanaikaisesti väittää).

Ruotsin 1600-luvun tavattomasti tutkituun ulkopolitiikkaan olisi yleisesityksessä vaara sotkeutua, mutta tekijä on sen pääasioihin keskittyen taitavasti välttänyt. Karonen kysyy kohti käyvästi, oliko Westfalenin rauha Ruotsille Pyrrhoksen voitto, ja vastaa myöntävästi, koska se pakotti Ruotsin siitä pitäen osallistumaan Keski-Euroopan selkkauksiin.

Miksi Ruotsista tuli suurvalta? Kirjoittaja ei usko naapureiden heikkouden tilapäisyyteen, koska sekä Puola että Tanska olivat jatkuvassa alamäessä etenkin taloudellisesti. Ranskan apua hän sanoo liioitellun, mikä on ilmeistä, koska säännöllisiä suuria apurahoja puristettiin suojelun tekosyillä myös Saksan pikkuvaltioilta. Metall- ja aseellisuus auttoi Ruotsia maailmanmarkkinoilla, mm. luotot järjestyivät helpommin. Ruotsin kuninkaalla ei ollut vaivoinaan suurten kaupunkien ja vahvan aatelin vastarintaa, koska maan kaupungit olivat pieniä ja mukautuvia ja aateli sittenkin vähälukuinen ja

myötäsukainen. Väitteen aatelin vähälukuisuudesta Karonen pohjaa Perry Andersonin vertailevaan ”Den absoluta statens utveckling” -teokseen (ruots 1987). Ruotsin virastokoneisto oli tunnetusti korkeatasoinen, ja siitä otettiin eri suunnilla mallia. Koska Venäjän suunta onnistuttiin rauhoittaman jo ekspansion alkuvaiheessa 1617, Itämerelle ei jäänyt yhtään kovin vahvaa kilpailijaa. Gleten teoksen mukaan (1993) Ruotsin sotalaivasto oli 1600-luvun puolivälissä Englannin jälkeen maailman suurin! Monet syyt yhdessä aiheuttivat siis Ruotsin nousun suurvallaksi.

Brahen lausunto Suomesta ”huonosti hoidettuna ulkokartanona” kuuluu yhtenäistämispropagandaan: sellaiset asiat Suomessa, jotka eivät olleet täsmällisesti Ruotsin kaltaisia, laskettiin epäkohdiksi. Suomeen nimitettiin 1600-luvulla useita kenraalikuvernöörejä, niin kuin voittomaihin, yhtenäistämispolitiikkaa harjoittamaan. Tuloksiakin syntyi, kuten Erkki Lehtinen on osoittanut. Rothoviuksesta lähtien piispat palauttivat kirkollista kuria sekä pappien että kansan keskuuteen – tosin piispan- ja rovastintarkastuksilla oli jo keskiaikaiset juuret, kuten ”Sinisen sarjan” piispan- ja rovastinkäräjien pöytäkirjoista 1540-luvulta näkyy. Lainsäädäntöön lisättiin Kaarle IX:n toimesta Mooseksen lain ankarat rangaistukset 1608. Hovioikeus vuodelta 1623 yhtenäisti lainkäyttöä. Kaupunkien kurinpalautus näkyi niiden ankarissa privilegioissa ja purjehdussäännöissä, jotka suosivat vain tapulikaupunkeja sekä kaupunkien suuria ammattikuntia.

Ansaitisi sanoa, että pienten kaupunkien harvat mestarit kuuluivat usein isompien kaupunkien ammattikuntiin, joten käsityöläisten organisointi ulottui kaikkialle. Pohjoisimmalla kaupungittomalla alueella sallittiin käytännössä myös maakauppiaat – kuten Luukko on Pohjanmaalta osoittanut. Tässä Norrlanti, Pohjois-Karjala (josta Katajala 1994) sekä Vienan Karjala olivat Suomen Lapin kaltaisia; Kemin ja Tornion ”riikkaat pirkkalaiset” olivat tällaisen alueen tyyppillinen ilmiö. Ylin säätykin kärsi Suomen yhtenäistämisestä osansa neljänneksen peruutuksen ja ison reduktion kautta.

Suomen historiassa on ennen puhuttu ”kahdesta Suomesta” – kehittyneestä rannikosta ja primitiivisestä sisämaasta. Sitä vastaan Karonen nostaa tunnuksen ”kolme Suomea”. Hän jakaa maan niin kuin sen ajan hallintokin Turun, Viipurin ja Pohjanmaan alueisiin ja todistelee tutkimustuloksien, että talousaluejako tosiaan noudatti tätä kaavaa. Pohjanmaa on siten Suomen kolmas pääalue esim. kylvöjen, karjan, laivanrakennuksen, tervanpolton, sahojen ja väestönlisäyksen punnuksilla. Myös Pohjanmaa kuului näin taloudelliseen ”keskustaan” – vain Järvi-Suomen kaskialue ja aivan itäisin Suomi jäi todelliseksi periferiaksi. – Rannikkojen merkityksen nousu sisämaan suhteen näyttää rintamaillakin kuuluvan 1600-luvun kehitykseen. Olen massiivisen talousaineksen avulla todistellut sitä Satakunnan osalta teoksessa Satakunnan historia IV (1974). Pohjanmaallahan jokisuiden johtosema on ollut vanhastaan sekä tunnettu että ilmeinen.

Karoliinien itsevaltius

Karoliinisen itsevaltiuden (1680–1718) reformeista korostetaan siirtymistä tarkkaan budjettiin ruotu- ja määräjakoilaitoksen myötä, valtionhallinnon yleistä byrokratisoitumista ja Tanskalta vallattujen alueiden yhtenäistämistä, joka häikäilemättömästi ja onnistuneesti toteutettiin. Karonen huomauttaa Renvalliin yhtyen, että iso- ja pikkuviha säästivät Suomen siltä!

Miksi Ruotsin suurvalta-asema romahti? Taustateoksena Karosella on nyt Paul Kennedyn teos suurvaltojen noususta ja tuhosta (1989). Kuudesta yleisimmästä sortumisen syystä Ruotsiin sopii suoraan vain kaksi: Suuri valtakunta, pitkät rajat, liian monta vihollista sekä toisaalta yhtäjaksoinen sotiminen (Ruotsissa tosin katkelmallinen). Kun tekijä katsoo, että Ruotsissa ei käy kolmantena synnä vero- ja talouspolitiikan epäonnistuminen, hän tuijottaa liikaa budjetin tasapainoon ja uuden kuninkaanlinnan kellarissa säilytettyyn ”aarteeseen”, joka kerättiin verojen ylijäämistä. Jo Eli Heckscher suuressa teoksessaan Ruotsin taloudesta (1936, 2. osa s. 288) on sitä mieltä, ettei tällainen staattinen talousmalli reaalisesti

varmistanut sotataloutta, vaan aarre kului muutamassa kuukaudessa loppuun. Tämänkin jälkeen jää kolme sortumissyytä, jotka eivät Ruotsissa toteutuneet: palkka-armeija (Ruotsissa pääasiassa oma), hajanaisuus ja partikularismi (Ruotsi oli yhtenäinen) ja huonosti toimiva hallinto (Ruotsissa hallinto toimi hyvin). Mikä sitten aiheutti Ruotsin katastrofin? Karonen viittaa päävastustajien, Tanskan ja Venäjän, jo parantaneen hallintolaitostaan. Ruotsissa Kaarle XII:n pienen kenttäkanslian ja Tukholman valtaneuvoston heikko koordinaatio heikensi maan diplomatian tehoa. Ruotsi kesti siitä huolimatta ulkoista painetta ihmeen kauan, lähes 20 vuotta, ennen kuin vähitellen väsyi ja sortui.

Karonen opponoi Ruotsin osalta Charles Tillyn teoksen (1990) teesiä, että ”pääomaköyhissä valtioissa keskeinen valtionrakennustapa perustui pakkoon”, joka saatiin aikaan armeijan avulla. Ruotsin armeija muodostui omista kansalaisista. Muutenkin yhdyn Karosen katsomuksiin, että säätyjen välit olivat täällä sentään kohtalaisen hyvät ja talonpojat, jotka valtiopäivillä voivat vaikuttaa yhteisiin päätöksiin, perimmiltään melko tyytyväisiä. Pakottamisen määrä ei ollut suuri.

Säätyvallan aika

Teoksen kolmas pääosa (1720–1809) koskee säätyvallan aikaa, ei siis tavanomaisesti vapauden aikaa, jolla nimellä otettiin kantaa edeltävään itsevaltiuteen, mutta sorruttiin muunlaisiin vapauden loukkauksiin, eikä hyödyn aikakautta, joka nimitys kohdistuu tosin harrastusten pääsuuntaan, mutta ei ole koko totuus. Karonen toteaa myös, ettei Ruotsi vielä tässä vaiheessa mitenkään menettänyt kansallista itsetuntoaan.

Kirjoittaja toteaa, että uskonnon rinnalle ja sijaan nousevat silloin uudet opit. Tiettyjen huipputiedemiesten kuten Pufendorfin suhteen näin on, mutta kuvaavaa kyllä, itse luku joutuu liikkumaan pääasiassa erilaisten herätysliikkeiden parissa ja wolffilaisen filosofian sovellutuksissa, jotka mahdollistivat luonnontieteiden nousun ilman välirikkoa teologiaan. Uskonnon väistyminen oli siten hyvin hidasta.

Kirjoittaja luettelee kyllä ulkomailla tunnetuimmat Turun yliopiston luonnontieteilijät, mutta yleissävy on miedompia kuin esim. Eino Kailan 1940 tai Martti Kerkkosen 1936 korostukset Turun yliopistosta taloustieteiden uranuurtajana ja luonnontieteiden kansainvälisenä tyyssijana valtakunnassa. Sven-Erik Åström on artikkelissaan Studentfrekvensen vid de svenska universitetens under 1700-talet (Tukholman Historisk Tidskrift 1949) havainnut, että yliopistojen yleensä laskevien oppilaslukujen joukossa Turun luvut ovat poikkeus. Åström laskee tämän Turun edistyvän porvarillisen miljöön seuraukseksi ja huomauttaa, että ”Suomen heräävä kansallistunne otti sen palvelukseensa tehostaessaan työtä maan kulttuurin ja talouden hyväksi”. Hän siis laskee Turun valtakunnan moderneimmaksi yliopistoksi, toisin kuin meikäläiset käsikirjat tai virallinen yliopistohistoria.

Kansallisten tieteiden nousu Porthaninkin osalta jää nyt vähälle, vaikka uushumanistinen puoli on hyvin esitetty. Olisiko viimeaikainen muoti Porthanin vähättelyssä (”tyypillinen ruotsalainen professori”) vaikuttanut muuten kriittiseen kirjoittajaan? Täytyyhän objektiivisesti todeta muun muassa, että juuri Porthan on tuonut ankaran lähdekritiikin suomalaiseen historiankirjoitukseen, eli ollut aikanaan huippumoderni tutkija, ei vain ahkera opettaja, josta hän nytkin saa oikeutettua tunnustusta.

Karosella on kiintoisa näkemys suomalaissyntyisestä kansliapresidentti Arvid Hornista (1720–38), myssy puolueen perustajasta ja ulkopoliittisesta tasapainoilijasta. Uudempi tutkimus ei hyväksy väitettä hattupuolueen miesten yleisestä nuoruudesta, vaan laskee, että kaksi kolmannelta heistä oli entisiä kaarlelaisia upseereita. Venäjän sekasorto vaikutti ajatuksiin, että maa olisi helposti lyötävissä, missä katkerasti erehdyttiin. Sotatappiokaan ei suistanut hattuja vallasta, jota he nauttivat vuoteen 1765 asti. Suomen jälleenrakennus, talousuudistukset sekä jättimäiset linnoitustyöt ja muut sotilas-uudistukset osoittavat, että Ruotsi kyllä tosissaan pyrki säilyttämään Suomen yhteydessään.

Oliko Kustaa III:n vallankaappaus vält-

tämättömyys? Hallitusvallan liian suuri heikkous, joka oli viemässä Ruotsia jo Puolan tielle, alamaisten heikko oikeusturva (esim. säätyjen komissiot) sekä vieraiden valtojen puuttuminen lahjusten avulla Ruotsin politiikkaan saavat Karosen vastaamaan varovaisen myöntävästi. Alkuaikojen monet kotimaiset uudistukset toivat kuninkaalle suosiota, mutta oppositio nosti jo 1786 valtiopäivillä päätään. Se oli sodan siemen. Ns. Tollin suunnitelma oli viedä Ruotsin sotajoukko laivastolla yllättäen Pietarin luo. Sen esti tasapeli Suursaaren meritaistelussa 1788, joka yllättäen puuttuu teoksesta. Kuitenkin juuri se merkitsi ylvään valloitus sodan muuttumista kurjaksi Kymenlaakson rajasodaksi.

Karonen huomauttaa perustellusti, että Liikalalan nootin ja Anjalan liiton miehistä vain pieni osa oli todistettavia itsenäisyysmiehiä. Vaikka tämä suomalaisten poliittinen juonittelu loppui katastrofiin, ansaitsi ehkä kuitenkin pohtia enemmän, minkä verran koko Suomessa ja eri aloilla kenties jo näkyi kansallisen kypsymisen varhaisvaiheita. Tukholmalainen Jonas Nordin on artikkelissaan ”I broderlik samdräkt? Förhållandet Sverige-Finland under 1700-talet och Antony D. Smiths ethnie-begrepp” (Scandia 1998) pohtinut tätä. Smithin käsite ”ethnie” merkitsee kansallista yhteisyyttä eri vivahtuksineen, ja Nordin ehdottaa sitä sovellettavaksi 1700-luvun Suomeen, koska tämä ei vielä ollut täysin kypsytynyt kansallisvaltio. – Kun nykyään olemme tavattoman arkoja sanomaan mitään nimenomaan kansallisesta menneisyydestämme, tässä saamme nyt naapurilta opetusta.

Karonen kuvaa ns. yhdistys- ja vakuuskirjaa, siis hallitusmuodon lisäystä 1789, vallankumoukseksi ylhäältä päin, koska se heikensi aatelisten asemaa ja nosti vastavasti alempia säätyjä, joista talonpojat nyt saivat ensimmäiset privilegionsa. Tuonnempana se tasoitti suuresti Ruotsin säätyristiriitoja ja edisti siten sisäisen rauhan säilymistä, kun muualla Euroopassa ajaututtiin vallankumouksiin. Kustaa III:lle se kuitenkin kävi kohtalokkaaksi, koska katkeroituneet aateliset raivasivat hänet poliittisella murhalla tieltään 1792.

Karonen pohtii vielä ns. Vanhan Suomen vaikutusta Suomen tuleviin kohtaloihin. Nämä alueet olivat kansainvälisen tavan mukaan saaneet 1721 ja 1743 säilyttää lakinsa ja oikeutensa. Venäläisten kokemukset alueen hallintolaitoksesta olivat niin hyvät, että yhtenäistäminen muun Venäjän kanssa 1784 jäi vain 13 vuoteen, jonka jälkeen siellä palattiin Ruotsin malliin. Alueen talonpojatkaan eivät – myöhemmistä väitteistä huolimatta – koskaan menettäneet henkilökohtaista vapauttaan (Jyrki Paaskoski 1997). Toisaalta venäläisessä hallintolaitoksessa oli myös ruotsalaista perinnettä. Karonen kysyykin, eikö Vanhan Suomen asemalla ollut vaikutuksia koko Suomen kohtaloon 1809 jälkeen.

Karonen toteaa, ettei Ruotsin ja Suomen agrariisuus koko tänä aikakautena ollut pelkästään negatiivinen asia, niin kuin industrialismin harrastajat ovat pitkään ajatelleet, vaan keskeinen voimavara. Silmiinpistävän köyhiäkään ei oltu, koska 1700-luvun väliluku kasvoi ennätysmäiseen tahtiin. Vaikka kriisejä sattui, niiden keskellä saatiin 1620-luvulla aikaan yllättävän pysyvää sisäistä rakennustyötä. ”Rauhankriisistä” 1650-luvulla selvittiin muuta Eurooppaa vähemmällä. Ruotsin valtion varhaisessa kehityksessä oltiin ”eurooppalaisen kehityksen eturintamassa”: kun Ruotsista puuttuivat liian vahva aateli ja liian suuret ja itsenäiset kaupungit, monarkit pystyivät ohjaamaan maansa kehitystä. Karoliininen itsevaltius ja 1700-luvun säätyvalta on nähtävä vain välinäytöksinä tällä linjalla. Tekijä korostaa tietoisesti harmonian ja rauhanomaisen kehityksen merkitystä sekä katsoo valtiopäivälaitoksen ja talonpoikien hyvän aseman vaikuttavan siihen. Yhteensä hän leimaa koko kuvaamansa aikakauden ”menestystarinaksi”.

Erityisen tunnustuksen Karonen ansaitsee intensiivisyydestä, jolla hän on perehtynyt uuteen ruotsalaiseen historialliseen kirjallisuuteen. Koska saman valtakunnan – Ruotsin ja Suomen – sisällä asiat ymmärrettävästi ovat myös asiallisemmin vertailtavissa kuin kaukaisempien valtakuntien kesken, näin saadaan opettavaisinta vertailuaineistoa myös puhtaasti kotimaista tutkimusta varten. Kirjallisuusluettelo, joka pienimmällä petiitilläkin painettuna vie 33 sivua, osoittaa, että Karonen lienee alan ruotsalaisen kirjallisuuden parhaita tuntijoita nuoren polven keskuudessa. Kun kansainvälisestä kirjallisuudesta käytetään tärkeitä suuntaa antavia teoksia riittävässä laajuudessa ja kotimainen historiallinen kirjallisuus on mallikelpoisesti pieniä artikkeleita myöten mukana, jos ne vaikuttavat käsiteltävään asiaan, totean kunnioituksella työmäärän, joka on uuden teoksen takana. Se vaikuttaa heti keskustelun tasoon: keveillä huitaisuilla tällaista teosta ei ole mahdollista sivuuttaa.

Hyvä teos houkuttelee aina jatkokeskusteluun myös yksityiskohdista, niin kuin minulle on edellä käynyt. Siksi haluan lopuksi todeta eräitä pääasioita. Karosen kauttaaltaan positiivinen sävy, jossa Ruotsin ja Suomen yhteisajan saavutukset nostetaan historian kurjuudella herkuttelun edelle sekä etsitään tasapainon ja sovinnon ilmiöitä liikaa yleistyneen ”kaikkien taistelu kaikkia vastaan” -teorian sijasta, tekee sympaattisen vaikutuksen. Kun teos johdattaa opiskelijoita ja asian harrastajia tietoisesti ja kriittisesti tärkeiden probleemien pohdiskeluun ja suurten linjojen etsintään, se liittyy saumattomasti historiankirjoituksen parhaisiin perinteisiin.

OSMO JUSSILA

Taitavasti tasavallan tiellä

Professori Osmo Jussila arvioi dosentti Henrik Meinanderin kirjoittaman Suomen itsenäisyyden aikaa käsittelevän teoksen Tasavallan tiellä.¹

■ Olen tähän saakka ollut vakaasti sitä mieltä, että hyvän historian yleisesityksen kykenee kirjoittamaan vain vanha ja kokenut tutkija, joku emeritus professori, vaikkapa sellainen kuin akateemikko Eino Jutikkala. Vain hänen kaltaisellaan on ollut riittävästi aikaa lukea ja kokea tarpeeksi. Mutta luettuani nyt nuoren (s. 1960) dosentin *Henrik Meinanderin* kirjoittaman yleisesityksen itsenäisen Suomen historiasta, on minun pakko muuttaa em. käsitystäni. Kyllä nuorikin näköjään osaa, jos vain on tarpeeksi taitava ja sen lisäksi ahkera ja nopea lukemaan.

Historian yleisesityksen kirjoittaminen on vaikea laji. Se on yhtä paljon taidetta kuin tiedettä. Mielestäni se myös muistuttaa aika paljon kuvanveistoa. Ei riitä, että on lukeutunut kaiken olennaisen perustutkimuksen ja osaa ottaa siitä olennaisen. Sen lisäksi pitää kyetä näkemään suuresta detaljien joukosta niin olennaiset muutokset ja käännekohtat, kuin myös jatkuvuudet ja pysyvät rakenteet.

Aivan erityisenä ja ylimääräisenä vaikeutena Meinanderilla on ollut se, että Suomen historian perustutkimus vähenee ja ohenee erittäin jyrkästi jo toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta. Esim. sellaisesta suurtaapahtumasta kuin vuoden 1956 yleislakko ei ole olemassa mitään kunnollista perustutkimusta. Voipa sanoa, että ilman Juhani Suomen massiivista Kekkos-biografiaa Meinander olisikin ollut todella pulassa. Luonnollista ja ymmärrettävää sensijaan on, että

Kekkosen jälkeisestä ajasta ei ole ollut käytävissä juuri muuta kuin ns. aikalaiskirjallisuutta, joka aina pitää sisällään aikansa ennakkoluulot ja harhat.

Yleisesityksen suuret linjat, veistoksen ääriiviivat, tulevat näkyviin jo otsikoinnissa. Pääotsikko, "Tasavallan tiellä", jatkaa Matti Klingen kirjoittaman edellisen osan, "Keisarin Suomi" (Kejsartiden) viitoittamaa linjaa: pääkriteerinä otsikoinnissa (ja luokittelussa) on ollut valtiomuoto. Eikä se ole mitenkään huono valinta. Siihen kyllä voisi huomauttaa, että valtiojärjestyksen muutoshan oli sittenkin enemmän nimellinen kuin rakenteita jyrkästi muuttanut: suuriruhinas muuttui presidentiksi, senaatti valtioneuvostoksi, jne.

Kirjansa suuriksi teemoiksi Meinander mainitsee sodat, Kekkosen, suuren rakenemuutoksen ja EU-jäsenyyden. Ne on hyvin valittu. Vaikka Meinander pitää – ja mielestäni aivan oikein – Suomen itsenäisyyden ajassa poliittista historiaa keskeisimpänä ja tärkeimpänä, on hän sijoittanut yhteiskuntahistorialliset pääluvut niiden lomaan, ei perään, kuten on tavallista. Näitä päälukuja ovat sellaiset kuin "Maa toipuu", "Hyvinvointivaltio syntyy" ja "Hallittu rakenemuutos". Pidän tätäkin perusratkaisua hyvin onnistuneena.

Sodat, 1918 ja 1939–44, ovat luonnollisesti selviä ja kiistattomia käännekohtia ja virstanpylväitä maamme viime vuosisadan historiassa, niin kuin Meinander esipuheessaan toteaa. Mutta niiden välisen ja jälkeisen ajan linjauksista voi ainakin keskustella. Tällä en tarkoita, että Meinanderin linjaukset olisivat jotenkin huonoja tai peräti vääriä. Mutta 1920-luvulle (vuodesta 1918 vuoden 1932 Mäntsälän kapinaan) annettu nimi, "Vaikea alku", on jotenkin mitäänsanomaton tai sanoisinko sovinnainen. Ehdottaisin tilalle joko nimeä "Jälkiaktivismin aika", joka tarkoittaa niin valkoista kuin punaista aktivismia, tai sitten "Vuoden 1918 sodan varjossa". Sen jälkeinen aika olisikin sitten "sovinnon" tai "konsensuksen" aikaa. Nyt Meinander on hypännyt otsikollaan "Rajuilma näkyvissä" vuoden 1918 sodasta suoraan talvisotaan. Ehkä Martti Ahdin väitöskirja "jälkiaktivismista" – joka nyt puut-

1. *Henrik Meinander: Tasavallan tiellä. Suomi Kansalaissodasta 2000-luvulle.* Schildts Kustannus Oy 1999 Espoo. 542 s.

tuu kirjallisuusluettelosta – olisi voinut auttaa Meinanderia em. kaltaisessa ajan hahmottelussa. Ahtihan on osoittanut, että vuodesta 1918 aina Mäntsälän kapinaan Suomi eli lähes jatkuvan oikeistokaappauksen uhan alaisena. Ja kommunismin tutkijat taas ovat osoittaneet, että nämä ääriivasemman laidan kulkijat samanaikaisesti joko puuhasivat tai ainakin haaveilivat uudesta vallankumouksesta (Saarela, Hakalehto, Upton).

Vähän samaan tapaan olisi voinut menetellä vuosien 1939–44 sotien jälkeisen ajan linjauksissa. Nyt sodan jälkitila on jaettu kolmeen jaksoon, ”Paasikiven linjan”, ”Maa toipuu” ja ”Valtataistelu”, jolla tarkoitetaan Kekkonen taistelua valtaan. Eikö kaikille näille kolmelle luvulle olisi voinut olla yksi ja yhteinen yleisotsake, ”Toisen maailmansodan jälkitila”, joka päättyi vuoden 1956 Porkkalan palautukseen sekä Paasikiven ja Kekkonen vallanvaihtoon. Sitä seurasi sitten Kekkonen aika, jonka Meinander on otsikoinut osuvasti ”Kekkonen yliote”. Kekkonen aikaan kuuluvat myös pääkappaleet, ”Hyvinvointivaltio toteutuu” ja ”Horjuva puolueettomuus”. Mutta eikö ”taistelu puolueettomuudesta” olisi voinut olla vain Kekkonen ajan alaotsake, ja sen lisäksi kuuluisa ilmaus ”ruoskparlamentarismi”. Sen jälkeinen ”Koiviston kausi” olisi voinut olla vaikkapa, ”Paluu normaaliparlamentarismiin”. Näin olisi myös toteutettu sitä em. kirjan pääideaa, että valtiomuoto ja sen muutokset ovat olleet viime vuosisadan historiaa hallinnut ilmiö. Päätösluku, ”Suomi ja uusi Eurooppa”, on sitten hyvin perusteltu ja myös perusteltavissa. Mielenkiintoinen on Meinanderin loppurefleksio siitä, merkitsikö Suomen liittyminen EU:iin sen itsenäisyyden päättymistä? Jos merkitsi, niin vuosien 1917–94 itsenäisyyden jakso olisi vain samantapainen parenteesi kuin ”Venäjän aika” 1809–1917. Tässä refleksiossaan Meinander saa varmaankin tukea sellaisilta EU:n arkkivihollisilta kuin esim. Keijo Korhonen tai Ilkka Hakalehto.

Yhtenä parhaista yleispiirteistä Meinanderin esityksessä pidän Suomen historian tarkastelua tiiviissä yhteydessä kansainväliseen historiaan. Erityisen hyvä ja valaiseva esimerkki tästä on vuoden 1918 sodan

käsittely. Se nähdään elimellisenä osana Venäjän vallankumousta ja saksalais-venäläisiä suhteita. Osuva otsikko ja kappale ovat mm. »Suomi pelinappulana» tai kuvateksti sivulla 19: »Suomen sisällissota oli lähinnä ensimmäisen maailmansodan ketjureaktiota. Sen kulkuun vaikutti olennaisesti Saksan ja Venäjän sotarintaman siirtyminen itään päin kevättalvella 1918.» Ehkä tähän kansainväliseen kytkentään ovat olleet osaltaan auttamassa Tuomo Polvisen erinomaiset perustutkimukset. Kirjallisuusluettelosta jäin kuitenkin kaipaamaan Saksan dimension klassista perustutkimusta, nimittäin Yrjö Nurmion teosta ”Suomen itsenäistyminen ja Saksa”, samoin äskettäin ilmestynyttä Vesa Vareksen erinomaista tutkimusta monarkisteista. Hannu Rautkallion väitöskirjasta ei sitten olisi niinkään väliä. Aivan erityisen mieltynyt olin lukuun, »Saksan vasallivaltio», sillä mielestäni tämä historian vaihe on aikaisemmin, jos ei nyt kokonaan unohdettu, niin kuitenkin yleensä sivuutettu aivan liian vähällä, ei vain ns. virallisessa vapaussotahistorisoinnissa vaan muuallakin. On jätetty tekemättä tärkeä jouskysymys: mitä Suomen itsenäisyydestä olisikaan tullut, jos Saksa olisi voittanut sodan? Niin, ainakin jonkinlainen ”Saksan vasallivaltio”.

Sodasta EU-Suomeen

Meinander käsittelee sitten Suomea toisessa maailmansodassa yhtä kiitettävän kansainvälisesti. Suomi oli pelinappula suurten shakkilaudalla, ensin Molotovin–Ribbentropin paktin uhri, sitten ”kanssasotija” Barbarossa-suunnitelman toteuttamisessa. Ehkä Meinander olisi voinut enemmän pohtia ja problematisoida Suomen ”balttilaisuutta” tai ”pohjoismaisuutta”, vaikkapa lähtemällä siitä Paasikiven syytöksestä, että talvisota oli ”Erkon sota”. Nyt hän tyytyy vain toteamaan, että Erkon ja hänen takanaan olleen kansalaismielipiteen vaikutus, itsepäisyys, pitemmän päälle pelastivat Suomen Neuvostoliiton miehitykseltä. Yleinen käsitys – jopa jonkinlainen hokema – onkin ollut, että jos Suomi olisi syksyllä 1939 myöntynyt, niin sota olisi kyllä vältetty, mutta lopputuloksena olisi kuitenkin ollut Baltian

kohtalo. – Mutta mistä ja miten me voimme olla siitä niin varmoja? Suomi ei nimitäin ollut Baltian maa. Suomessa oli toimiva parlamentaarinen demokratia ja vahva maanpuolustustahto sekä myös jonkin verran kykyä. Suomen sovjetisoiminen ei olisi ollut yhtä helppoa kuin Baltian maiden. Tunnustan kyllä, ettei minulla ole väitteeleni juuri muuta perustetta kuin vertailu sodan jälkeisiin ns. ”vaaran vuosiin”. Nyt nimittäin tiedämme, että silloin ns. Tšekkoslovakian tien Suomessa ehkäisivät ennen muuta presidentti Paasikiven lujuus ja Suomen armeijan valmiustila. Uskoisin, että presidentti Risto Ryti olisi ollut yhtä luja kuin Paasikivi ja myös Suomen armeijan ja suojeluskuntien olemassaolo samankaltainen estävä tekijä.

Heikki Ylikankaan herättämä keskustelu talvisodan rauhanteosta, ns. Saksan kortista, ei ole ehtinyt mukaan Meinanderin esitykseen. Ehkä siitä silti olisi voinut kirjoittaa lauseen tai parikin.

Välirauhasta ja jatkosodan synnystä Meinanderilla on ollut – onnekseen – käytettävissä Mauno Jokipiin massiivinen teos, joka summeeraa niin Arvi Korhosen, H. P. Krosbyn kuin L. Lundininkin esitykset.

Esitys sodanjälkeisistä ”vaaran vuosista” on hyvin tutkimuksen ajan tasalla, kiitos ennen muita Kimmo Rentolan ja Jukka Nevakiven tutkimusten. Polvisen Paasikivi-elämäkerta näiltä vuosilta ei ole valitettavasti ehtinyt mukaan, ja jostain syystä saksalaisen H. Beyer-Thoman perusteellista esitystä sosiaalidemokraattien ja kommunistien suhteista ei ole noteerattu ainakaan kirjallisuusluettelossa.

Kekkonen ajasta Meinander on kiitettävästi noteerannut presidentin ”Moskovan kortin” käytön ja kuuluisat suorat KGB-suhteet. Mutta jäin silti kaipaamaan enemmän vuoden 1958 ”yöpakkasten” ratkaisevan merkityksen korostamista ja nimenomaan eroa tässä suhteessa presidentti Paasikiveen ja hänen suhtautumiseensa Fagerholmin silloiseen hallitukseen. Niin kuin jo Max Jakobson on korostanut, vuoden 1958 käännteentekevä merkitys oli siinä, että Moskova sai vallan puuttua Suomen hallitusten muodostamiseen, mikä oli ns. ”suomettu-

misilmiön” yksi keskeisistä piirteistä. Myös Timo Vihavainen kirjassaan suomettumisen historiasta on korostanut – ja tämän Meinander on hyvin ottanut huomioon – että juuri presidentti Kekkonen oli tämän ilmiön synnyssä ja kehityksessä keskeinen vaikuttaja. ”Suomettumista” kyllä käsitellään Meinanderin kirjassa, kuten jo edellä on käynyt ilmi – siitä on jopa *Matti Klingen* kirjoittama erillinen tietoisuus – mutta siltikin käsittely on mielestäni jotenkin turhan puolusteleva ja ilmiötä ”ymmärtävä”. Suorempi ja terävämpi ote olisi ehkä ollut paikallaan. Viitataan tässä yhteydessä vain äsken lehdissä esiintyneisiin meitä nuorempien tutkijoiden kriittisiin vaatimuksiin mainitun ilmiön paljon tarkemmasta ja kriittisemmästä tutkimisesta. Meinanderin puolustukseksi onkin kuitenkin todettava, että tällaista tutkimusta, esim. ”taistolaisuudesta”, ei ole vielä tehty. Mutta vaikka Hannu Rautkallion analyysikykyä ei tutkijayhteisössä kovin korkealle arvostetakaan, niin ehkä hänen tutkimuksensa ”Novosibirskin lavastus” olisi ollut syytä noteerata, se kun sisältää kuitenkin hyvin arvokkaita sitaatteja ja referaatteja neuvostoasiakirjoista. Niiden nojalla pidän hänen otsikossaan olevaa sanaa ”lavastus” täysin oikeutettuna. Tästäkin kriittistä huolimatta on kuitenkin syytä todeta, että Meinanderin kokonaisarvio Kekkosesta osuu kutakuinkin oikeaan. Hän oli, kuten olen itsekin määritellyt, ”isänmaallinen agentti”, joka toimissaan noudatti Machiavellin ohjetta: isänmaan puolustamiseksi oli tarpeen käyttää niin kunniallisia kuin joskus kunniantomiakin keinoja.

Koiviston ja Ahtisaaren ajan käsittelystä ei ole juuri huomautettavaa. Se tulleeikin muodostamaan hyvän perustan myös kaikille jatkotutkimuksille, vaikka onkin luettava enemmän ns. aikalaiskirjallisuuteen kuin perustutkimukseen. Samaa on sanottava Suomen liittymisestä ja liittämisestä EU:iin, samoin Suomen ”lännettymisestä”. Näiden lukujen vaara ehkä onkin juuri siinä, että ne on niin hyvin kirjoitettu; sellaisena ne nimittäin saattavat estää myöhempiä tutkijoita näkemästä niiden mahdollisia, aikaansa sidottuja vinoutumia. Ehkä takakannen mainosteksti tältä kohtaa on silti

hieman yliampuva: esitys on ”ensimmäinen tieteellinen ja laaja yleiskatsaus Suomen tiestä EU:n jäseneksi”. Toinen sellainen on nimittäin emeritusprofessori Jukka Nevakiven kirjoittama esitys kirjaan ”Suomen poliittinen historia”.

Perustekstiä täydentävät ”tietoiskuruudet” ovat hyvin valittuja ja kirjoitettuja. Niistä, kaikkiaan 28:sta, on kirjoittanut peräti 10 edellisen osan kirjoittaja Matti Klinge. Toiseksi ahkerin kirjoittaja on ollut suomalaisia natsseja tutkinut *Henrik Ekberg*.

Suppea kirjallisuusluettelo

Varsinainen kritiikkini kohdistuukin ainoastaan yleisesityksen kirjallisuusluetteloon. Se on nimittäin mielestäni turhan suppea ja antaa paikoin vaikutelman myös eräänlaisesta sattumanvaraisuudesta: kirja tai artikkeli on tullut luetteloon, kun se on jostain syystä sattunut kirjoittajan käsiin. Jos vertaa tätä Meinanderin kirjan luetteloa vaikkapa allekirjoittaneen yhdessä Seppo Hentilän ja Jukka Nevakiven kanssa kirjoittamaan ”Suomen poliittisen historian” luetteloon, niin ero jälkimmäisen hyväksi on huomattava. – Arveluni on, että Meinander on ottanut luettelonsa vain ne teokset, joita hän on laajemmin käyttänyt. Mutta yleisesityksen kirjallisuusluettelon tehtävä on palvella lukijaa myös siinä tarkoituksessa, että jos hän haluaa lukea jostain erityiskysymyksestä enemmän, niin hän saa luettelosta tietää, mistä kirjoista niitä tietoja saa.

En epäile, etteikö Meinander tuntisi kaikkia jäljempänä kaipaamiani teoksia, mutta hänen valintakriteerinsä lienee ollut se, jota jo edellä arvelin. Puutelistani on niin pitkä, etten ryhdy sitä tässä käymään yksityiskohtaisesti läpi, otan vain keskeisimpiä esimerkkejä. Eniten jäin kaipaamaan puolueiden, järjestöjen ja laitosten historioita, vaikkapa sellaista kuin Hannu Soikkasen sosialidemokraattisen puolueen historia. Monien muidenkin puolueiden tarinat puuttuvat. Näiden lisäksi on myös useita järjestöjen historioita. Ehkä eniten jäin kaipaamaan Kaisa Kinnusen yksityiskohtaista ”Suomi-Neuvostoliitto-Seuran Historiaa 1944–1974”. Järjestöhän oli eräänlainen puolivirallinen ja -puolivaltiollinen järjestö. Se ylläpiti ja

vaali Lenin-kulttia, joka oli osa suomettumisilmiötä. Siitä olisi voinut poimia monia herkkuisia yksityiskohtia Lenin-kultista Suomessa. Esim. vaikkapa muistolaatan paljastamisen Littoisten aseman seinässä; siellä kun suuri vallankumousjohtaja monilla Suomen matkoistaan poistui erään kerran junasta epäillessään tulleensa poliisin havaitsemaksi. Lenin-kultista Suomessa olisi voinut kirjoittaa vaikkapa yhden tietoiskun. Myös vanhat Eduskuntalaitoksen historia ja Valtioneuvoston historia, puhumattakaan tuoreesta keskushallinnon historiasta, olisivat voineet olla listalla. Elämäkertoja ja muistelmia on mukana niukasti; ainakin J. Paavolaisen moniosainen Tanner-biografia olisi voitu mainita. Johannes Virolaiselta on vain yksi muistelmakirja, vaikka niitä on useampia. Ne ovat arvokkaita sen vuoksi, että ne perustuvat hänen yksityiskohtaisiin muistiinpanoihinsa. Vuoden 1918 sodasta puuttuvat Paavolaisen terrorikirjat, vaikka niiden numeroihin on varmaankin nojaututtu. Samoin puuttuvat ns. punakaartiprojektin arvokkaat aikaansaannokset, niin myös A. Uptonin oivallinen kaksiosainen kirja ”Vallankumous Suomessa”. Ehkä kappaleeseen sodan nimestä olisi saanut lisää nyansseja Turo Mannisen aihetta käsittelevästä väitöskirjasta. Valkoiselta puolelta ei ole tehty projektitutkimusta kuten punaiselta, mutta Ohto Mannisen väitöskirja valkoisen armeijan synnystä olisi voitu mainita, ehkä myös jokin vanhemmista »vapaussothistorioista», tai Hersalon suojeluskuntien historia. Kun Meinander suomenruotsalaisena on kiinnittänyt laajasti huomiota kielikysymykseen, olisi voinut odottaa, että kirjallisuusluettelossa olisi mainittu suomalaisuusliikkeen historia, ”Herää Suomi”.

Elämänkerroista Tannerin lisäksi voisi mainita vaikkapa E. Juvan Svinhufvud-elämäkerran tai Y. Blomstedtin perusteellisen Ståhlberg-biografian. Risto Alapuron AKS-väitöskirjan tai Toivo Nygårdin oikeistoradikalismia koskevat tutkimukset olisin mielelläni nähnyt Hyvämäen ja Immosen lisäksi, samoin Mikko Uolan kirjat. Martti Turtolan tutkimus Ruotsin ja Suomen sotien välisen ajan sotilaallisesta yhteistyöstä on mainittu, mutta ei Jari Leskisen vastaavia

tutkimuksia Suomen ja Viron yhteistyöstä. Niistä olisi saanut tekstiin ainakin jonkin lauseen.

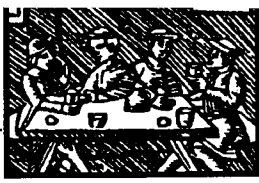
On sitten vain valitettava, ettei Max Jakobsonin uusi kirja »Väkivallan vuodet I» ole ehtinyt mukaan. Siitä nimittäin olisi saanut oivallisen passuksen Neuvostoliiton diplomatian ja erityisesti sen ns. puoluelinjan hyvin vääristyneestä, suorastaan vainoharhaisesta Suomi-kuvasta ennen talvisotaa. Sotien välisestä ajasta jäin myös kaipaamaan Keijo Korhosen kaksiosaista perustutkimusta Suomen ja Neuvostoliiton suhteista.

Talvisodasta Ohto Mannisen viimeaikaiset kirjoitukset ovat edustavasti esillä, mutta niiden lisäksi olisi voitu mainita uusimmat suomalaisten ja venäläisten yhteistyönä syntyneet esitykset, esim. sellaiset kuin »Yksin suurvaltaa vastassa» (toim. Olli Vehviläinen ja Oleg A. Rzhesevski) tai »Puna-armeija Stalinin tentissä» (toim. O. Manni-

nen ja O.A. Rzhesevski). Samoja asioita on käsitellyt myös Timo Vihavainen »Stalin ja suomalaiset»-kirjassa.

Uusimmasta ajasta, nimenomaan siirtymisestä Kekkonen-ajasta Koiviston aikaan, jäin kaipaamaan A. Blåfieldin ja P. Vuoriston nimettömiin haastatteluihin perustuvaa oivallista kirjaa »Vallan vaihto».

Kuten jo mainitsin, Meinander todennäköisesti tuntee ainakin suurimman osan näistä kirjoista, ja on mahdollisesti ottanut niiden antia myös tekstiinsä. En siten osaa tässä ja nyt yksityiskohtaisesti osoittaa, mitä niiden annista on mahdollisesti jäänyt ammentamatta. Voin vain todeta, että ehkä sinne ja tänne olisi saanut joitakin uusia nyansseja. Mutta kuten jo alussa totesin, teksti on tällaisenaankin erinomainen. Meinander on todella kulkenut taitavasti tasavallan tiellä.

KAUPUNKEJA JA AROMEJA

JAN LÖFSTRÖM

Aromeja aistien historiallisesta antropologiasta

Tutkimusaiheena hajut ja tuoksut

Kuuntelemiseen, maistamiseen, haistamiseen yms. liittyvät käsitykset ja tavat ovat kulttuurisia. Todennäköisesti myös aistihavainnot – se mitä aivomme tulkitsevat meidän kuulevan, maistavan, haistavan jne. – ovat ainakin osittain kulttuurisidonnaista. Siten niitä voidaan tarkastella myös historiallis-antropologiselta kannalta.

■ Historiantutkija *Minna Uimonen* kysyi taannoin eräässä kirja-arvioinnissaan, onko aistihavainnoilla historiaa. Aiheena oli *Roy Porterin* ja *William Bynumin* toimittama teos *Medicine and the five senses*. Kirja tarkastelee länsimaisessa lääketieteessä esiintyneitä käsityksiä siitä, mitä lääkärin pitäisi havainnoida potilaissa ja miten. Teoksessa käy hyvin ilmi, että lääkärit ovat suosineet eri aistejaan eri aikoina eri tavoin. Sosiaaliset käytännöt ja kulttuuriset käsitykset kuten siveellisyys- ja saastaisuuskäsitykset ovat esimerkiksi joskus suosineet potilaan kehon katsomista mutta estäneet sen tunnustelua. Kehon äänien kuuntelussa on myös ollut suosion nousu- ja laskusuhdanteita.¹

Uimonen totesi arvioissaan, että *Porterin* ja *Bynumin* teos on kiinnostava mm. siksi, että se johdattaa lukijan pohtimaan, miten

ylipäänsä aistiminen on kulttuurisidonnaista ja historiallista. Uimosen vastaus kysymykseensä 'onko aistihavainnoilla historiaa?' oli siis pääosin myöntävä.

Tässä tekstissä tarkastelen lyhyesti teemoja, joita erään aistin, hajun, historiallis-antropologisessa tutkimuksessa on käsitelty. Lopuksi esitän myös joitakin ehdotuksia siitä, millaisia konkreettisia kysymyksiä hajun historiallisessa antropologiassa voitaisiin ottaa tutkimuksen ja vaikkapa opinnäytetöiden aiheeksi.

Aistit ja historiallinen antropologia

Aistit ja aistihavainnot ovat tutkimusaiheena luontevasti historiallisen antropologian alaa. Historiallinen antropologiahan on käsite, joka lanseerattiin jo 1960-luvun lopulla, mutta sitä on alettu käyttää enemmän vasta 1980-luvulta alkaen saksalaisella, englantilaisella ja ranskalaisella kielialueella ja nyttemmin myös pohjoismaissa. Tutkimussuuntana historiallinen antropologia tarkastelee erityisesti ihmisen eräänlaisia perustilanteita tai peruskokemuksia, tilanteita jotka kaikki ihmiset kaikkina aikoina joutuvat kohtaamaan väistämättömänä osana arkielämäänsä.² Tällainen perustilanne on mm. se, että ihminen kohtaa ympärillään syntymän ja kuoleman tapahtumia ja että hän joutuu ratkaisemaan ravinnonhankin-

1. *Minna Uimonen*, Onko aistihavainnoilla historiaa? Ekskursioita aistimisen ja tietämisen historiaan lääketieteessä. Sosiaalilääketieteellinen aikakauskirja 2/1996, s. 177–179. *Medicine and the five senses*. Toim. Roy Porter & William Bynum (Cambridge, 1993).

2. Katso mm. *Gert Dressel*, *Historische Anthropologie: Eine Einführung* (Wien, 1996). Dressel käyttää ilmaisua *Elementarerfahrung*.

nan ongelman. Eräs perustilanne on myös se, että ihminen on aisteillaan aina yhteydessä ympäröivään maailmaan. Miten nämä perustilanteet kulloinkin tulkitaan, koetaan ja ratkaistaan, vaihtelee kulttuureittain.

Arkielämän perustilanteita tutkivat historioitsijat eivät toki aina ole kutsuneet itseään historiallisiksi antropologeiksi, enkä väitä, että tuon nimityksen käyttöönotto olisi sinänsä jokin kumouksellinen uutuus. Historiallisen antropologian nimikkeellä voidaan kuitenkin ekonomisesti luonnehtia tietynlaista tutkimusintressiä. Sitä on tarjottu yleisnimikkeeksi, jonka alle voidaan sijoittaa mentaliteettihistoria, mikrohistoria, 'New Cultural History', historiallinen etnologia (mm. Lundin etnologiakoulu), saksalainen Alltagsgeschichte sekä 'kansankulttuurin' historiallinen tutkimus. Kaikissa näissä tutkimussuunnissa on haluttu tarkastella arkielämää ja arkista toimintaa, 'pieniä' ihmisiä subjektina sosiaalisten ja kulttuuristen rakenteiden puitteissa. Historiallisen antropologian käyttäminen tällaisena yleisnimikkeenä on järkevä ajatus, koska mikrohistoria ym. yllä mainitut tutkimusotteet ovat merkinneet juuri eräänlaista historian-tutkimuksen antropologisoitu(mista): 'pieni' ja 'suuri' historia ovat alkaneet kohdata ja tutkijoiden kiinnostus on alkanut suuntautua etenkin merkitysten luomisen ja tulkinnan kysymyksiin, kuten mm. Thomas Nipperdey 1960-luvulla suositteli.³

Arkielämässä monet asiat tuntuvat luonnollisilta, kuten esimerkiksi se että tiettyihin asioihin liittyy tietty ääni, haju tai maku. Nämä eivät kuitenkaan ole 'luonnollisia' asioita aina ja kaikkialla, ja tämän ymmärtäminen on eräs keskeinen historiallis-antropologisen aistien tutkimuksen lähtökohda. Yleisesti voi sanoa, että tutkimussuuntana historiallisen antropologian eräs ambitio on problematisoida arkikokemusten kuten aistihavaintojen 'luonnollisuus' ja eritellä niiden kulttuurista moninaisuutta.

Näkemisen ja näön historiaan liittyviä käsityksiä ja kokemuksia on tutkittu enemmän kuin tuntoon, kuuloon, makuun ja tuoksuun liittyviä teemoja. Tämä kuvastaa modernissa länsimaisessa kulttuurissa vallinneita asenteita eri aistien suhteen: näkö-

aisti on ollut symbolisesti sekä eräiden yhteiskunnallisten käytäntöjen kannalta (kokeellinen tiede, kirjallinen ja kuvallinen viestintä) tärkeä aisti.⁴ Monet tutkijat ovat puhuneet miehisen objektivoivan katseen hegemoniasta modernissa länsimaisessa kulttuurissa, ja usein he ovat itsekin jääneet samaan loukkuun ja tutkineet vain katseen historiaa.

Haju on ollut monissa länsimaisissa yhteiskunnissa 1900-luvulla jotenkin väheksyty ja epähienoksi mielletty aihe, mikä ehkä osittain selittää sen, että siitä ei ole toistaiseksi tehty kovin paljon tutkimusta.⁵ Jotakin aiheesta on toki silti kirjoitettu, ja seuraavassa hahmottelen lyhyesti, millaisia teemoja hajun historiallinen antropologia saattaa sisältää.

Hajumaiset ja tuoksujen käyttö

Meitä ympäröi aina eräänlainen hajuvaippa tai hajumaisema, smellscape. Kirjailija voi tietenkin kuvata nykyisiä ja menneitä hajumaisia värikkäästi ja suggestiivisesti kuten *Patrick Süskind* jo klassikoksi muodostuneessa romaanissaan *Parfyymi*, jonka tapahtumat sijoittuvat 1700-luvun Pariisiin. Mutta myös tutkijat ovat hahmotelleet menneisyyden hajumaisia, mm. keisariajan Rooman illallisjuhlien tuoksuja, rution runteleman Lontoon hajuja ja 1800-luvun Pariisin ja Wienin löyhkiä.⁶

Näiden kuvausten pohjana ovat tyypillisesti olleet hajua koskevat aikalaismomentit mm. päiväkirjoissa, kirjeissä, lehdissä, matkakertomuksissa ja viranomaisraporteissa. Usein on hyödynnetty myös kaunokirjallisia teoksia, ovatpa ne sitten olleet satiirisia, runollisia tai toteavia kuvauksia arkiympäristön hajuista. Tällaisten aineistojen käyttöön liittyviä metodisia seikkoja on pohtinut mm. *Alain Corbin*.⁷ Menneisyyden hajumaisia voi toki yrittää osin rekonstruoida myös sen avulla, mitä tiedetään entisajan arkielämän materiaalisista puitteista kuten ruoka-aineista, kankaista, rakennusaineista yms. Monet materiaalit levittivät luultavasti ennen samanlaisia yhdisteitä kuin nykyäänkin, mutta on tietenkin eri asia, miten nuo hajut on kulloinkin tulkittu ja koettu.

Hajumaisemien kuvaukset ovat usein samalla kuvauksia siitä, miten hajuja on käytetty tietoisesti tietyissä tilanteissa ja tietyissä tarkoituksissa. On esimerkiksi tutkittu, miten tuoksuja on käytetty uskonnollisten ja muiden riittien osana, lääkinnässä sekä vaatteiden, asuntojen ja kehon hajustamisessa; miten tuoksuja on sijoitettu eri puolille kotia, ja miten hajujen avulla on merkitty ihmiselämän siirtymävaiheita mm. avioiduttaessa.⁸ Parfyymien ja hajusteiden historiasta on kirjoitettu melko paljon, sillä aihe on ollut eräänlaista perinteisenkin kulttuurihistorian arvostamaa säätyläiselämän historiaa, mutta useimmiten nuo selvitykset ovat olleet lähinnä kuvailevia. Uudemmassa hajujen historiassa on sen sijaan ollut antropologisempi ote ja on haluttu tarkastella mm. niitä hajuihin liittyviä kulttuurisia merkityksiä ja symboliikkaa, joihin hajujen käyttökin aina perustuu.

Hajujen symboliikka

Hajuilla ja hajuja erittävillä aineilla, kasveilla ja eläimillä yms. on aina paikkansa siinä laajassa kehyksessä, jota voidaan kutsua kulttuuriseksi merkitysjärjestelmäksi. Hajuilla ja niiden oletetuilla aiheuttajilla katsotaan olevan suhde erilaisiin muihin kategorioihin, ja hajujen erilaiset mm. eettiset ja esteettiset merkityssisällöt kuten 'pyhän tuoksu' ja 'alaluokkien löyhkä' rakentuvat ja tulevat ymmärretyiksi juuri näiden suhteiden kautta. Esimerkiksi löyhkä on saattanut olla symbolisesti yhtä kuin lika, tietty asuinalue, sen asukkaat, näiden moraalinen rappio jne. Hajujen merkityssisällöt vaihtelevat suuresti kulttuureittain. On kuitenkin kiinnostavaa, että eräät kukkaistuoksut sekä mädäntyvän orgaanisen aineen hajut mielletään ilmeisesti aika universaalisti samoin, ensimmäiset olemukseltaan hyväksi, jälkimmäiset pahoiksi.⁹

Hajujen merkityssisältöjä voidaan tulkita sen avulla, missä yhteyksissä eri hajuista puhutaan (sanasto, idiomit). Eräs tässä suhteessa kiinnostava aihe on, miten runoilijat ja prosaistit ovat valjastaneet hajut kantamaan merkityksiä.¹⁰ Runoissa ja mainoksissa on usein hajujen vertauskuvallista käyttöä ('raikas kuin havumetsän tuoksu' jne.). Tällaisen hajujen vertauskuvallisen käytön

taustalla on ainakin jollakin tasolla oletus, että hajuilla on itsessään ominaisuuksia ja niiden ansiosta kyky aikaansaada jotakin. Tarkemmin sanoen oletus on (ollut) se, että hajulla on lähteensä tai kantajansa kanssa osin identtinen olemus: haju on itse substanssi tai sisältää substanssin, joka liikkuu ja leviää ilmassa ja tarttuu muihin. Yksi esimerkki tällaisesta ajattelusta on, että eläinten eritteitä on usein käytetty hajusteena, koska on mielletty, että hajusteiden käyttäjä saa näin jotakin niistä arvokkaista ominaisuuksista (fyysinen voima tms.), jota kyseisillä eläimillä on.¹¹ Historioitsijoille sama

3. Dressel, *Historische Anthropologie*, s. 22–23, 60–71. Pekka Junkala & Bo Lönnqvist, *Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500–2000*. Teoksessa "Toinen" sivilisaatio. Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500–2000. Toim. Pekka Junkala & Elina Kiuru (Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen toimituksia 36, Jyväskylä, 1998).

4. Esimerkkejä *Michel Foucault*, *Tarkkailla ja rangaista*. Suom. Eevi Nivanka (Helsinki, 1980 [1975]). *Thomas Kleinspehn*, *Der flüchtige Blick. Sehen und Identität in der Kultur der Neuzeit* (Hamburg, 1989).

5. *Eva Barlösius*, *Über den Geruch. Langfristige Wandlungen der Wahrnehmung, Kontrolle und Gestaltung von Riechendem*. Teoksessa *Der unendliche Prozess der Zivilisation. Zur Kultursoziologie der Moderne nach Norbert Elias*. Toim. Helmut Kuzmics & Ingo Mörtz (Frankfurt/New York, 1991).

6. *Patrick Süskind*, *Parfyymi. Erään murhaajan tarina*. Suom. Markku Mannila (Helsinki, 1986). *Constance Classen, David Howes & Anthony Synnott*, *Aroma: The cultural history of smell* (London, 1994), s. 20–26, 54–56, 60–62. *Alain Corbin*, *Le miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire social (XVIIIe–XIXe siècle)* (Paris, 1982), kappaleet 3 ja 9. *Peter Payer*, *Der Gestank von Wien. Über Kanalgaase, Totendünste und andere üble Geruchskulissen* (Wien, 1997), s. 53–59. *Hans-Christian Heintschel, Peter Payer & Werner Michael Schwartz*, *Der Duft der Stadt: Beiträge zu einer Geruchsgeschichte von Wien*, *Wiener Geschichtsblätter* 1/1996, s. 1–36.

7. *Alain Corbin*, *Wunde Sinne. Über die Begierde, den Schrecken und die Ordnung der Zeit im 19. Jahrhundert*. Saks. Carsten Wilke (Stuttgart, 1993), s. 197–211.

8. *Lucienne Roubin*, *Réseaux odorants et spécificité culturelle chez les méditerranéens nord-occidentaux*. *Ethnologia Europaea* 2/1981, s. 162–173.

9. *Constance Classen*, *Worlds of sense: Exploring the senses in history and across cultures* (London, 1993), s. 102.

10. *Classen, Howes & Synnott*, *Aroma*, s. 74–77. *Hans Rindisbacher*, *Smell of books: Cultural-historical study of olfactory perception in literature* (Ann Arbor, 1992). Myös *Elsa Erbo*, "Ihmisausumisesta johtuva tuoksu" F. E. Sillanpään tuotannossa. *Sananjalka* 1960, s. 175–184. *Saara Lilja*, *The treatment of odours in the poetry of antiquity* (Helsinki, 1972).

11. *Classen*, *Worlds of sense*, s. 94–100.

asia on tuttu mm. siitä, että hajun itsessään on katsottu voivan aiheuttaa ja ehkäistä sairauksia, etenkin kulkutauteja. Monissa kaupungeissa aikanaan harrastetut 'miasman' hävittämisyritykset liittyvät juuri tähän.

Hajujen (ja niiden mukana kulkevien substanssien) hyvä leviämiskyky on kaiketi eräs syy siihen, että hajut ovat olleet usein yhteiskunnallisesti vahvasti ladattu kysymys. Hajut tuntuvat leviävän vastustamattomasti ja kietovan kaikki läsnäolijat yhteen – tähän ehkä osin perustuu hajusteiden käyttö riiteissä – mutta asian kääntöpuolena korostuu helposti myös halu käyttää hajua erotautumisen merkkinä. Toistaiseksi ehkä eniten tutkittu hajun historiallisen antropologian teema onkin ollut hajujen avulla käytävä symbolinen taistelu eli hajujen käyttö yhteiskunnallis-kulttuurisen erottelun välineenä.

Hajujen politiikka

Hajuja kuten yleensäkin maailman eri ilmiöitä koskevat luokitukset ja kuvaukset syntyvät yhteisössä aina neuvottelun kautta. Kuvaukset eivät heijasta ainakaan yksinomaan jotakin asioiden objektiivisesti todennukaista tilaa vaan myös poliittisia olosuhteita eli ihmisten välisiä valtasuhteita. Hajujen avulla mm. tulkitaan, perustellaan ja esitetään hierarkisia ihmisten välisiä suhteita esimerkiksi kuvaamalla tietyt ihmisryhmät tietynhajuisiksi ja rakentamalla hajuja koskevia normeja sekä toteuttamalla näitä käytännössä.

Kaiketi kaikissa kulttuureissa on ollut se piirre, että hallitsevat, hegemoniset ryhmät ovat omasta mielestään – ja usein muidenkin mielestä! – hyvänhajuisia tai hajuttomia, kun taas vähempiarvoiset 'toiset' oletetusti haisevat. Nämä 'toiset' saattavat ryhmänä olla analoginen joukko tietyn yhteiskuntaluokan, etnisen ryhmän tai sukupuoliryhmän kanssa. Esimerkiksi modernissa länsimaaisessa kulttuurissa tilanne on usein ollut se, että lähinnä vain naiset, lapset, alemmat sosiaaliluokat ja ulkomaalaiset 'haisevat', ja joskus on myös ollut kiusaus olettaa, että jokin mennyt pahojen hajujen maailma on evoluutionomaisen kehityksen myötä korvautunut hyvien tuoksujen maailmalla, modernilla maailmalla.¹²

Norbert Elias totesi jo aikanaan, tosin riivin välissä, että hajujen kontrollointi on osa yhteiskunnallista erottelua ja että ihmiset asettavat toisensa hierarkisiin positioihin mm. hajun avulla.¹³ Ensimmäinen laaja tutkimus tästä aiheesta oli kuitenkin *Alain Corbinin* usein lainattu tutkimus hajun poliittisesta historiasta Ranskassa ja Britanniassa 1700-luvulta 1900-luvulle. Corbinin mukaan 1700-luvulta alkaen kävi yhä yleisemmäksi, että ei haluttu ainoastaan peitellä 'pahoja' hajuja hajusteilla vaan haluttiin eliminoida ylipäänsä kaikki voimakkaat tuoksut, olivat ne sitten 'hyviä' tai 'pahoja'. Voimakkaista hajuista sinänsä tuli epäsuotavia ja asioiden haistelusta ja hajusta puhumisestakin tuli lähes tulkoon kielletty aihe. Hajuja koskeva toleranssi väheni.¹⁴ Pääosin Corbinin teesi vaikuttaa uskottavalta, mutta hän lienee liioitellut muutosta: yletöntä hajusteiden käyttöä oli kyllä aiemminkin moitittu ja julkisten tilojen hajuja oli haluttu kontrolloida. Ei siis ole syytä tehdä niin jyrkkää eroa jonkin 'hajuintoisen menneisyyden' ja 'hajukammosen nykyisyyden' välillä.¹⁵

Tämä muutos hajuihin suhtautumisessa liittyi Corbinin mukaan sosiaalis-poliittisiin tekijöihin: hajuttomuutta tai säästeliästä hajujen käyttöä suosittelevat ajatukset tulivat paljolti porvariston suunnalta ja ne olivat porvariston kannalta tapa erottautua toisaalta aatelistosta (joka väitetyesti käytti ylenmäärin hajusteita) ja toisaalta alaluokasta (joka väitetyesti haisi saastalta). Lisäksi porvariston elämäntavalle oli ominaista pyrkimys kurinalaisuuteen, ja hajujen kontrollointi sopi tietenkin hyvin tähän eetokseen.

Tässä kohden kannattaa mainita David Howesin esittämä kiinnostava teesi, että moderni käsitys integroidusta, erillisestä minästä liittyy syntyhistorialtaan jotenkin juuri siihen, että kun häpeämättömän erottelematta ihmisistä ja olioista toiseen leviävät hajut alettiin 1600- ja 1700-luvulla kokea pahoiksi ja niitä alettiin rajoittaa, yksilön ainutkertainen 'oma haju', omaan ruumiilliseen olemukseen liittyvä ominaisuus, alkoi kaiketi myös paremmin erottua ympäristön sekä toisten ihmisten hajuista.¹⁶

Poliittisesti ladattua hajujen symbolista käyttöä on usein ollut myös se, miten mie-

hen ja naisen hajusta on puhuttu ja mitä naisellisena/miehekkäänä pidetyt hajut ovat olleet. Tämä 'hajupuhe' on uusintanut tietynlaisia kuvia mieheydestä ja naiseudesta. Kielteisenä pidettyihin naiseuden muotoihin on mm. usein läheisesti liittynyt sairauden haju (huora) tai huumaava tuoksu (femme fatale). Paralleeli ilmiö tälle on se, että etnisiin 'toisiin' on länsimaisissa usein liittynyt myös joko vastenmielisen löyhkän tai petollisen huumaavan tuoksun mielikuva ('alkukantaiset heimot', 'turmeltuneen hienostuneet itämaalaiset').¹⁷ Naiset ja miehet käyttivät ilmeisesti usein samoja hajusteita 1700-luvulle asti, jolloin ainakin eräissä länsimaissa tapahtui muutos: miehet vähensivät huomattavasti hajusteiden käyttöä ja hajusteet alettiin mieltää joko miehiseksi tai naisellisiksi. Hajuaisti sinänsä mieltyi sekin paljolti naiselliseksi: toisin kuin analyttinen näköaisti se oli spontaani, irratiolninen aisti.¹⁸

Hajulla on eroteltu 'meitä' 'muista', ja on esitettykin, että kysymys pahoista hajuista on yleensä aktualisoitunut juuri silloin, kun sosiaalis-kulttuuristen rajojen on koettu hämärtävän vaarallisesti.¹⁹ Hajuihin liittyvällä symboliikalla on konstruoitu 'meitä' myös positiivisemmin kuin vain esittämällä 'muut' pahanhajuisina; esimerkki tästä on provençelaisuuden symbolinen rakentaminen lavendelin avulla 1900-luvulla. Lavendeli on mobilisoitu regionalistisiin tarkoituksiin ja siitä on tehty Provençen koko kulttuurin tihentymä. Provençelaisuus itsessään tuoksuu lavendelilta.²⁰

Hajuhavaintojen historiallinen muuttuvuus?

Hajuun liittyvä historiallis-antropologinen tutkimus on siis tarkastellut lähinnä haju-
jen asemaa kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa järjestyksessä. Hajuhavainnoista ja niihin liittyvistä kokemuksista ei sen sijaan ole vielä paljoakaan historiallis-antropologista tutkimusta.

Nykyään hajuhavainnoista ja niihin liittyvistä kokemuksista puhutaan suhteellisen vähän. Syyt ovat ehkä seuraavat: (1) monet hajut ovat niin arkipäiväisiä, että niihin ei reagoida tietoisella tasolla, ja fysiologi-

sesti hajuihin helposti turrutaan, minkä vuoksi niitä ei aina huomata; (2) ihmiset seuraavat tietoisesti tai tiedostamattaan kulttuurista normia, jonka mukaan hajuista puhuminen ja asioiden haisteleminen on epäsovivaa; (3) hajujen kielelliseen kuvaamiseen ei ole välineitä.²¹ Hajuaistia on luonnehdittu 'mykäksi aistiksi, joka jättää meidät tavoittelemaan sanoja', ja on väitetty, että hajut eivät alistu rationaaliseen luokitteluun siten kuin maut ja värit.²² Epäilen kuitenkin, että tässä on kyseessä harjoituksen puute: historiallis-sosiaalis-kulttuurisista syistä länsimaissa ei ole juuri oltu kiinnostuneita jäsentämään hajuja käsitteellisellä tasolla ja siksi hajujen kuvaileminen ja niistä puhuminen tuntuu vaikealta.

12. *Classen*, *Worlds of sense*, s. 79–105. *Peter Englund*, *Förflutenhetens landskap. Historiska essäer* (Stockholm, 1991).

13. *Norbert Elias*, *The civilizing process*. Engl. Edmund Jephcott (Oxford, 1996 [1939]). *Barlösius*, *Über den Geruch*.

14. *Corbin*, *Le miasme et la jonquille*.

15. *Annick Le Guèrer*, *Scent: The mysterious and essential powers of smell*. Engl. Richard Miller (New York, 1992), s. 205–206.

16. *David Howes*, *Olfaction and transition*. Teoksessa *The varieties of sensory experience: A sourcebook in the anthropology of the senses*. Toim. David Howes (Toronto, 1991), s. 144–146. *David Howes & Marc Lalonde*, *The history of sensibilities: Of the standard of taste in mid-Eighteenth century England and the circulation of smells in post-Revolutionary France*. *Dialectical Anthropology* 2/1991, s. 131–132.

17. *Pia Lundahl*, "Uhh, vad äckligt!!!" *Om genitalierna och deras utsöndringars lukter*. *Lundalinjer: Meddelanden från Etnologiska institutionen och Folklivsarkivet*, 112 (1996), s. 24–32. *Classen*, *Worlds of sense*, s. 87–90.

18. *Classen*, *Howes & Synnott*, *Aroma*, s. 35–36, 83–84. Teesi hajujen erottelemisesta sukupuolittain sopii hyvin yhteen sen käsityksen kanssa, että 1700-luvulla mieheys ja naisuus alettiin eräissä länsimaisissa kulttuureissa tulkita selvemmin toisistaan täysin poikkeaviksi kategorioiksi; *Jan Löfström*, *Sukupuoliero agrariikulttuurissa: "se nyt vaan on semmonen"* (Helsinki, 1999), s. 170–173.

19. *Howes & Lalonde*, *The history of sensibilities*.

20. *Johanna Rolsboven*, *Provencebild mit Lavendel. Die Kulturgeschichte eines Duftes in seiner Region* (Bremen, 1991).

21. *Barlösius*, *Über den Geruch*. *Jan Löfström*, *Lapsuuden hajut, isän ja äidin tuoksut*. Teoksessa *Bo Lönnqvist et al.*, *Arjen säikeet: aikakuvia arkielämän, kansankulttuurin ja sivilisaation takapihoilta, 1500–2000* (Jyväskylä, tulossa).

22. *Diane Ackerman*, *Aistien historia*. Suom. Seppo Heikinheimo (Helsinki-Porvoo, 1991), s. 24. *Howes*, *Olfaction and transition*, s. 133.

Millaisia hajuhavaintoja ihmisillä on historiassa ollut ja miten he ovat ne kokeneet esimerkiksi emotionaalis-affektiivisella tasolla? Olisi houkuttelevaa olettaa havaintojen ja niihin liittyvien kokemusten olleen samat kuin ihmisillä nykyään keskimäärin, mutta tällainen oletus on uhkarohkea, sillä aistihavainnot ovat ehkä ainakin osin kulttuurisesti rakentuvia. Mietitäänpä hetki kulttuurisen rakentumisen käsitettä.

Propositio 'aistimukset ovat kulttuurisesti rakentuvia' voidaan ymmärtää eri tavoilla sen mukaan, miten laajaksi kulttuurisen rakentumisen alue halutaan ajatella. Proposition voidaan katsoa tarkoittavan sitä, että eri kulttuureissa on erilainen tapa erotella, nimetä, kuvata, luokitella ja arvottaa erilaisia aistihavaintoja sekä niihin liittyviä kokemuksia. Historiallis-antropologisesta tutkimuksesta tiedetään, että hajuihin liittyvät ajattelun ja sosiaalisten käytäntöjen muodot varioivat suuresti, ja on luontevaa otaksua, että ne ovat kulttuurisesti rakentuvia (sanastot, käsitteet, normit jne.). Tämä ei lie vaikea ajatus hyväksyä.

Propositio voidaan kuitenkin ymmärtää myös siten, että ei-reflektoidut havainnot (ja niihin liittyvät spontaanit emotionaalis-affektiiviset reaktiot) ovat nekin kulttuurisesti rakentuvia. Toisin sanoen eri kulttuureissa maailma nähdään, kuullaan ja haistetaan ehkä aivan fundamentaalisti eri tavalla. Tätä voidaan pitää aistihavaintojen historiallisuuden ns. vahvana konstruktionistisena tulkintana. Vahvan konstruktionistisesta tulkinta-kehuksesta käsin on 20 viime vuoden aikana esitetty monia uusia hedelmällisiä kysymyksiä aiheista, jotka aiemmin helposti miellettiin vain luonnontieteen tai lääketieteen kysymyksiksi. Eräs tällainen aihe on seksuaalisuus, josta on voitu todeta, että biologi(sti)set tulkinnat eivät ole riittäviä ja että luonnollisiltakin tuntuvat seksuaalisuuden kokemukset ovat (osittain) myös kulttuurisesti rakentuvia. Aistihavaintojakin on siis hyvä pohtia myös historian ja antropologian kannalta ja kysyä, aistitaanko maailma eri kulttuureissa ehkä eri tavalla.

Antropologiassa esitettiin jo 1960-luvulla, että aistien keskinäinen 'painoarvo' voi olla eri kulttuureissa erilainen. Aistihavain-

toihin liittyvien kokemusten sekä ihmisten aistimaailmojen kulttuurieroja on kuitenkin alettu tutkia enemmän vasta 1980- ja 1990-luvulla.²³ Aistihavaintojen sisältöjä tuskin voidaan selittää pelkästään sosiaalis-kulttuuristen tekijöiden avulla, mutta vahva konstruktionistinen tulkinta aistimusten kulttuurisesta (historiallisesta) rakentuneisuudesta saa kyllä antropologiasta ainakin hiukan tukea.²⁴

Alain Corbinin mukaan 1900-luvulla länsimainen ihminen on alkanut vieroja hajuja. Jos näin on todella tapahtunut, voidaan kysyä, koskeeko muutos vain ajatusten, puheen ja normien tasoa, vai onko myös emotionaalis-affektiivisella (ja jopa fysiologisella) tasolla tapahtunut muutos. Onko niin, että hajut aiheuttavat ihmisissä keskimäärin toisenlaisia spontaaneja psyykkisiä (ja fysiologisia) reaktioita nyt kuin, sanotaan, 500 vuotta sitten? Tätä on tietenkin vaikea todentaa, mutta hypoteesina se on jännittävä ja seuraa sitä paitsi kiinnostavalla tavalla Norbert Eliasin esittämiä ajatuksia. Hänhän katsoi, että makrotason yhteiskunnalliset muutokset ainakin eräissä länsimaissa ovat noin 1000 vuoden kuluessa synnyttäneet muutoksia paitsi ihmisten käyttötavoissa myös juuri siinä, että tiettyissä tilanteissa koetaan tiettyjä tuntemuksia (häpeä, inho, nolous) kenties toisin kuin ennen. Eliasilla on myös ainakin implisiittisenä se ajatus, että tiettyjen fyysisten reaktioiden (pahoinvointi, punastuminen, hikoilu jne.) esiintyminen on historiallisesti muuttuvaa, toisin sanoen kulttuuriset (historialliset) tekijät vaikuttavat kenties myös ihmiskehon fysiologiaan.²⁵

Minusta voidaan kyllä ajatella, että hajuhavainnot ovat ainakin osin diskursiivisesti tuotettuja eli yhteiskunnallis-kulttuurisesti rakentuvien puhetapojen synnyttämiä ja ohjaamia. Kulloinkin tarjolla olevat ajattelun välineet ja 'säännöt' ohjaavat sitä, miten ihmiset aistivat maailman. Missä määrin haju- ym. mieltymysten yleiset, jopa lähes universaalit piirteet, ovat taustaltaan kulttuurisia ja missä määrin biologisia (ja ehkä synnynnäisiä), on hankala kysymys. Se on kuitenkin myös kiinnostava kysymys, ja myös ihmistieteilijän olisi hyvä tietää jotakin biologiasta, jos hän haluaa esimerkiksi

tutkia ihmistä aistimellisena ja ruumiillisenä olentona. Norbert Elias suoritti nuoruudessaan arvosanan lääketieteessä, ja vanhemmiten hän ihmetteli, miten yhteiskuntatieteilijät (entä historioitsijat?) voivat rakentaa ihmisen toiminnasta hyvän kuvan, jos he eivät ymmärrä itse organismia eli ihmisen fysiologiaa ja anatomiaa.²⁶

Haju aistimaailman kokonaisuudessa

Niin sanotussa modernissa länsimaaisessa kulttuurissa hajuaistia on herkästi pidetty hiukan alkukantaisena aistina. Sen vähäarvoisuutta mm. näköaistiin verrattuna on joskus perusteltu sanomalla, että se on evoluution valossa primitiivinen, tyyppillisesti lasten ja alkukantaisten heimojen tapa olla yhteydessä maailmaan. Länsimaissa filosofit ovat usein suhtautuneet hajuaistiin nui-vasti sekä tieto-opillisissa että ontologisissa pohdinnoissaan – eräänä poikkeuksena Karl Marx, joka totesi: ”Ihmistä ei siis esi-neellisessä maailmassa vahvisteta [bejaht werden] ainoastaan ajattelussa, vaan *kaikilla* aisteilla [. . .] Viiden aistin *muodostuminen* on koko tähänastisen maailmanhistorian tekoa.”²⁷ Alain Corbin puolestaan on katsonut, että moderni länsimainen ihminen on ”hajulukutaidoton” eikä miellä hajua enää kovinkaan tärkeäksi merkitysten kantajaksi ja viestien välittäjäksi.

Aistien keskinäinen merkitys maailman hahmottamisessa ja kokemisessa kuitenkin siis vaihtelee. Eräissä kulttuureissa haju on keskeinen olioiden luokittelun sekä kulttuuristen identiteettien perusta. Haju voi tällöin mm. olla oleellinen osa esineiden merkitysisältöä, mikä tietenkin jää usein huomiotta, kun tällaisen kulttuurin esineitä pannaan näytteille historiallisissa ja etnografisissa museoissa.²⁸ Länsimaaisessa kulttuuri- piirissä nykyään ruusun symbolisesti merkityksellisin ominaisuus lienee monien mielestä väri ja koko, mutta aikaisemmin tärkeintä ruusussa oli ilmeisesti juuri sen tuoksu, johon taas tänään monikaan ruusunostaja ei todennäköisesti kiinnitä huomiota ainakaan ensisijaisesti.²⁹

Olen puhunut hajuaistista ikään kuin selvästi muista aisteista erottuvana alueenaan,

mutta itse asiassa aistimaailmaa ei voida paloitella näin yksioikoisesti. Mitä kutsumme haju- ja makuaistiksi, on hyvä esimerkki: puhumme ruoan mausta, mutta itse asiassa suuri osa ruoan mausta on ruoan hajua (kuten nuhasta kärsineet tietävät). Kaoottisen aistimustulvan jäsentäminen eri aistien aistihavainnoiksi lienee ainakin osittain kulttuurisidonnaista. Yhdenslaiseksi viitteeksi tästä on tarjottu mm. sitä, että kielistä esimerkiksi englannissa aistihavainnoja kuvailevan sanaston monet ilmaisut ovat ajan kuluessa liukuneet tarkoittamaan eri aistialueiden ilmiöitä (mm. adjektiivit bitter, pungent ja acrid luonnehtivat nykyään makua, mutta aiemmin ne olivat tuntoaistilla aistittavia ominaisuuksia).³⁰ Aistihavainnot saattavat monissa kulttuureissa jäsentyä todella kiinnostavalla tavalla, kuten *Wole Soyinkan* näytelmässä Jero's Metamorphosis eräs yoruba-kulttuurin edustaja näytti: hänen kulttuurissaan sävelillä oli maku, joten ihminen saattoi soittaa ja kuunnella maukkaasti.³¹

23. Aiemmin mainittujen teosten lisäksi *Walter Ong*, *The presence of the word* (New Haven, 1967). *Paul Stoller*, *The taste of ethnographic things: The sense in anthropology* (Philadelphia, 1989).

24. *Classen*, *Worlds of sense*, s. 37–49; Classen analysoi eräitä ’villilapsitapauksia’ sekä sitä, miten lasten reaktiot hajuihin, makuihin jne. poikkesivat tavallisesta ja mitä tapahtui, kun lapsia alettiin sosiaalista yhteisön tavoille.

25. *Elias*. *Stephen Mennell*, Norbert Elias: *Civilization and the human self-image* (Oxford, 1989), kappaleet 4 ja 9.

26. *Mennell*, Norbert Elias, s. 7.

27. *Karl Marx*, Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset 1844. Suom. Antero Tiisanen. Teoksessa *Karl Marx & Friedrich Engels*, Valitut teokset, I (Moskova, 1978), s. 255–256. *Le Guéner* 1992, Scent. *Anthony Synnott*, *Puzzling over the senses: From Plato to Marx*. Teoksessa *The varieties of sensory experience: A source book in the anthropology of the senses*. Toim. David Howes (Toronto, 1991).

28. *David Howes & Constance Classen*, *Conclusion: Sounding sensory profiles*. Teoksessa *The varieties of sensory experience: A sourcebook in the anthropology of the sense*. Toim. David Howes (Toronto, 1991), s. 264–268. *Nadia Seremetakis*, *Implications*. Teoksessa *The senses still: Perception and memory as material culture in modernity*. Toim. Nadia Seremetakis (Chicago, 1996), s. 134.

29. *Classen*, *Worlds of sense*, s. 15–36.

30. *Classen*, *Worlds of sense*, s. 50–76.

31. *David Howes*, Introduction: ’To summon all the senses’. Teoksessa *The varieties of sensory experience: A sourcebook in the anthropology of the sense*. Toim. David Howes (Toronto, 1991), s. 17–18.

Aiheita historiallis-antropologiseen hajututkimukseen

Millaisista lähteistä ja millaisin metodein hajujen historiallista antropologiaa voidaan tutkia? Millaisista aineksista voidaan yrittää rakentaa menneisyyden hajukulttuureita? Edellisissä kappaleissa on jo mainittu joitakin näkökulmia ja lähteistöjä, ja seuraavassa nostan esiin eräitä konkreettisia ehdotuksia, joita *David Howes* ja *Constance Classen* ovat esittäneet aistien (historiallis-)antropologisen tutkimuksen kysymyksiksi ja aiheiksi. Tämä on vain lyhyt valikoima heidän koko esityksestään.³²

(1) Kulttuurissa käytetty kieli ja sanasto. Mille aisteille ja aistihavainnoille (näkö, kuulo jne.) kielessä on erityisen runsaasti tai erityisen niukasti sanastoa? Kulttuurissa, joissa esimerkiksi haju(aisti) on maailman hahmottamisessa tärkeä, on todennäköisesti verraten runsaasti hajujen käsitteellisen jäsentämisen välineitä. Esimerkiksi quechua-kielessä on erilaisia verbejä erilaiselle tuoksumiselle ('haista hyvälle', 'haista pahalle', 'haista luonnostaan hyvälle' jne.). Tällainen sanasto paljastaa myös jotakin siitä, miten aistien tuossa kulttuurissa ymmärretään toimivan ja operoivan. Edelleen voidaan analysoida, kuinka paljon sanastossa on eri aisteihin liittyviä vertauskuvia ja idiomeja sekä missä tarkoituksissa niitä käytetään.³³ Monissa länsimaisissa kielissä asian ymmärtäminen ja tietäminen ilmaistaan nykyään usein näkemiseen liittyvillä sanoilla (*I see.*, 'Näen asian tärkeyden.'). mikä kaiketi myös kertoo näköaistin suuresta arvostuksesta.

(2) Lasten kasvatus ja sosiaalistaminen. Millaisten aistien kehitystä kasvattajat pyrkivät lapsessa edistämään tai kenties estämään? Minkä aistien välityksellä lasten kasvatus ja sosiaalistaminen ensisijassa tapahtuu (visuaalinen havainnointi, ohjaus kädestä pitäen, kuulonvarainen oppiminen suullisista ohjeista ja muistitiedosta)? Liittyykö aikuiseksi initioimiseen oletuksia ja odotuksia siitä, että lapsen aistimaailma (aistimisen profiili) muuttuu? Millä tavoin aikuisten tapa kommunikoida lapsen kanssa alkaa ehkä painottua uudella tavalla visuaalisuuteen, oraalisuuteen tms. sitä mukaa, kun lapsi kasvaa?

(3) Aistimellisuutta koskevat normit. Miten kulttuurissa suhtaudutaan yksilöihin, joilla on aistimiseen liittyviä erityispiirteitä tai -kykyjä kuten poikkeuksellisen herkkä tai vajavainen näkö- tai kuulokyky (sokeus, kuurous jne.)? Miten nämä erityisyydet selitetään? Oletetaanko, että tietyt ihmiset tai ihmisryhmät (sukupuolet, etniset ryhmät, ammattiryhmät tms.) ovat aisteiltaan luonnostaan toisenlaisia tai erilaisia kuin jotkut muut? Millainen aistien arvohierarkia ilmenee näihin poikkeuksiin suhtautumisessa?

(4) Rituaalit. Onko kulttuurissa rituaaleja, joissa erityisesti 'vedotaan' johonkin aistiin tai pyritään eliminoimaan tai sammuttamaan tietty aisti/aistit tilapäisesti tai pysyvämmiin? Missä määrin esimerkiksi shamaanien seremonioissa on ollut tällaista aistien manipulointia ja mitä sillä on katsottu saavutettavan? Mitä nämä aistimaailman laajentamisen/supistamisen pyrkimykset kertovat maailmankuvasta ja ihmiskuvasta kulttuurissa yleisemmin?

Muita Howesin ja Classenin ehdottamia tutkimusteemoja ovat mm. aistien ja erilaisen aistihavaintojen merkitykset kulttuurin mytologiassa ja kosmologisissa käsityksissä sekä sen erittely, millaisia aistihavaintoja esineistö ja rakennettu ympäristö mahdollisesti on tehty suosimaan, rohkaisemaan tai ehkäisemään.

Näistä teemoista syntyisi uskoakseni sopivasti rajattuna mm. mitä kiinnostavimpia opinnäytetöitä. Tutkimusalue on yhä varsin neitseellisessä tilassa.³⁴

32. *Howes & Classen*, Conclusion, s. 257–288.

33. Aiheesta mm. *Ulla Jäppinen*, Kielen ja ajatusten kliseet: värien nimitysten käyttö eräissä suomenkielissä idealistissävyyisissä teksteissä (Åbo, 1999).

34. Tämä katsaus on syntynyt sivutuotteena Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri -projektissa (Bo Lönnqvist, Pekka Junkala, Elina Kiuru, Nina Sääsikälahti, Jan Löfström). Kiitos työtovereille innoituksesta!

TIMO HERRANEN

Metropolin tuskallinen kasvu – ympäristö ja yhteisö eurooppalaisessa suurkaupungissa 1800–1914

Valt. tri Timo Herranen tarkastelee Euroopan suurkaupunkien kasvun vaikutusta ympäristöön ja yhteisöön 1800-luvulla.

■ Kaupungistuminen oli 1900-luvun jälkipuoliskolla ennen kokemattoman nopeaa monissa latinalaisen Amerikan, Afrikan ja Aasian maissa. Väestönkasvun ja muuttoliikkeen myötä yksittäisten kaupunkikeskittymien väkiluku nousi jopa kymmeneen miljooniin. Kaupungistumisen nopeuden ja mittasuhteiden seurauksena urbanisoinnin säätelystä on tullut kaupunkien hallintojärjestelmille lähes mahdoton tehtävä. Vaikka kolmannen maailman kaupungistuminen on mittakaavansa ja ongelmiansa suhteen omaa luokkaansa, se ei ole ainutkertainen ilmiö. Nopea kaupungistumisjakso koettiin myös läntisissä teollisuusmaissa 1800-luvulla. Jo tuolloin kaupunkien päättävät eliitit joutuivat ratkaisemaan ongelmia, joilla nykyisin on vastineensa kehitysmaiden kaupungeissa.¹

Samalla tavoin kuin nykyisin kolmannessa maailmassa urbanisoinnin ongelmat liittyivät läntisten teollisuusmaiden kasvavissa metropoleissa kaupunkien fyysisen tilan kehittämiseen. Tavoitteena oli kaupungin toimivuuden ja elinkelpoisuuden säilyttäminen. Tämä fyysinen säätely kietoutui monin tavoin yhteisön sosiaaliseen säätelyyn, eri yhteiskuntaryhmien keskinäisten suhteiden järjestämiseen. Sosiaalisella säätelyllä pyrittiin ryhmien välisen sopusoinnun aikaansaamiseen ja välttämään yhteiskuntaa pirstovaa konfliktit.

Länsimaiden 1800-luvun ja 1900-luvun alun kaupungistumishistoria tarjoaa kolmannen maailman urbanisointikehitystä ajatellen hyödyllisiä esimerkkejä niin onnistuneista kuin epäonnistuneistakin yrityksistä säädellä kasvua. Onnistumisesta oli kyse esimerkiksi silloin, kun väkiluvun kasvun myötä yhä epäterveellisemmäksi muuttuneen kaupunkiympäristön epäkohtia saatiin poistetuksi teknisten innovaatioiden tai rakentamisen kontrollin avulla. Sosiaaliryhmien välistä jännitystä voitiin puolestaan lievittää vähäosaisten elinoloja parantavilla uudistuksilla ja lisäämällä alempien sosiaaliryhmien vaikutusvaltaa päätöksenteossa. Kasvun säätelyn epäonnistuminen taas saattoi johtaa sairastavuuden ja kuolleisuuden lisääntymiseen tai hallintokoneiston ja melakoivien massojen välisiin yhteenottoihin.

Urbanisoinnin ongelmat

Kaupunkien väkiluvun kasvulla mitattuna läntisten teollisuusmaiden urbanisointi oli erityisen nopeaa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Kaupunkihistorian tutkijat pitävätkin mainittua jaksoa urbanisoinnin uutena ja aikaisemmasta kehityksestä poikkeavana vaiheena. Vuonna 1900 maailman kymmenestä yli miljoonan asukkaana kaupungista viisi sijaitsi Euroopassa (Lontoo, Pariisi, Berliini, Wien, Pietari) ja kolme Yhdysvalloissa (New York, Chicago, Philadelphia). Englanti oli aluksi pisimmälle urbanisoitunut, mutta 1800-luvun lopulla Saksa kaupungistui nopeimmin Euroopassa. Saksan myöhään käynnistynyt, mutta nopeasti edennyt urbanisointi tuotti näkyviä ongelmia, joihin puuttumisen voi-

1. *Asa Briggsin* mukaan kaupunkien 1800-luvun alkupuoliskolla käynnistynyt nopea kasvu sai hallintovirkamiehet ja poliitikot hätäntymään kaikkialla Euroopassa. Pelättiin suuria ihmismassoja, jotka eivät sopeutuisi perinteiseen sosiaaliseen järjestykseen. Ks. *Briggs Asa, Social Structure and Politics in Birmingham and Lyons, 1825–1844*. Teoksessa: *The Collected Works of Asa Briggs. Vol. 1: Words, Numbers, Places, People* (Whitstable 1985), s. 214. Ks. myös *Evans Rickhard J., Death in Hamburg – Society and Politics in Cholera Years 1830–1910* (Oxford 1987), s. 107–108 ongelmista, joita Hampurin kaupungin hallinto joutui 1800-luvun lopulla kohtaamaan kaupungin väkiluvun nopeasti kasvaessa.

makas julkinen valta koki haasteeksi itselleen.²

Kasvun aikaansaamat ongelmat muodostuivat moninaisiksi ulottuen rappioituvasta ja epäterveellisestä ympäristöstä epäsosiaaliseen käyttäytymiseen. Fyysisen ympäristön taantuminen johtui suurelta osin siitä, että kaupunkien väkiluvun kasvu ei vastavassa määrin laajentanut asuttua aluetta, sen sijaan kaupunkiväestö ahtautui yhä tiheämpään. Tungostumisen takia liikkuminen kaupungissa vaikeutui. Samalla kaupunkiympäristö muuttui entistä epäterveellisemmäksi mm. vesi- ja jätehuollon kurjistuessa. Käyttöveden saastumisen ohella ilman pilaantumisen tuli vakava ongelma. Kaupunkien ilmaa saastuttivat kaasulaitokset, kivihiilen poltto teollisuudessa ja asuinkiinteistöissä, jätteiden poltto, höyryveturien savu sekä 1800-luvun lopulta alkaen myös kemianteollisuus. Lisäksi kulkutaudit sekä muut sairaudet aiheuttivat kaupungeissa maaseutuun verrattuna jopa kaksinkertaiset kuolleisuusluvut. Jo 1700-luvun lopulla eräs kuolleisuutta tarkastellut saksalainen lääkäri oli nimittänyt kaupunkeja ”ihmiskunnan avoimiksi haudoiksi”. Esimerkiksi Berliinissä yleinen kuolleisuusluku nousi 1830-1860-luvulla korkeimmillaan 35–40 promilleen.³

Suurkaupunkien ympäristöongelmat olivat 1900-luvun alussa suurelta osin samat kuin sata vuotta aikaisemmin. Vaikeimman kysymyksen muodosti edelleen työväestön asuminen ahtaissa, epäterveellisissä ja kallivuokraisissa asunnoissa. Ahtaan asumisen ohella ilman pilaantuminen oli pysyvä ongelma. Varsinkin työläisalueilta puuttuivat puistot ja pelikentät, joissa puhtaasta ilmasta nauttiminen olisi ollut mahdollista. Lisäksi kaupunkikuvan yksitoikkoisuus ja ankeus olivat silmiinpistäviä niin työläiskaupunginosissa kuin keskiluokan asuinalueillakin. Työläisalueiden yksitoikkoisuutta lisäsi kulttuurilaitosten puuttuminen.⁴

Aikalaisten keskuudessa herättivät erityistä huolta kaupungeissa laajalle levinneet epäsosiaalisen käyttäytymisen muodot, juoppous, prostituutio, rikollisuus sekä köyhälistön mellakointi. Viimeksi mainituissa ei ollut kyse järjestäytyneistä työväenliikkeen mielenosoituksista vaan työläiskaupungin-

osissa köyhälistön yhteisöllisyydestä voimansa saavasta sosiaalisesta protestista esimerkiksi vuokrien tai elintarvikkeiden hinnannousuja vastaan. Mielenilmaukset laajenivat usein väkivaltaisiksi mellakoiksi sekä ryöstelyiksi ja poliisin ohella armeija kutsuttiin niitä tukahduttamaan. Porvariston pääosa katsoi levottomuuksien ja muiden sosiaalisten ongelmien johtuvan pohjimmiltaan köyhälistön moraalittomuudesta. Valistuneimmat etsivät kuitenkin muita syitä. Esimerkiksi kaupunkien hygieniareformin Englannissa 1840-luvulla liikkeelle pannut Edwin Chadwick totesi elinolojen puutteiden lisäävän köyhälistön kumouksellisuutta.⁵

2. *Marjatta Hietala*, Services and Urbanization at the Turn of the Century – The Diffusion of Innovations (Helsinki 1987), s. 28–31. *Hietala* viittaa mm. *Bernhard Schäferin* artikkeliin ”Phasen der Stadtbildung und Verstädterung” (1977). *Schäferin* mukaan teollistumiseen liittynyt kaupungistuminen oli yleisen urbanisointumiskehityksen neljäs vaihe (*Hietala* 1987, s. 28, alaviite 17). Suurkaupunkien väkiluku v. 1900 ks. *Sam B. JR. Warner*, Population Movements and Urbanization. Technology in Western Civilization. Vol 1. The Emergence of Modern Industrial Society Earliest Times to 1900. Ed. Kranzberg Melvin, Pursell Carroll W. JR (Oxford 1967), s. 540–541. Saksan kaupungistumisen nopeuden ja julkisen vallan aktiivisen toiminnan yhteyden on todennut mm. *Brian Ladd*. Ks. Urban Planning and Civic Order in Germany 1860–1914 (Cambridge & London 1990), s. 1. *Anthony Sutcliffe*n mukaan Saksan nopea teollistuminen aiheutti repivän (disruptive) kaupungistumisen. Ks. Towards the Planned City – Germany, Britain, the United States and France 1780–1914 (Oxford 1981), s. 4.

3. *Evans* 1987, s. 532; *Sutcliffe* 1981, s. 4; *Fishman Robert*, Bourgeois Utopias – The Rise and Fall of Suburbia (New York 1987), s. 11; *Münch Peter*, Stadthygiene im 19. Und 20. Jahrhundert – Die Wasserversorgung, Abwasser- und Abfallbeseitigung unter besonderer Berücksichtigung Münchens (Göttingen 1993), s. 27; *Rickhard Rodger*, Political Economy, Ideology and the Persistence of Working Class Housing Problems in Britain 1860–1914. (International Review of Social History part II 1987), s. 114; *Clemens Zimmermann*, Von der Wohnungsfrage zur Wohnungspolitik – Die Reformbewegung in Deutschland 1845–1914 (Göttingen 1991), s. 79, 81.

4. *Sutcliffe* 1981, s. 63; *Zimmermann* 1991, s. 80; *Donald Read*, England 1868–1914 – The Age of Urban Democracy (Bungay 1979), s. 52.

5. *Carl Chinn*, Poverty amidst Prosperity – The Urban Poor in England 1884–1914 (Glasgow 1995), s. 20; *Michael John*, Strassenkrawalle und Exesse – Formen des sozialen Protests der Unterschichten in Wien 1880 bis 1919. Teoksessa: Blütezeit der Habsburgermetropolen. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikt (1867–1918). Julk. Gerhard Melinz, Su-

Yhteisön kehityksestä huolestuneet kiinnittivät huomiota myös kaupungin sosiaaliseen eriytymiseen. Eriytyminen ilmeni sosiaaliryhmien vähäisenä kanssakäymisenä myös sosiaalisesti heterogeenisilla asuinalueilla. Sosiaalinen eriytyminen tuli 1800-luvun lopulla yhä selvemmäksi, kun porvaristo ja keskiluokka alkoivat siirtyä suurkaupungin uhista omiin esikaupunkeihinsa. Eriytymistä pidettiin uhkana kaupunkien poliittiselle tasapainolle, sillä sen pelättiin ruokkivan luokkien välisiä konflikteja ja lisäävän väestön alimpien kerrosten yhteiskuntarauhaa horjuttavaa toimintaa.⁶

Eurooppalainen porvaristo katsoi myös 1800-luvun jälkipuoliskolla voimistuneen vallankumouksellisen työväenliikkeen muodostumissyiksi köyhälistön moraalittomuuden sekä kaupunkiyhteisön hajoamisen. Varsinkin mannermaalla aikaisemmat yhteiskunnalliset mullistukset ja levottomuudet pitivät yllä vallankumouksen pelkoa. Levottomuuksien kehdoiksi koettiin pääkaupungit, joissa kaupunkikasvun ongelmat olivat vaikeimmillaan.⁷

Niin Lontoossa, Pariisissa, Berliinissä kuin Wienissäkin kasvua säätelevät toimenpiteet olivat hallinnollisten ongelmien vuoksi viivästyneet. Esimerkiksi slummiutuminen oli pääkaupungeissa suurempi ongelma kuin maaseutukaupungeissa. Valtiovalta pelkäsi pääkaupunkien olosuhteiden johtavan levottomuuksiin ja paikallishallinnon siirtymiseen kapinoivien ryhmien käsiin. Erityisesti Saksassa pidettiin pääkaupungin epäkohdan aikaansaamaa sosialistien kannatuksen kasvua uhkana koko valtakunnalle. Jos Berliini joutuisi kumouksellisten käsiin, näiden mahdollisuudet levittää aatettaan muualle maahan paranisivat ratkaisevasti. Massojen radikalismi uhkasi pääkaupungista ja muista suurkaupungeista käsin Saksan kansan yhtenäisyyttä.⁸

Moraalittomuus vai ympäristö ongelmien syynä

Köyhälistön kurjuuden syitä oli perinteisesti etsitty epäsäännöllisestä elämäntavasta ja moraalittomuudesta; näiden taas arveltiin altistavan köyhät vastaanottavaisiksi myös sosialismin opille. Porvariston mielestä so-

sialismi, päivastoin kuin porvariston omaksumat kurinalaisuus ja ahkera työnteke, houkutteli tarjoamalla helppoa tietä pois kurjuudesta. Porvaristo katsoi myös, ettei köyhyys katoaisi ennen kuin köyhälistö itse parantaisi tapansa. 1800-luvun kuluessa reformeja vaatineet älymystön jäsenet löysivät kuitenkin köyhyyden syyt moraalittomuuden asemasta yhä useammin alimpia sosiaaliryhmiä ympäröivästä kurjuudesta, joka tiivistyi kaupunkien asunto-ongelmissa.⁹

Kaupungistumisen silmiinpistävät epäkohdat herättivät yhteiskunnan eliitin keskuudessa kahdenlaisia reaktioita. Konservatiiviset romantikot vaativat olosuhteiden kauhistelun ohessa paluuta esiteollisen ajan patriarkaalisiin yhteisöihin. Pienemmän, mutta ajan mittaan merkittävämmän ryhmän muodostivat reformistit, jotka erittelivät yhteiskunnan sosiaalisia ongelmia ja pohtivat keinoja niiden poistamiseksi. Reformistien muotoileman yhteiskunnan ns. sosiaalisen kysymyksen ratkaisu keskittyi köyhälistön elinolosuhteiden parantamiseen, jotta erilaiset urbaanit uhat (kulkutaudit, rikollisuus, kumouksellinen toiminta) poistuisivat. Esi-

san Zimmermann (Wien 1996), s. 239; *Ingmar Johansson*, *Stor-Stockhoms Bebyggelsehistoria – Markpolitik, planering och byggande under sju sekler* (Värnamo 1987), s. 263; *Andrew Lees*, *Cities Perceived – Urban Society in European and American Thought 1820–1940* (New York 1985), s. 168–169; *John von Simson*, *Water Supply and Sewerage in Berlin, London and Paris: Developments in the 19th Century*. Teoksessa: *Urbanisierung im 19. und 20. Jahrhundert – Historische und geographische Aspekte*. Julk. *Hans Jürgen Teuteberg* (Köln & Wien 1983), s. 432;

6. *Fishman* 1987, s. 4; *Sutcliffe* 1981, s. 3.

7. *Lees* 1985, s. 170.

8. *Lees* 1985, s. 172; Pääkaupunkien jälkeensäneisyysdestä kaupunkikehityksen säätelyssä ks. *Sutcliffe* 1981, s. 43 sekä *Anthony Sutcliffe*, *Environmental Control and Planning in European Capitals 1850–1914: London, Paris and Berlin*. Teoksessa: *Growth and Transformation of the Modern City – The Stockholm Conference* (Stockholm 1979), s. 71, 74. *Sutcliffen* mukaan Berliini oli ennen ensimmäistä maailmansotaa kaupunkiympäristön säätelyssä Saksan kaupungeista viimeisten joukossa. Esimerkiksi rakennusmääräyksiä oli annettu vain muutamaa kaupungin osa-alueita varten. (1981, s. 43.) Wienin asunto-ongelman vakavuudesta ks. *Peter Hall*, *Cities in Civilization – Culture, Innovation and Urban Order* (London 1988), s. 177.

9. *Evans* 1987, s. 104, 524–525; *Sutcliffe* 1981, s. 56; *James H. Trebke*, *Urban Poverty in Britain 1830–1914* (Cambridge 1979), s. 172.

merkiksi Englannissa muodostunut Public Health -koulukunta katsoi kaupunkien puhtaanapidon tehostamiseen ja väestön terveydentilan parantamiseen tähtäävän ohjelman kokonaisvaltaiseksi ratkaisuksi sosiaalisen kysymyksen kaikkiin osa-alueisiin.¹⁰

Pitkälle 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka porvariston/keskiluokan suurin ryhmä lienee kuitenkin ollut täysin välinpitämätön köyhälistön elinoloja kohtaan. Liberalisminhan oli perinteisesti korostanut yksilön omaa vastuuta kohtalostaan. Viktoriaanisen ajan Englannissa köyhyyden katsottiin yleisesti johtuvan luonteenheikkoudesta, tarmokkuuden, vastuuntunnon, kaukokatseisuuden sekä säästäväisyyden puutteesta. Kun köyhälistö kuitenkin ajan myötä muuttui työväestöksi, joka lisäksi ilmaisi itseään poliittisen liikkeen muodossa, reformien tarve koettiin yhä laajemmin. Reformististen näkemysten vastapainona olivat silti pitkään säilyneet fatalistiset käsitykset köyhälistön kurjuuden pysyvyydestä ja johtumisesta tästä ryhmästä itsestään. Toisaalta katsottiin myös, että yhteiskunnan alimpien ryhmien asema paranisi markkinatalouden edistymisen myötä itsestään.¹¹

Koleraepidemat reformien vauhdittajina

Porvarillisen reformipolitiikan heräämisen saivat jo ennen työväenliikkeen voimistumista aikaan Eurooppaan 1800-luvun kuluessa useaan otteeseen levinneet koleraepidemat.¹² Kolerakuolleisuus oli suurimmillaan kaupungeissa, ja taudin tuhot olivat suoraan verrannollisia olosuhteiden kurjuuteen. Koska yhteiskunta oli ehtinyt sopeutua muihin 1800-luvun sairauksiin, ne eivät yllättäen iskevän koleran lailla herättäneet kaupunkihygienian parantamista koskevia vaatimuksia. Koleran aiheuttama yhteiskunnallinen järkytys johtui taudin tuntemattomuudesta sekä sen aiheuttamasta nopeasta kuolemasta. Noin puolet tautiin sairastuneista sai 12–48 tunnin kuluessa surmansa. Vaikka eräät muut taudit tappoivat 1800-luvun kuluessa enemmän eurooppalaisia kuin kolera, kolera ravisteli syvästi yhteiskunnan rakenteita.¹³

Koleralla oli valikoiva luonne. Vaikka

myös parempiosaiset sairastuivat, heidän mahdollisuutensa välttää tartunta ja toipua taudista olivat suuremmat kuin köyhien. Niin yhteiskunnan hyväosaiset kuin köyhälistö havaitsivat koleran tekevän pahimmat tuhot siellä, missä elinolosuhteet olivat surkeimmat, väestön vastustuskyky heikointa ja kuolleisuus muutenkin suurinta. Tällaisia alueita olivat erityisesti kaupunkien slummikorttelit. Jo vuoden 1831 koleraepidemia johti Englannissa tilastollisiin tutkimuksiin, joiden avulla pyrittiin selvittämään taudin ja köyhyyden välistä yhteyttä.¹⁴

Ensimmäisten koleraepidemioiden aikana 1830-luvulla eri puolilla Eurooppaa väestön keskuuteen levisivät monenlaiset koleran valikoivuutta selittäneet huhut. Yleisen käsityksen mukaan tauti oli jonkinlainen valtaapitävien kansanvastainen salaliitto. Nämä käsitykset sekä viranomaisten voimatomet kulkutaudin leviämisen estämiseksi johtivat niin Länsi- kuin Itä-Euroopassakin laajoihin mellakoihin. 1800-luvun lopulla koleramellakoita esiintyi kuitenkin enää vain Venäjällä, missä epidemioiden liikkeelle ajamaa väestöä kuritettiin samoin kuin kapinoivia maaorjia aikaisemmin.¹⁵

10. *Simson* 1983, s. 433; *Zimmermann* 1991, s. 27.

11. Köyhälistön asemaan liittyneistä moralistisista ja fatalistisista asenteista esim. *Chinn* 1995, s. 40; *Rodger* 1987, s. 119; *Simson* 1993, s. 432 ja *Zimmermann* 1991, s. 31.

12. Koleraepidemioiden merkityksen reformiliikkeen vauhdittajana ovat todenneet mm. *Briggs* 1961, s. 85, *Münch* 1993, s. 27, ja *Simson* 1983, s. 430–431. Ks. myös *Roderick E. McGrew*, *Russia and the Cholera 1823–1933* (Madison & Milwaukee 1965), s. 13–14 sekä *Charles E. Rosenberg*, *Cholera in the nineteenth century Europe: a tool for social and economic analysis* (Comparative Studies in Society and History 1965–1966), s. 455.

13. *Briggs* 1961, s. 85; *McGrew* 1965, s. 13. *Rickhard J. Evans*, *Epidemics and Revolutions: Cholera in the 19th century Europe* (Past and Present 1988), s. 126.

14. Englannin tilastollisista koleratutkimuksista ks. *Chinn* 1995, s. 91. Koleran selektiivisyydestä ja siihen liittyvistä selityksistä esim. *Evans* 1988, s. 128–129, *McGrew* 1965–1966, s. 6 sekä *Asa Briggs*, *Cholera and Society in the 19th century* (Past and Present 1961), s. 88.

15. Vuonna 1830 Venäjällä alkaneet koleramellakat levisivät seuraavana vuonna Itävalta-Unkariin, Saksaan ja aina Isoon-Britanniaan asti. Englannissa levottomuuksia oli mm. Lontoossa, Liverpoolissa ja Manchesterissa. (*Evans* 1988, s. 131–133.) Vielä 1890-luvun

Kaupunkihygienia – ensimmäinen urbaani reformi

Ensimmäisen Englantiin ulottuneen koleraepidemian jälkeen maassa sai alkunsa puhtaampaa ja terveellisempää kaupunkiympäristöä vaatinut reformiliike. Reformistit osoittivat, miten vesihuollon ja asumisen epäkohdat olivat yhteydessä koleran ohella myös lavantaudin leviämiseen. 1800-luvun puolivälissä sai tukea näkemys kaupunkiympäristön puhtauden ja terveellisyyden samoin kuin asunto-olojen kehittämisen kuulumisesta kaupunkihallinnon tehtäviin. Konkreettisina toimenpiteinä tulisivat olemaan slummien hävittäminen, puhtaan veden järjestäminen kaikille kaupunkilaisille sekä valon ja ilman saanti pimeisiin ja ahtaisiin asuntoihin.¹⁶

Hygienialiike järjestyi ensiksi Englannissa, mistä sen opit levisivät seuraavien vuosikymmenien kuluessa mannermaalle. Saksassa alan järjestöt perustettiin 1860- ja 1870-luvulla. Varsinkin Saksassa kaupunkien vaikutusvaltaiset asukkaat sekä eliitin käsissä ollut paikallishallinto olivat vastaanottavaisia reformiesityksille. Saksasta muodostui itse asiassa kaupunkihygieenisten toimien mallimaa, jota muualla ihailtiin ja jonka toimenpiteitä jäljiteltiin huolimatta siitä, että esimerkiksi työväen asunto-olot olivat Saksan suurimmissa kaupungeissa erityisen huonot.¹⁷

Terveellisempää kaupunkiympäristöä koskeneiden vaatimusten näkyvimpänä tuloksena olivat eurooppalaisissa suurkaupungeissa 1800-luvun jälkipuoliskolla toteutetut vesihuollon uudistukset. Uudistajien tutkimukset olivat osoittaneet vesikysymyksen ratkaisun olevan tärkeimmän väestön terveydentilaa parantavan tekijän. 1900-luvun alkuun mennessä puhtaan veden saanti oli järjestetty vesijohtoverkon välityksellä, jätevedet puolestaan johdettu kaupunkialueelta pois viemärien kautta. Vaikka uudistuksilla oli kielteisiäkin seurauksia jätevesien saastuttaessa vesistöjä, vesihuollon uudistukset tekivät kaupungeista aikaisempia terveellisempiä asuin ympäristöjä kaikille yhteiskuntaluokille. Kaupunkiväestön sairastavuus väheni, kulkutautien leviäminen vaikeutui, ja väestön kuolleisuus kääntyi

Kaksi näkymää Helsingistä: Esplanadikappeli ja työläiskorttelin piha Työmiehenkadulla. Helsingin Kaupunginmuseon kuvakokoelmat.

alun koleraepidemia aiheutti Venäjällä laajoja mella-koita samalla tavoin kuin 60 vuotta aikaisemmin levinnyt epidemia. Ks. *Nancy M. Friedman*, *The Russian Cholera Epidemic, 1892–1893 and Medical Professionalization* (Journal of Social History 1977).

16. *Ladd* 1990, s. 37; *McGrew* 1965, s. 13–14; *Münch* 1993, s. 27–28; *Rodger* 1987, s. 124. Ks. myös *Anne Hardy*, *Water and The Search for Public Health in London in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (Medical History 1984), s. 250–251.

17. Hygienialiikkeen järjestäytymisestä Englannissa ks. *Simson* 1983, s. 434, Saksassa *Münch* 1993, s. 30; Saksan asemasta kaupunkireformien esikuvamaana *Ladd* 1990, s. 8–9 ja *Hietala* 1987, s. 24–25.

selvään laskuun.¹⁸

Kaupunkihygieenikkojen käsitysten mukaan "sanitäärisen" reformin vaikutukset eivät rajoittuneet kaupunkien terveydellisten olojen paranemiseen. Hygieenisten uudistusten katsottiin edelleen johtavan laaja-alaiseen sosiaaliseen reformiin. Kun köyhälistön terveystilanne paransi, myös köyhyys ja siihen liittyneet paheet poistuisivat. Reforminsa avulla hygienialiike uskoi voitavansa integroida työväestön porvarilliseen yhteiskuntaan, jolloin sosiaalinen jännitys vähenisi. Tällä tavoin hygienialiikkeen ohjelma kehittyisi kokonaisvaltaiseksi ratkaisuksi suurkaupungin fyysisen ja sosiaalisen säätelyn ongelmiin.¹⁹

Sosiaalinen kysymys ja asunto-kysymys

Hygienialiikkeen uudistusten tavoitteena oli erityisesti kaupunkiväestön köyhimmän osan aseman parantaminen, jotta köyhälistön taholta tulevat uhat (taudit, rikollisuus, mellakat) saataisiin torjuttua. Kun 1800-luvun viimeisten vuosikymmenien aikana valistunut porvaristo näki kaupunkiyhteisön alimpien sosiaaliryhmien muuttuvan köyhälistöstä yhteiskunnallisena voimana vaikuttavaksi työväestöksi, työväestön elinolosuhteiden parantaminen tuli entistä tarpeellisemmaksi. Saksassa sivistyneistö torjui jo maansa teollistumisen alkuvaiheessa englantilaisen liberalismiin, "manchesterilaisuuden", jonka mukaan yhteiskunnan ei ollut syytä puuttua yksilön asemaan. Saksassa katsottiin, että julkisen vallan tuli toimillaan parantaa heikoimmassa asemassa olevien selviytymismahdollisuuksia. Katederisocialististen näkemysten merkittävimpana konkretisoitumana oli valtakunnankansleri Bismarckin aloitteesta 1880-luvulla toteutettu sosiaalilainsäädäntö.²⁰

Saksan kaupunkiporvaristo kiinnitti 1890-luvulla aikaisempaa laajempaa huomiota proletariaatin asemaan. Kaupunkien asunto-olot erityisesti työväestöä koskien nousivat nyt esiin tärkeimpänä sosiaalisena ongelmana. Reformistien kirjoitukset saivat niin sivistyneistön kuin vauraan porvariston hyväksymään näkemyksen, jonka mukaan varattomien asunto-olojen parantami-

nen kuului julkisen vallan tehtäväpiiriin. Asuntojen järjestäminen työväestölle oikeutti paikallishallinnon puuttumaan siihen saakka vain markkinoiden ohjaamaan rakennustoimintaan. Näkemyksen muuttuminen oli seurausta Saksan yhteiskunnan tilanteesta, sosialismin kannatuksen kasvusta. Monet, kuten historioitsija ja sosiaalipoliitikko Gustaf Schmoller, sanoivat asian suoraan: sosiaaliskysymyksen (keskeisimpänä ongelmana työväen asutuskysymys) nopea ratkaisu oli välttämätöntä sosiaalisen vallankumouksen ja järjestäytyntä yhteiskuntaa uhkaavan romahduksen torjumiseksi.²¹

Saksalaisen porvariston kokema työläisradikalismiin pelko sekä hätä sosiaalidemokratian voimistumisesta ylläpitivät kiinnostusta työväestön asemaan ja elinoloihin. Reformistit katsoivat rakennuskeinottelijat, pankit sekä itsekkäät yksityisomistuksen koskemattomuuden puolustajat tasapainoisen sosiaalisen kehityksen päävihollisiksi. Erityisesti asutuskysymys nousi jatkuvasti esiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa käydyssä sosiaalipoliittisessa keskustelussa. Asiantuntijat olivat toisaalta huolissaan kurjien asunto-olojen aiheuttamista terveydellisistä riskeistä, toisaalta ahtaan asumisen ja vuokralaisten pidon tuomista moraalista uhista. Taloustieteilijöiden piirissä taas keskusteltiin maanhinnan ja kaupunkien kiinteistömarkkinoiden vaikutuksesta työväestön asumiseen.²²

Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen keskuudessa suhtautuminen asunto-oloja koskevaan porvarilliseen reformismiin oli kaksijakoista samalla tavoin kuin puolueen suhtautuminen paikallispoliittisiin kysymyksiin yleensä. Asutuskysymyksen odotettiin perinteisesti ratkeavan sosialismin myötä. Toisaalta puolueen reformistisen siiven vahvistuessa kiinnostus paikallispolitiikkaan ja -uudistuksiin lisääntyi. Samalla socialististen ja porvarillisten reformistien välille muodostui keskusteluyhteys. Käytännössä socialistien ja porvariston asutouudistusta koskevien ehdotusten välillä oli vain aste-eroja. Jopa yhteistyöhön päästiin. Englannista Saksaan tuodussa puutarhakaupunki-liikkeessä sosiaalidemokraatit olivat aktiivisia

vähemmistöosakkaita. Jotkut sosiaalidemokraatit hyväksyivät jopa porvarillisen ideaalin yhdenperheen talosta, jossa oli puutarha.²³

Asiaan kiinnitetystä huomiosta ja eri poliittisten ryhmien näkemysten lähentymisestä huolimatta työväen asutokysymys ja sen myötä koko sosiaalinen kysymys oli ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa ratkaisematta niin Saksassa kuin muuallakin Euroopassa. Varsinkin Saksan kaupunkien suuri asumistiheys ja vuokratkasarmit saivat kielteistä huomiota osakseen. Myös Englannissa huomattava osa väestöstä asui 1910-luvun alussa edelleen ahtaissa ja epäterveellisissä asunnoissa vailla vesijohtoa. Itävalta-Unkarin Wienissä asutokurjuus oli vieläkin pahempi kuin Saksan ja Englannin suurkaupungeissa.²⁴ Joihinkin käytännön uudistuksiin oli niin Saksassa kuin muuallakin ryhdytty, mutta reformien mittasuhteet jäivät kovin pieniksi suurkaupunkien asunto-ongelmien rinnalla. Slummien saneeraus johdi yleensä siihen, että työväestö joutui siirtymään ankeasta, mutta tutuksi käyneestä ympäristöstään entistä ahtaampiin oloihin.²⁵ Työväestön asutokurjuus oli Euroopan kaupungeissa yleisille levottomuuksille ja mellakoille herkästi syttyvää polttoainetta.

Esikaupunkiongelma

Vaikka saksalainen kaupunkihallinto ei pystynyt poistamaan tärkeintä sosiaalista ongelmaa, työväestön asutokysymystä, hallinnon saavutukset urbanisoitumisen eri puolien säätelyssä olivat merkittävät. Saksan kaupunkien menestyksekkäs kunnallinen yritystoiminta mm. vesihuollon, kaasuvaihtuksen, sähköistyksen sekä joukkoliikenteen alalla muodosti esikuvan muille Euroopan kaupungeille. Englannista omaksutun kunnallissosialismin menestyksekkään soveltamisen ohella saksalainen kaupunkihallinto loi oman keksintönsä, modernin kaupunkisuunnittelun, avulla järjestystä suurkaupungin kasvuun. Aluelaajennuksia ja katuverkon järjestämistä koskevista toimenpiteistä kehittyi 1890-luvulta alkaen kokonaisvaltainen kaupunkirakentamisen kontrolli. Kehityksen kärjessä oli Frankfurt, jossa paikallishallinto ryhtyi ensimmäisenä itse

huolehtimaan rakentamisen säätelystä. Aikaisemmin tehtävä oli kuulunut osavaltiolle. Lisäksi Frankfurtissa mm. käytettiin raitioteiden linjauksia ohjaamaan ja järkipäris-tämään kaupungin kasvua.²⁶

Saksassa ja muualla Manner-Euroopassa porvaristo halusi säilyttää kaupungin sosiaalis-maantieteellisen rakenteen. Kaupunkien keskustat olivat perinteisesti olleet varakkaiden ja valtaapitävien asuinalueita, köyhät olivat asuneet kaupungin laidoilla. Euroopan mantereella porvaristo piti edelleen myös teollistuvan suurkaupungin keskustaa haluttavana asuinympäristönä eikä ollut innokas englantilaiseen tapaan siirtymään kaupungin ulkopuolisiin esikaupunkeihin. Lyhyt työmatka ja kaupungin tarjoama vilkas sosiaalinen elämä katsottiin houkuttelevammiksi kuin ympärivuotinen huvilasuuminen esikaupungissa. Kaupunkirefor-

18. Hardy 1984, s. 264; Simson 1983, s. 430 sekä Gerhard Melinz, Susan Zimmermann, Die aktive Stadt – Kommunale Politik zur Gestaltung städtische Lebensbedingungen in Budapest, Prag und Wien (1867–1914). Teoksessa: Blütezeit der Habsburgermetropolen. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte (1867–1918). Julk. Gerhard Melinz, Susan Zimmermann (Wien 1996), s. 145. Jokien saastuminen koettiin Saksassa jo 1800-luvun lopulla vaikeaksi ongelmaksi. Esimerkiksi Wupper-jokea paikallinen lehdistö nimitti saastumisen vuoksi Saksan ”Rio Negroksi”. (Münch 1993, s. 104). Ranskassa Pariisin viemäröinti pilasi veden Seinen alajuoksun yhdyskunnilta, ks. Peter McPhee, A Social History of France 1780–1980 (Padstow 1992), s. 206.

19. Ladd 1990, s. 37; Simson 1983, s. 439.

20. Ladd 1990, s. 140, Evans, 1987, s. 79.

21. Ladd 1990, s. 141–142.

22. Sutcliffe 1981, s. 32; Ladd 1990, s. 143. 178. Ladd katsoo yhteiskunnallisten mullistusten pelon vaikuttaneen sosiaalireformismin muodostumiseen enemmän kuin esitykset, joita sosiaalidemokraattinen puolue teki työväen aseman parantamisesta.

23. Ladd 1990, s. 179–181.

24. Laddin mukaan saksalaista kaupunkisuunnittelua arvostaneet ulkomaalaiset ihmettelivät vuosisadan vaihteen molemmin puolin varsinkin Berliinin kurjia asunto-oloja (1990, s. 139). Tiiviisti rakennetusta ja ahtaasti asutusta Berliinistä muodostui ”maailman suurin vuokratkasarmi”, ks. Sutcliffe 1979, s. 71 ja Zimmermann 1991, s. 25. Lontoossa ahtaasti asuvien määrä laskettiin 780 000 henkilöksi vuonna 1911. Luku oli suurempi kuin Liverpoolin tai Manchesterin asukasmäärä, ks. Rodger 1987, s. 112–113 ja Chinn 1995, s. 153. Wienin asunto-ongelmista ks. Hall 1988, s. 177.

25. Evans 1987, s. 514–515; McPhee 1992, s. 207; Read 1979, s. 55.

26. Hietala 1987, s. 272–274; Ladd 1990, s. 1, 8, 204; Sutcliffe 1979, s. 71; 1981, s. 9.

mit, kuten Ranskassa (Pariisi, Lyon, Marseille) ja Itävalta-Unkarissa (Wien, Budapest) 1800-luvun puolivälin jälkeen toteutetut, tähtäsivät kaupungin keskiosien arvon ja edustavuuden säilyttämiseen. Kun porvaristo pitäisi hallussaan kaupungin keskustaa, se hallitsisi koko kaupunkia. Suurkaupunkien, erityisesti pääkaupunkien, säilyminen porvariston ja keskiluokan käsissä turvaisi edelleen koko valtakunnan sosiaalisen vallankumouksen uhalta.²⁷

Englannissa, missä teollistuminen oli käynnistänyt ensimmäisenä kaupungistumisen, porvaristo ei pitänyt välttämättömänä kaupungin keskustassa asumista. Asenteseen vaikutti näkemys, jonka mukaan statuksen vaatima sosiaalinen etäisyys köyhälistöstä edellytti myös maantieteellistä etäisyyttä. Mentaliteetin muutokseen liittyi perhekeskeisyyden korostuminen. Kun vielä varakkaille tarkoitettujen esikaupunkiyhdyskuntien rakentaminen oli havaittu tuottavaksi liiketoiminnan muodoksi, huvilaesikaupunkeja alkoi jo 1700-luvun lopulla muodostua, aluksi Lontoon ympäristöön. Seuraavalla vuosisadalla niin Lontoossa kuin muissakin Englannin suurissa kaupungeissa esikaupunkeihin siirtyi teollisuusyrittäjiä, pankkiireja, kauppiaita sekä muuta varakasta väestöä. Muuttajat toivoivat kaupunki- ja maalaiselämän parhaiden puolien yhdistyvän uusissa yhdyskunnissa.²⁸

Lontoossa esikaupunkiin siirtyminen ei kuitenkaan ollut porvaristolle ainoa vaihtoehto. Toiminnoiltaan ja elinkeinoiltaan monipuolisessa kaupungissa varakkailla oli erilaisia mahdollisuuksia vaatimustensa edellyttämään asumistasoon. Lontoossa porvariston esikaupungit eivät siten johtaneet samanlaiseen kaupungistumisen murrokseen kuin uusissa teollisuuskeskuksissa. Esimerkiksi Manchesterissa kaupungin porvaristosta muutti esikaupunkeihin pelkästään 1830- ja 1840-luvun kuluessa suurempi osa kuin Lontoossa vuosien 1770 ja 1870 välisenä aikana. Manchesterissa näkyi selvimmin englantilaisen teollisuuskaupungin tyypillinen muoto: sisimpänä liikekeskus, seuraavalla vyöhykkeellä tehtaat ja työläisalueet sekä uloimpana varakkaiden esikaupungit.²⁹

Vielä 1800-luvun alkuvuosikymmeninä manchesterilainen porvaristo oli yrittänyt pitää kiinni asemastaan kaupungin keskustassa. Tekstiiliteollisuuden kaupunkiin houkuttelemat työläisjoukot muuttivat kuitenkin keskustan yhä ahtaammaksi ja levottomammaksi kärjistäen samalla porvariston ja työväestön luokkaeroja. Porvaristo koki lakot ja muut levottomuudet uhaksi asemalleen ja pyrki rajoittamaan kanssakäymisen työväestön kanssa vain välttämättömimpään. Valistuneimmat aikalaiset havaitsivat, miten jo ennen porvariston esikaupunkeihin tapahtuvaa pakoa rikkaiden ja köyhien välinen kosketus oli Manchesterissa vähäisempää kuin muissa kaupungeissa.³⁰

Esikaupunkien muodostuminen sai Englannissa uutta puhtia, kun varakkaimman porvariston ohella myös keskiluokka alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen siirtyä kaupunkien ulkopuolelle. Muuton tekivät mahdolliseksi uudet liikennevälineet, rautatiet, hevostiet sekä vuosisadan vaihteessa sähköraitiotiet, joita käyttäen perheenpää saattoi päivittäin liikkua esikaupunkiasunnon ja keskustassa sijaitsevan työpaikan välillä. Nopea ja matkustajalle halpa sähkörautatie toi esikaupunkiasumisen jo työläistenkin ulottuville. Väljästä ja viihtyisästä esikaupunkiasumisesta näytti 1900-luvun alkuun tultaessa muodostuvan kokonaisvaltainen ratkaisu suurkaupungin asunto-ongelmiin.³¹

Esikaupunkiasuminen saavutti suuren suosion Englannin ohella myös Pohjois-Amerikassa sekä muissa eurooppalaisten asuttamissa Englannin siirtomaissa. Keskiluokkaisia esikaupunkeja alkoi 1800-luvun lopulla syntyä myös Euroopan mantereelle ja Skandinaviaan. Varsinkin kasvavan keskiluokan eräät ryhmät innostuivat huvila-kaupunkiasumisesta, tarjosihan se mahdollisuuden nauttia samanaikaisesti luonnonläheisyydestä ja kaupunkimaisen asumisen mukavuuksista (vesi- ja viemärijohdot, raitiotiet, puhelin) sekä eristäytyä työväestön ja rappeutuvan kaupunkiympäristön taholta tulevista uhista.³²

Manner-Euroopassa esikaupunkikysymyksen ratkaisusta muodostui porvaristoa jakava kiistakysymys. Varhaisimmassa vai-

heessa ongelma koski kaupungin rajan taakse muodostuneiden työläisesikaupunkien liittämistä kaupunkiin. Osa porvaristosta vastusti toimenpidettä peläten siitä koituvia taloudellisia rasitteita ja esikaupunkiväestön radikaalisuutta. Enemmistön mielestä alueliitokset olivat kuitenkin välttämättömiä myös työläisalueiden saamiseksi kaupungin kokonaisvaltaisen kehittämisen piiriin. Saksassa esikaupunkiliitokset yleistyivät 1880-luvun jälkipuoliskolta alkaen, ja menettely levisi myös naapurimaihin. Esimerkiksi Itävalta-Unkarin pääkaupunkia Wieniä laajennettiin vuonna 1892 liitoksella, joka yli kolminkertaisti varsinaisen kaupunkialueen.³³

Vaikka työläisalueiden yhdistäminen oli herättänyt erimielisyyksiä, kaupunkien sisällä asuva porvaristo oli yksimielinen välttämättömyydestä liittää keskiluokkaiset huvilaesikaupungit varsinaisen kaupungin yhteyteen. Tällä tavoin myös esikaupunkeihin paennut keskiluokka saataisiin osallistumaan kaupungin kasvun kustannuksiin. Esikaupunkilaiset puolestaan pyrkivät säilyttämään yhdyskuntiansa itsenäisyyden. Parhaiten tämän katsottiin onnistuvan kehittämällä esikaupunkien omaa hallintoa.

Vallan säilyttäminen

Eurooppalaisella kaupunkiporvaristolla oli käytettävissään valtansa turvaamiseen kolme eri keinoa. Rajoitettu äänioikeus päästi päätöksentekijöitä valitsemaan vain pienen varakkaimpien kaupunkilaisten joukon. Poliisilaitos ja armeija olivat puolestaan valmiita järjestyksen ylläpitoon ja tarvittaessa mellakoiden tukahduttamiseen. Kolmanneksi vallankäytön ulkopuolelle jäänyttä työväestöä voitiin yrittää integroida sivistämällä sitä porvarillisiin arvoihin.

Äänioikeusrajoitukset takasivat vallan säilymisen suppean eliitin käsissä. Esimerkiksi Saksassa kaupunginvaltuustot olivat protestanttisen yrittäjäporvariston hallussa myös niissä osissa maata, joissa katoliset olivat enemmistönä. Työväestöllä taas ei 1800-luvulla ollut edustusta Euroopan kaupunkien valtuustoissa. Poikkeuksen muodosti Pariisi, jossa kaikki miespuoliset asukkaat saivat vuonna 1870 äänioikeuden.³⁴

Saksan kaupungeissa kunnallinen äänioikeusjärjestelmä jakoi äänestäjäjoukon (äänestäjäksi pääsy edellytti kunnallisveron maksamista ja yleensä pitkäaikaista asumista kaupungissa) yleensä kolmeen ryhmään, joista jokaisessa oli yhtä paljon veronmaksukykyä ja yhtä paljon ääniä. Ensimmäisen kolmanneksen saattoi käytännössä muodostaa vain muutama suurliikemies. Näin siis jo itsessään suppean äänestäjäkunnan sisälläkin valta keskittyi pienelle joukolle. Esimerkiksi Saksan tärkeimmän osavaltion Preussin kaupungeissa äänien enemmistö oli 10–15 prosenttia äänestäjäkunnasta käsittävällä ryhmällä. Preussiin kuulumattomassa Hampurissa paikallisten suurkauppiaiden eliitti oli turvannut asemansa vieläkin tehokkaammin. Äänioikeutetuista kansalaisista osa oli talonomistajia, jotka siten saattoivat äänestää myös tässä kiintiössä (sen ohella että äänestivät ns. kansalaisten kiintiössä) eli kahteen kertaan ja osa ns. arvohenkilöitä, joilla oli äänioikeus kaikissa kolmessa kiintiössä (kansalaisten, talonomistajien ja arvohenkilöiden). Saksan kaupunkien mallia noudattava rajoitettuun äänioikeuteen perustunut vaalijärjestelmä oli

27. Esiteollisen kaupungin rakenne ks. esim. *Fishman* 1987, s. 6–8. Saksalaisen porvariston halukkuudesta asua kaupunkien keskustoissa ks. *Sutcliffe* 1981, s. 3–4 ja *Dolores L. Augustine*, *Arriving in the Upper Class*. Teoksessa: *The German Bourgeoisie – Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth Century to the Early Twentieth Century*. Toim. David Blackburn and Rickhard J. Evans (London & New York 1991), s. 50. Pariisiin ja Wienin uudelleenrakentamisesta myös *Fishman* 1987, s. 14, 115, *Hall* 1988, s. 176 sekä *Mellinz, Zimmermann* 1996, s. 151. Suurkaupunki ja vallankumouksen uhka, ks. *Lees* 1985, s. 172–173.

28. *Fishman* 1987, s. 9, 13, 32–33; *Read* 1979, s. 59.

29. *Fishman* 1987, s. 73–75.

30. *Fishman* 1987, s. 76–83.

31. *Rodger* 1987, s. 128; *Sutcliffe* 1981, s. 56.

32. *Fishman* 1987, s. 106; *Sutcliffe* 1981, s. 3; *Zimmermann* 1991, s. 61. Tukholman ympäristön huvilakaupungeista ks. *Johansson* 1987, s. 266–267, Helsingin ks. *Laura Kolbe*, Helsingin pitäjän uudisrakentajat: Maayhtiöt aloittavat toimintansa. Teoksessa: *Helsingin pitäjä – Helsingin 1987* (Vantaa 1986) sekä *Laura Kolbe*, *Kulosaari – Unelma paremmasta tulevaisuudesta* (Keuruu 1988), s. 120–130.

33. *Hall* 1988, s. 176; *Ladd* 1990, s. 210–211; *Mellinz, Zimmermann* 1996, s. 148; *Sutcliffe* 1979, s. 75.

34. *Hietala* 1987, s. 55; *Ladd* 1990, s. 23; *Sutcliffe* 1979, s. 17, 75.

1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa laajassa käytössä Euroopan kaupungeissa.³⁵

Yleisen varallisuustason kasvaessa ääni-oikeutettujen ryhmäkin kasvoi. Kun äänestäjäkuntaan kaupunkilaisten kiintiössä pääsi jopa sosialisteja kannattavia työläisiä, ja nämä saivat 1800-luvun lopulta alkaen edustajia valtuustoihin, eräissä Saksan kaupungeissa (mm. Leipzig, Dresden, Hampuri) katsottiin tarpeelliseksi kiristää äänestämiseen oikeuttavia tuloarvoja. Hampurissa vuonna 1906 käyttöön otettu uusi järjestelmä teki pienelle vähemmistölle mahdolliseksi valita kaksi kolmasosaa valtuuston jäsenistä. "Äänioikeuden ryöstö" aiheutti suurta katkeruutta kaupungin työväestössä. Sosiaalidemokraatit julistivat Hampuriin yleislakon, jota seurasivat joukkomielenosoitukset ja väkivaltaiset yhteenotot poliisin kanssa. Äänioikeuden rajoittaminen ei ollut Saksassa kuitenkaan ainoa kehitys-suunta. Eräissä kaupungeissa (mm. München ja Stuttgart) äänioikeus oli jo ennen ensimmäistä maailmansotaa laajennettu yhtäläisesti koko miespuolista väestöä koskevaksi silläkin uhalla, että sosialistit olisivat saaneet enemmistön valtuustoon.³⁶

Hampurin vuoden 1906 "punainen keskiviikko" oli poikkeus säännöstä, jonka mukaan Läntisen Euroopan kaupungeissa ei enää 1900-luvun alussa ollut näin laajoihin mittoihin paisuneita yhteenottoja. Sen sijaan idempänä Itävalta-Unkarissa ja Venäjällä konflikteja puhkesi edelleenkin. Wienissä väkivaltaisilla yhteenotoilla oli pitkät perinteet. Esimerkiksi vuosina 1884–92 kaupungissa vallitsi levottomuuksien vuoksi poikkeustila. Yhteiskunnan ilmapiiri kiristyi jälleen 1910-luvun alkuvuosina elintarvikkeiden ja vuokrien kallistuesssa. Syyskuussa 1911 sosiaalidemokraatit järjestivät Wienin kaupungintalon edustalla 100 000 osanottajan suurmielenosoituksen hintojen nousua vastaan. Rauhallisena käynnistynyt mielenosoitus muuttui ryöstelyksi ja väkivaltaiseksi yhteenotoksi väkijoukkoja hillitsemään kutsuttujen armeijan valioyksikköjen kanssa. Budapestissä toukokuussa 1912 pidetyn mielenosoituskulkueen väkivaltaisen hajottaminen johti taisteluihin, joissa

kuoli 200 ihmistä. Venäjällä taas väkivaltaisia mellakoita nähtiin erityisesti vuonna 1905 mm. Pietarin ja Varsovan kaduilla.³⁷

Länsi-Euroopan kaupungeissa valistunut porvaristo oli jo 1800-luvun kuluessa havainnut, että yhteiskuntarauhan säilyttäminen oli mahdollista muutenkin kuin lähettämällä poliisi tai armeija köyhälistö- ja työläismassojen kimppeun. Erilaisten sosiaalislaitosten avulla alaluokka voitiin saada omaksumaan porvarillisia arvoja kuten esimerkiksi säännöllinen työnteko, terveelliset elämäntavat, siveellisyys, perhekeskeisyys sekä kulttuuriharrastukset. Koulut, köyhäinhoito, kirkko, kirjastot, yhdistykset ja urheiluseurat olivat esimerkkejä näistä instituutioista, jotka vaihtelevalla menestyksellä pyrkivät proletariaattia sosialistamaan.³⁸

Sosiaalislaitosten vaikutusta merkittävämpää lienee kuitenkin ollut työväestön ansiotulojen vähittäinen kasvu sekä elintason nousu. Myös työväenliike sosialistisesti kannattajiaan tiettyihin kurinalaisiin käyttäytymismalleihin, jotka lisäsivät liikkeen poliittista voimaa ja merkitsivät porvarilliseen kaupunkiyhteisöön 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa sopivien vaikuttamismuotojen omaksumista köyhälistön aikaisemman protestikulttuurin tilalle. Länsi-Euroopassa (Englanti, Ranska, Saksa, Skandinavia) kaupunkien työväestölle avautui mahdollisuus päästä keskiluokan tapaan osalliseksi taloudellisesta vaurastumisesta sekä poliittisista oikeuksista. Itä-Euroopassa (Itävalta-Unkari, Venäjä) tätä mahdollisuutta ei sen sijaan koettu olevan. Valtiovallan legitimiisyyden heikentyessä työväenluokan ja keskiluokan vastakkainasettelu kaupungeissa lisäsi yhteiskunnallisten konfliktien ja sisällissodan uhkaa.

Euroopan läntiset suurkaupungit onnistuivat itäisiä paremmin kasvunsa säätelyssä. Läntiset kaupungit olivat pioneereja erilaisten urbaanin ympäristön kehittämiseen liittyvien reformien toteuttamisessa; samoin sosiaalisen yhteisön säätelyssä oli siinä määrin edistytty, ettei merkittäviä sosiaaliluokkien välisiä yhteenottoja enää 1900-luvun alussa joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta muodostunut. Työväestö oli saatu integ-

roiduksi yhteisöön antamalla sille mahdollisuus vaurastua. Tosin tapahtunut kehitys lienee vain osittain ollut kaupunkien porvariston tarkoituksenmukaisen toiminnan tulosta.

Euroopan itäiset suurkaupungit olivat läntisiä jäljessä niin ympäristöön kuin yhteisöönkin liittyvien reformien toteuttamisessa. Kasvun jatkuessa voimakkaana itäisen Euroopan kaupungit kokivat ympäristön kurjistumisen ja yhteiskunnallisten ristiriitojen lisääntymisen. Mielenkiintoisen rajatapauksen idän ja lännen välillä muodosti Helsinki, joka 1900-luvun alussa yli sadan tuhannen asukkaan väkiluvullaan sijoittui suurkaupunkiluokituksessa pienimpien suurkaupunkien ryhmään. Vaikka kuuluikin Venäjän valtakuntaan, Helsinki oli ”edistynyt eurooppalainen kaupunki” omaksuessaan ja soveltaessaan länsimaista kaupunkitekniikkaa ja reformeja.³⁹ Toisaalta luokkavastakohtaisuudet olivat Helsingissä jyrkät ja näkyivät esimerkiksi kaupungin alueellisessa rakenteessa.⁴⁰ Lisäksi kaupungin porvaristo epäonnistui alaluokan integroimisessa yhteisöön, minkä seurauksena valta kaupungissa siirtyi vuoden 1917 syksyllä ja 1918 alussa kumouksellisen työväestön käsiin.

35. Evans 1987, 48–49; Ladd 1990, s. 20–23.

36. Ladd 1990, 24–25, 32; Evans 1987, s. 547–550. Hampurin vuoden 1906 yhteenotto ei ollut kaupungissa ainoa lajiaan. Myös vuosien 1896–1897 satamalakko oli johtanut väkivaltaisuuksiin poliisin ja kapiinivien työläisten välillä, ks. Evans 1987, s. 511–513.

37. John 1996, s. 231–239, 242.

38. Evans 1987, s. 104; Hietala 1987, s. 322. Hietalan mukaan esimerkiksi kirjastojen tarkoituksena oli saada työväestö pois kadulta siellä rehottavien paheiden piiristä.

39. ”Helsinki – edistynyt eurooppalainen kaupunki” –määrettä on käyttänyt *Marjatta Hietala* teoksessa: Tietoa, Taitoa, Asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917 1: Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet (Helsinki 1992), s. 207.

40. *Sven-Erik Åström*, Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors – Studier i stadens inre differentiering 1810–1910 (Helsingfors 1957), s. 283–297.

AINO KATERMAA

Käskystä kaupunki

Hämeenlinnan kaupungin perustaminen 1639

Dosentti Aino Katermaa selvittää Ruotsin valtakunnan päätöksentekoprosessia ja Suomen kenraalikuvernöörin toimintaolosuhteita Hämeenlinnan kaupungin perustamiskäskyn yhteydessä.

■ Kaupungin perustaminen Hämeen linnan luo vuonna 1639 herättää moninaisia kysymyksiä. Miksi kaupungin varhaisvaiheista on niin vähän lähteitä? Eikö kaupunki todellisuudessa syntyntykään tuolloin? Miksi juuri tämä kaupunkialkio näyttää kuolleen, vaikka samoihin aikoihin perustetut monet muut Ruotsin valtakunnan kaupungit alkoivat kehittyä reippaasti? Oliko kaupunkiprivilegioiden antaminen virhe? Ja jos oli, kuinka niin älykäs, tarmokas ja yleensä olosuhteet oikein arvioiva henkilö kuin kenraalikuvernööri Per Brahe erehtyi näin näkyvästi? Miksi Hämeenlinnan kaupunki ei alkanut toimia, vaikka se sai varsin edulliset privilegit?

1. Hämeenlinnan kaupungin varhaisvaiheiden historian on perusteellisimmin kirjoittanut *K. O. Lindeqvist*, Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana. Hämeenlinnan kaupungin historia II (Hämeenlinna 1926). Hän on käyttänyt lähes kaikki olemassa olevat paikallishistorialliset lähteet – eikä niitä ole paljon! Vrt. s 16–20. Yleistä taustaa Lindeqvist on luonnehtinut hieman Johdannossaan, s. 5–8.

2. Ruotsin valtakunnan kaupunkipolitiikan perustulkinna on edelleen *Eli F. Heckscherin* Den ekonomiska inbörden av 1500- och 1600-talens svenska stadsgrundningar. Historisk Tidskrift (Sverige) (1923). Laajemmin *Eli F. Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. II:1 (Stockholm 1949). Talouspolitiikan kohdalla perusteos on sekin iäkäs: *C. T. Odhner*, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (Stockholm 1865). Uusinta kirjallisuutta edustavat useat mm. professorien *Jerker Rosen*, *Sven Lindkvist*, *Karl-Gustaf Hildebrand* ja fil. tri *Alf Abergin* artikkelit teoksissa Den Svenska historien 5. Sverige blir en stormakt ja Den Svenska historien 6. Drottning Christina. Vetenskap och kultur blomstrar (I p. Stockholm 1966–68, uusi p. 1994), mutta *Odhneria* ne eivät ohita tai ylitä.

Tämän ongelmavyöhydin selvittäminen edellyttää lähtökohdaksi Ruotsin valtakunnan yleisen talouspolitiikan sekä Suomen, valtakunnan itäosan, erityisolosuhteiden hahmottamisen. Selvää on myös, että keskeisen toimijan, kreivi Per Brahen henkilöä on tutkittava.³

Välillisten verojen autuus

Keskustelu 1600-luvun (ylä)kaupungeista (*uppstad*), kauppapaikoista (*fläck*), pikkukaupungeista (*småstad*) ja markkinoista (*marknad*) edellyttää näiden käsitteiden selvittämistä. Alkuperäislähteistä päätellen kaikki kolme ensin mainittua tarkoittavat samaa asiaa.⁴ Se on alueellisesti tarkasti rajattu paikka, jossa saavat asua ne, jotka harjoittavat kauppaa, vaihdantaa (*handell och vandel*) ja käsityötä – kauppaa nimenomaan toisten kaupunkilaisten ja talonpoikien kanssa. Markkinoilla taas tarkoitetaan tarkasti määriteltyä aluetta, jolla tietynä määrätynä aikana saavat muualla asuvat kaupunkilaiset ja maalaiset käydä kauppaa. Peruseriaatteena oli, että markkinat annettiin yhdelle tietylle kaupungille käytäviksi. Tämähän oli järjestystä ja esti myös ”turhan kilpailun”. Kuitenkin talonpoikien edun vuoksi Suomessa monet markkinat määrättiin vapaamarkkinoiksi, joilla nimenomaan kaikkien kaupunkien kauppiat saivat käydä.⁵ Tämä ei estänyt sitä tosiseikkaa, että koko läntisessä Etelä-Suomessa (Satakunta, Varsinais-Suomi, Häme, Uusimaa) turkulaiset porvarit olivat valta-asemassa. Vain heillä oli tarpeeksi kapasiteettia monipuoliseen kotimaankauppaan.⁶ Tätä tuki myös se, että Turulla oli yksityismarkkinat niinkin idässä kuin Hollolassa (1638).⁷

Näillä perusteilla yläkaupunki /pikkukaupunki /kaupunki on siis paikka, jossa on joka päivä markkinat! Ilman mainostusta ei tämäkään vähävakisessä Suomessa sujunut. Esimerkiksi Helsingille myönsi kuningas erityisen viikottaisen kuulutettavan toripäivän, jotta maalaiset yhtäkaaa osuisivat kaupunkiin tavaroitaan myymään ja ostoksiaan tekemään.⁸

Vientikauppa ja kauppa ulkomaalaisten kauppiaiden kanssa oli määrätty ns. tapulikaupungeille. Teoriassa maakaupunki eli

yläkaupunki keräsi tavaran maasta ja toimitti sen tapulikaupunkiin, jonka porvarit vuorostaan veivät sen ulos. Varsinkaan Suomessa edes suurimmilla tapulikaupungeilla ei kuitenkaan ollut itsellään riittävästi

3. Kenraalikuvernööri, kreivi Per (Pietari) Brahen koko elämäkerran on kirjoittanut *Petrus Nordmann*, Per Brahe. SSLF LX (Helsingfors 1904). Lyhyempiä ajanjaksoja tai erityisteemoja ovat tutkineet monet muutkin: *Petrus Nordmann*, *Berättelse öfver Per Brahes resa i Finland sommaren 1639*. SSLF XXXII. *Förhandlingar och uppsatser 8* (Hfors 1894); *Petrus Nordmann*, Per Brahe och Arnold Messenius. SSLF XXXIV. *Förhandlingar och uppsatser 10* (Hfors 1897); *C. G. Estlander*, Per Brahes minne. *Finskt Tidskrift 9* (1880); *M. G. Schybergsson*, *Nya bidrag till Per Brahes karaktäristik*. *Finskt Tidskrift 9* (1880); *Henrik Otto Wrede*, *Några data från Grefve Per Brahes resor i Finland*. *Historialliska Utredningar* VI (Helsingfors 1877); *Carl Magnus Schybergsson*, Pietari Brahe ja Suomen kotiseutututkimus. *Kotiseutu 1922*; *Torsten G. Aminoff*, Per Brahes inställning till Finlands folk och det finska språket. SSLF 298. *Hist. och litteraturhist. Studier 20* (Helsingfors 1944); *Helena Rinta-Paavola*, Pietari Brahen toiminta Suomessa vuosina 1637–1640. *Pro gradu -tutkielma* (Helsingin yliopisto, syyslukukausi 1966); sekä Helsingin yliopiston ja Turun Akatemian historiat. Tässä tutkimuksessa otetaan esille vain niitä piirteitä, jotka ovat yhteydessä tutkimusongelmaan. Tästä syystä pyritään viittaamaan ennen muuta alkuperäislähteisiin, mutta sillä ei tahdota kiistää tai väheksyä toisten tutkijoiden aiempia saavutuksia.

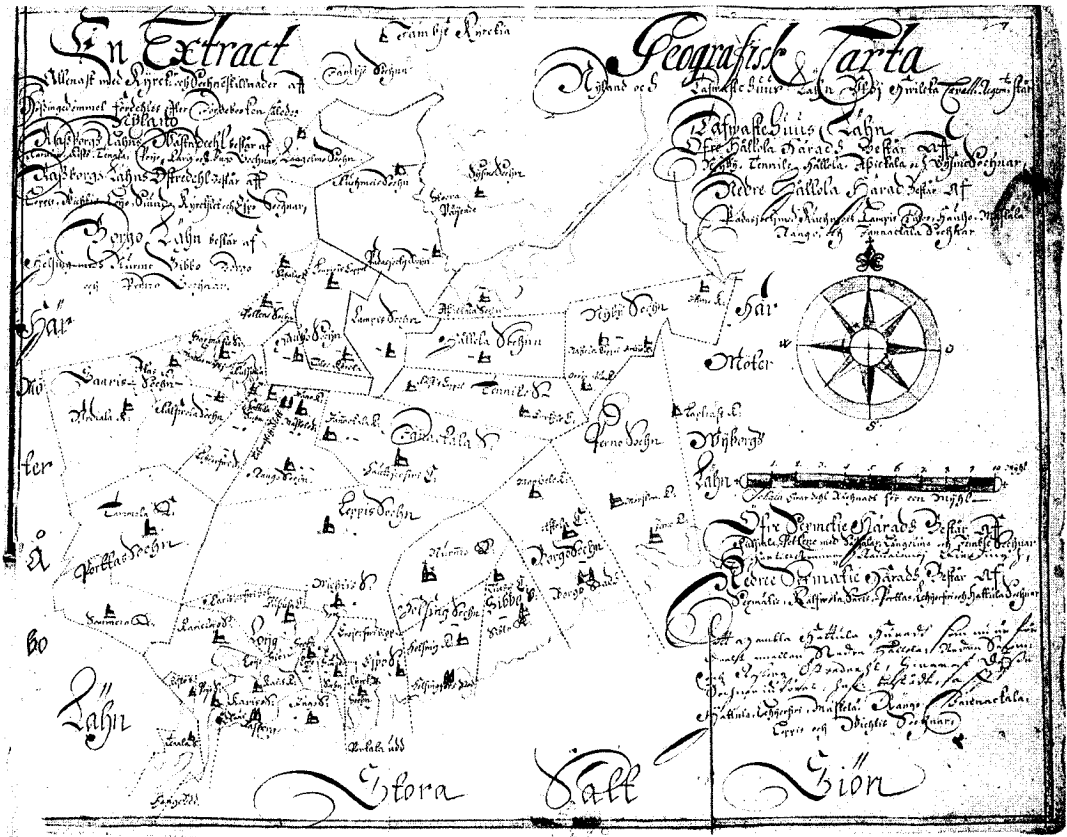
4. Vrt. *Lennart Andersson Palm*, *Vardagsekonomins strukturer*. *Inrikeshandel 1622–1810*. *Scandia 58:2*. Årgång 1992, s. 219. *Palm* tulkitsee fläckin paikallisiksi maalaismarkkinoiksi, mutta tämä koskee 1700-luvun loppupuolta.

5. *Johannes Quist*, *Finlands marknader och finska landsbygdens handelsplatser 1614–1772*. *En historisk-geografisk undersökning* (Helsingfors 1909); *Aulis J. Alanen*, *Suomen maakaupan historia* (Jyväskylä 1957).

6. Mm. *Eino E. Suolabti*, *Vantaan Helsinki*. *Helsingin kaupungin historia I* (Helsinki 1950); *Eino E. Suolabti*, *Ensimmäinen Vironniemen Helsinki*. *Helsingin kaupungin historia I* (Helsinki 1950); *Mauno Jokipii*, *Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan*. *Satakunnan historia IV* (1974); *Raimo Ranta*, *Turun kaupungin historia 1600–1721*. I–II (Turku 1975); *Armas Luukko*, *Elinkeinot*. *Hämeen historia II:1* (Hämeenlinna 1957); *Viljo Rusila*, *Tammerkosken kartanokausi*. *Tampereen historia 1* (Tampere 1988).

7. HKM:n resolutio Turun valituksesta 20.3.1638. Riksregistratur 1638 Jan.–Mars fol. 292v–293. SRA; kopio Städers akter 82. Åbo I. Copior af Åbo stads privilegier folii 39–41. Riksarkivet ämnessamlingar. SRA; painettu *Karl Tigerstedt*, *Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet* (Helsingfors 1849, 1850), s. 309–311; *Arthur J. Lindholm*, *Bidrag till kännedom om Finlands ekonomiska tillstånd under tidskiftet 1634–1654* (Helsingfors 1892), s. 89. Vrt. *Ranta 1975 I*, s. 299; *Quist*, s. 67.

8. HKM:n resolutio 7.2.1626 Helsingin toripäivistä. Julk. *Petrus Nordmann*, *Bidrag till Helsingfors stads historia I* (Helsingfors 1905), s. 70–71.

Uudenmaan ja Hämeen läänin ratsuväkirykmenttien kokoamisalueiden kartta on piirretty 1600-luvulla. Siihen on merkitty "vain kirkot ja pitäjien rajat maakirjan mukaan". Helsingin ja Porvoon kaupunki on kirjoitettu näkyviin, mutta ei Hämeenlinnan kaupunkia. Hämeen linna ja Porvoon kaupunki on merkitty samalla merkillä, Helsingin kaupunki ja Raasepori toisenlaisella. Tämä osoittaa, miten epäselvä Hämeenlinnan kaupungin olemassaolo oli. Geografisk Carta Nyland och Tafwastebruus Lahn Vthj Hwiltcka Cavall. Regem:te stâr ... Alkuperäinen Palmiskiöld 313, Uppsala Universitetsbibliotek (Davidsson nr 33).

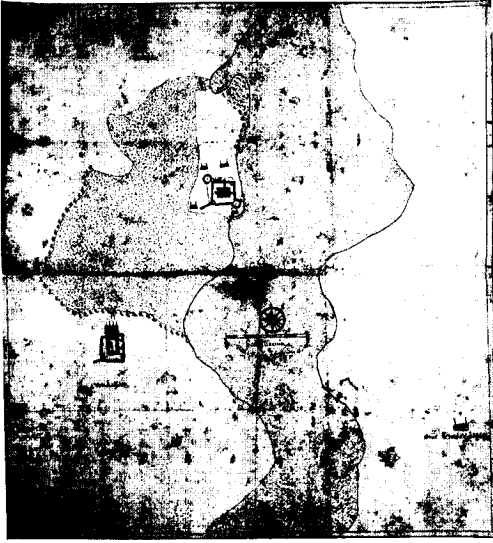
pääomia ja taitoa ulkomaankauppaan. Sitä harjoittivat niissä enimmäkseen ulkomaalaiset. Kotimaiset tapulikaupunkiporvarit keskittyivät vientitavaroiden hankintaan maa-seudulta.⁹ Niinpä yläkaupungit olivat "turhia": niiden tehtävän eli tavaran kokoamisen hoitivat tapulikaupunkien omat porvarit!

Kaupan sitominen tiettyyn paikkaan ja aikaan johtui siitä, että näin pystyttiin kaupankäyntiä verottamaan. Tiukka sääntely-talous oli noussut vallitsevaksi Ruotsissa 1600-luvun alussa. Kuningas Kustaa II Aadolf ja häntä vielä pitkäaikaisempänä vaikuttajana kansleri Axel Oxenstierna olivat maata tähän johtamassa.¹⁰

Oxenstierna kannatti ulkomaankaupassa jonkinasteista kilpailua – esimerkiksi kaup-pakomppanioille hän ei lämmennyt – mutta kotimaankaupassa kaikki "turha" kilpailu oli karsittava. Valtakunnan varallisuus perustui hänen mukaansa ensisijaisesti vä-

9. Lindholm, s. 76–77; Raimo Ranta ja Sven-Erik Åström, Tapulikaupunkipolitiikka ja Suomi. Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi (Helsinki 1980); Raimo Ranta, Ulkomaan- ja kotimaankauppa. Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi (Helsinki 1980); Sylvi Möller, Frans Albrecht Stockman. Haik. 1948; Sylvi Möller, Suomen tapulikaupunkien valtoporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella. Hist. tutk. 42 (Forssa 1954).

10. Odhner, s. 226–227.

Eksoottinen yleiskartta Hämeen linnan ympäröstä 1600-luvun alkupuoliskolta on saattanut olla kenraalikuvernööri Per Brahen käytössä hänen lähtiessään Suomeen. Kuvassa näkyvät linnan (Arx) lisäksi lähistön latokartanot Ojoinen, Hätilä ja Saarinen sekä vaikeasti selitettävissä oleva linnoitus (Slättet). Ilmeisesti Hämeen linnan kaksinainen tehtävä ballintolinnana ja sotilaallisena linnana on näin tullut kuvatuksi. Finland. Vänä sn, Saaris, Tavastebus. Kartor och ritningar utan känd proveniens m.f. nr 445. SRA.

lillisiin veroihin ja edellytti tullitulojen kartuttamista.¹¹ Sitä varten oli perustettava uusia kaupunkeja, mikäli vain olosuhteet sen sallivat. Kaupungin perustamisen edellytys oli, että paikkakunnalla itsellään oli sekä tuotanto- että markkina-alue.¹² – Voidaan sanoa Oxenstiernan olleen oman aikansa modernisti.

Suomen oloihin kenraalikuvernöörinä syvästi vaikuttanut kreivi Per Brahe edusti vanhaa aateluuskäsitettä. Hänelle aatelin privilegiot olivat loukkaamattomia, mm. kaikenlainen vero- ja tullivapaus. Hän ei uskonut välillisten verojen voimaan, vaan valtakunnan varallisuus perustui hänen mukaansa maahan ja talonpoikien maaverovollisuuteen.¹³ Kaupan sääntelyä hän ei toki vastustanut. Hän vain kannatti sitä puhtaasti käytännöllisistä syistä, yleisen järjestyksen vuoksi. Kaikkiaan hän olikin hyvin käytännöllinen hallintovirkamies.

Kotimaan kaupasta kerättävä pikkutulli sekä muut toimintamaksut ja välilliset verot nostettiin etusijalle valtion talouden kohentamisessa valtaisten sotamenojen paisuessa jatkuvasti.¹⁴ Tähän verotettuun kauppaan ei luettu sitä vaihtotoimintaa, jota maalaiset keskenään kävivät omilla tuotteillaan. Sen rajoittamiseen tai verottamiseen ei pyritty. Järjestelmällä pyrittiin sen sijaan kokonaan lopettamaan sellainen kauppa, jota maalaiset keskenään tai kaupunkien kauppiat luvattomina aikoina ja luvattomissa paikoissa maalaisten kanssa kävivät välitettävillä tuotteilla tai hankkiakseen tavaraa välitettäväkseen. Poikkeuksena olivat vain Käkisalmen läänin maakauppiat, joiden traditionaalisiin oikeuksiin ei katsottu voitavan yhtäkkiä ja täydellä ankaruudella puuttua.¹⁵

Vuonna 1637, jolloin Per Brahe saapui kenraalikuvernöörinä Suomeen (Pohjanmaa ei kuulunut hänen toimialueeseensa), kreivin Suomessa oli kaksi täysin tapulioikeuksin varustettua kaupunkia, Turku ja Viipuri. Ne saivat rajoittamattomasti käydä ulkomaankauppaa. Kahdella kaupungilla, Porvoolla ja (vanhalla) Helsingillä, oli rajoitetut tapulioikeudet. Kenraalikuvernöörinän yläkaupunkeja olivat Salmi (perustettu 1632), Sortavala (1632) – ne eivät toimineet – Käkisalmi, Tammisaari, Naantali, Uusikau-

11. *Odbner*, s. 265. Kansleri Axel Oxenstiernasta ei ole olemassa yhtään kokoelämäkertaa tai hänen talouspolitiikkansa analyysia.

12. *Sven Erik Åström*, *Anlagda städer och centralortssystemet i Finland 1550–1785* (De anlagte städer på 1600–1700-talet. Urbaniseringsprocessen i Norden 2. Oslo 1977.) ”Ennakkopainos”: Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tutkimuksia 9 (1977), s. 18 viite 1. Saarenheimon käsitys (ilman viitteitä) on, että kauppa ja kaupunkien perustaminen nojasivat yksinomaan erioikeuksiin, ei tuotannollisiin edellytyksiin, kuten ympäristöön ja asemaan. *Mikko Saarenheimon*, *Savonlinnan kaupunki 1639–1812*. Savonlinnan kaupungin historia I (Helsinki 1939), s. 161.

13. *Odbner*, s. 267, jossa viite ”Rådsprot. d. 17 Aug. 1635 o 5. Julii 1636”; *Armas Luukko*, *Suomen historia 1617–1721*. Suomen historia VIII (Porvoo – Helsinki 1967), s. 50–51, 268–271.

14. Tullien ja muiden välillisten verojen ja maksujen todellista tuottoa on viime aikoina systemaattisesti analysoitu. Ks. esim. *Palmin* julkaisemat taulukot (mt.).

15. Valtaneuvoston kirjeitä kenraalikuvernöörille ja maaherroille – 1636–1640 –, erityisesti HKM Brahelle 3.4.1638. Julk. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 292–293, 300, 315–316, 332; *Luukko* 1967, s. 108; *Odbner*, s. 181.

punki, Rauma ja Pori.¹⁶ Ne kaikki sijaitsivat rannikolla, kun ”Laatokanmeri” otetaan huomioon. Sisämaassa ei minkäänlaisia privilegioituja kaupunkeja ollut, asutustaajamia jokunen kyläkin.

Kreivin työteliäs kevät

Kreivi Per Brahen valtuutus¹⁷ kenraalikuvernööriksi sisälsi hyvin yleiset toimintaohjeet. Ne painoutuivat käytännön toimiin ja keskittyivät talousasioihin: viidestä kohdasta kolme koski taloutta; muut kaksi lakia ja järjestystä sekä sotaväkeä. Marras-joulukuun 1637 kirjeenvaihtokin Valtaneuvoston ja Brahen välillä käsitteli nimenomaan talous- ja postiasioita.¹⁸ Tammikuun 1638 alussa Brahe kuitenkin jo puuttui oikeusasioihin, lainlukijoiden kehnouteen.¹⁹ Ilmeisesti tämä kysymys oli aivan erityisesti esillä heti alkuaikoina Turussa, vaikka *Luukko* huomauttaa, ettei heidän huonouttaan tule pitää yleisenä totuutena.²⁰

Tammikuun 20. päivänä 1638 Brahe lähti puolisoineen ja seurueineen ensimmäiselle Suomen-kiertomatalleen. Mukana olivat sekä hänen henkilökohtainen sihteerinsä ja kirjurinsa että kanslian virkasihteerit, jo edellisen kenraalikuvernöörin aikana palvellut Jöns Schmidt.²¹ Seurueen kokoonpano osoittaa Brahen käytännöllistä mieltä: matkalla aiottiin työskennellä ahkerasti. Itse matka,²² samoin kuin myöhemminkin, kerroo, kuinka perusteellisesti Brahe tahtoi tehtävänsä täyttää ja sitä varten tietoja ja kokemuksia hankkia. Siitä, kuinka paljon kirjallista ja karttamateriaalia hän oli ennakkoon tai Turussa oleskelunsa aikana tutkinut, ei ole tietoa. Kovin paljon kartta-aineistoa ei vielä ollut valmiinakaan, olihan pitäjänkartoitus vasta aluillaan. Kirjallista aineistoa sen sijaan oli kyllä runsaasti olemassa.

Suullista tietoa Brahe on Turussa saanut virkamiehiltä ja muulta seurapiiriltään. Maa-herran vaihtuminen Varsinais-Suomessa juuri näinä aikoina vähensi tietysti informaatiomahdollisuuksia.²³ Sen sijaan Turun hovioikeuden presidentti Jöns (Juho) Kurki on varmasti ollut merkittävä informantti ja vaikuttaja juuri tämän matkan alussa. Se käy implisiittisesti ilmi Kurjen kirjeistä Brahelle vuodenvaihteessa 1637–38.²⁴

16. *Åström* 1977; *Raimo Ranta*, Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keski-ajalta 1870-luvulle (Vantaa 1981).

17. Kopio: Regeringens Fullmagt för Gr. P. Brahe å General Guvernörskapet i Finland. Stockholm d. 27. Oct. 1637. Miscellanea n:o 109. E 8236. Skoklostersamlingen. SRA. Julk. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 42–44. Brahen tätä ensimmäistä kenraalikuvernöörinkautta marraskuusta 1637 heinäkuuhun 1640 on hieman luettelomaisesti selvittänyt pro gradu -tutkielmassaan *Rinta-Paavola*.

18. *Karl Tigerstedt*, Bref från generalguvernörer och landshöfdingar i Finland förnämligast under drottning Kristinas tid. Första häftet (Åbo 1869), s. 14–19; *Tigerstedt* 1849–1850, s. 298–299. Lähes kaikki Brahen Suomen-kaudellaan saamat ja lähettämät viralliset kirjeet ja patentit on kopioitu aikanaan nidokseen *Ankomne och Afgångne bref ifron och till H. K. M. och dhe fem Collegiis i Sverige ifrån och till General Gouverneuren Höghwällborne Herre och Greffwen i Finland Greff Peer Brahe, för åhren 1637, 1638, 1639, 1640.* (Per Brahes Registratur 1637–1640). Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Sen sijaan yksityisluonteisia kirjeitä on useissa eri kokoelmissa. Brahen Axel Oxenstiernalle kirjoittamat kirjeet on julkaistu: Axel Oxenstierna skrifter och brevexling. II afdelning. band 3 (Stockholm 1890).

19. Näkyy Valtaneuvoston vastauksesta 26.10.1638. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 84–86.

20. *Luukko* 1967, s. 282–285.

21. *Luukko* 1967, s. 277–278; *Nordmann* 1897, s. 114–116. Sihteerit aateloitiin myöhemmin nimellä Rosenchildt.

22. Matkoista: *Nordmann* 1897; *Nordmann* 1894; *Wrede*; *Lindeqvist*; *Saarenheimo*; useat muut paikallishistoriat. Brahen omat kertomukset: kevättalven 1638 matka: päiväys 10.7.1638 Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; päiväämätön kopio Skrivelser till Kungl. Maj:t Kristinas tid. 1633–1654. Brahe, Per. SRA; julk. päiväämätömänä *Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXI – Nya handlingar* 21, s. 427–442; *Suomi* 1855, s. 111–122; *Finlands Allmänna Tidning* 1850. Kesän 1639 matka: päiväys 24.9.1639 Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; julk. *Nordmann* 1894. Kertomuksen hallinnosta koko ajalta Brahe esitti Valtaneuvostolle 25.8.1640. Svenska Riksrådets protokoll VIII. 1640. *Handlingar rörande Sveriges historia*. tredje ser. (Stockholm 1895), s. 226–228. *Nordmann* 1897, s. 141–142. Brahe mainitsee matkoista muistelmissaan. *Grefve Per Brahes Tänkebok efter dess i Skoklosters Bibliotek förvarade originala handskrift. utgifven af D. Krutmejer* (Stockholm 1806), s. 46.

23. 1637 Bror Andersson Rälambin tilalle tuli Melchior Falkenberg. *Luukko* 1967, s. 280.

24. Jöns Kurck (7 kirjettä Laukosta) 15.12.1637–3.2.1638. *Grefve Per Abrahamsson Brahe*. folio. Bref från Svenska Herrar, Embetsmän och diverse personer. (n:o 38b). E 8165. Skoklostersamlingen. SRA. Viimeksi mainitussa kirjeessä, jonka Kurki lähetti Brahelle Hämeen linnaan tämän oleskeltua hänen luonaan Laukossa, hän kutsuu kreiviä ”K. Broder” – aiemmissa kirjeissä on vain hyvin muodollinen ”H. General Gouverneuren” ym. Ks. myös *P. Kokkonen*, Jöns Kurki, elämä ja toiminta. *Laudaturtutkielma* (Helsingin yliopisto. 1962).

Brahen matka kulki kirjeiden yms. dateerausten perusteella pääpiirteittäin seuraavasti: Turku–Pirkkalan nimismiehentalo–Lauko–Hämeen linna–Hollola–Olavinlinna–Käkisalmi–Viipuri–Pähkinälinna–Nevanlinna–Viipuri–Vehkalahti–Porvoo–Karjaa–Raasepori–Tammisaari–(meritse) Turku. Turkuun seurue saapui 2.5.1638.

Vaikka matkan aikana kirjeyhteys Brahen ja Valtaneuvoston välillä ei katkennut, Brahe tarvitsi palattuaan pari kuukautta aikaa valmistaa matkakertomuksensa. Se ei sitten ollutkaan pelkkä selostus, vaan sisälsi suuren määrän toimintaehdotuksia ja suunnitelmia.

Eräs kiinnostavimmista tässä Turussa 10.7.1638 päivätyssä kertomuksessa esiintyvistä seikoista on koulukysymys. Kuten Luukko huomauttaakin, se ei näkynyt lainkaan Brahen valtuutuksessa,²⁵ mutta on sittemmin hyvin merkittävässä asemassa hänen toiminnassaan. Ottaen huomioon Brahen hallinnollis-käytännöllisen luonteen on tämä selitettävissä seuraavasti. Jo ensimmäisellä matkallaan ja muutenkin Suomeen jo aluksi tutustuessaan Brahe oivalsi, että vain kouluttamalla suomalaisia voitiin saada pysyviä vaikutuksia aikaan maan talouselämässä. Nopea ratkaisu, tuoda muualta tarvittavat papit ja virkamiehet, olisi ollut vain lyhytkestoinen hätäratkaisu. Hidas koulutus tie sen sijaan aikaansaisi ajan kanssa pysyvän muutoksen sekä laiskoissa ja huolettomissa talonpojissa²⁶ (pappien esimerkin avulla ja avaamalla virkatie yritteliäille) että kotimaisissa virkamiehissä, jotka olisivat myös ”kotiseururakkaita” syntyperänsä vuoksi. – Samaa hidasta tietä Brahe suosi myös ortodoksipappikysymyksessä,²⁷ mikä kylläkään ei tuottanut juuri tulosta.

Koulutus- ja kirkkoasian ottaminen heti kertomuksen alkuun ei johtunut prestiisi-seikoista, kirjeenkirjoittamistavasta, vaan siitä, että Brahe katsoi asian perustavanlaatuisiksi. Sitä paitsi myös kansleri Oxenstierna oli kovin kiinnostunut koulutuksesta ja kuten Brahe juuri käytännöllisistä syistä.²⁸ Oli siis järkevää aloittaa näin.

Seuraavaksi Brahe käsitteli hallintoa, mm. Viipurin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänin jakamista kahtia, ja sen yhteydessä ve-

roparseelien monimutkaisuutta. Näiden yhdistäminen osoittaa hänen mieltäneen parseeliongelman nimenomaan hallinnolliseksi.

Kolmantena pääkohtana tulivat kauppaasiat. ”Jokaisella maa-alueella (landsort) ja jokaisella tapulikaupungilla tulisi olla hyvät markkinat.” Niinpä oli perustettava kolmet markkinat ylämaahan, Ylä-Satakuntaan, Hämeen linnan luo ja Olavinlinnan luo. Kolmanneksi tapulikaupungiksi sopi Sandö, jota Valtaneuvosto oli esittänyt 14.12.1637²⁹ – Helsinki ja Porvoo alennettakoon (pikku)kaupungeiksi.

Markkinoiden ehdottaminen Ylä-Satakuntaan, Hämeeseen ja Savoan on tulkittava niin, että Brahe ei katsonut sisämaassa olevan niin paljon kaupallista kapasiteettia, että kaupunkeja, ”jokapäiväisiä markkinoita”, olisi kannattanut perustaa. Muuta perustetahan ei kaupungeille ollut – hallinto ei niitä tarvinnut, ei myöskään koulutus. Tämän osoittaa se, että maaherran residenssi Hämeen linnassa ei näy vaatineen kaupunkia, ja se, että pikkulastenkouluja suunniteltiin ja perustettiin myös maaseudulle.³⁰

Seuraavaksi Brahe käsitteli sotalaitosta, sitten maanjakokysymystä ja veronmääritystä. Pikkutullien kantoa ja olemassa olevien kaupunkien oloja esiteltiin seuraavaksi. Maan laajuus ja vaikeakulkuisuus jakoi maan pahasti eristyviin osiin. Kulkuyhteyksien parantamisella eri seudut saataisiin tiiviimmin yhteen. Kanavointi oli suositeltavaa ja Brahen mukaan helppoa.

Kirjeen loppu oli omistettu kansan kuvaukselle. Vaikka Brahe puhuu juoppoudesta ja laiskuudesta, on sävy ymmärtävä ja optimistinen. Tämä selittyy nimenomaan Brahen koulutususkolla.

Yksi syy Brahen kertomuksen hitaaseen valmistumiseen oli se, että kesäkuussa 1638 saapui Suomeen postilaitosta järjestämään Bernhard Steen von Steenhusen.³¹ Suomen postin tarkoituksena oli varmistaa virka- ja varsinkin sotilaskirjeiden nopea kulku kaikissa olosuhteissa Tukholman ja Baltian välillä sekä Suomen sotilaallisesti ja hallinnollisesti tärkeimpien paikkojen kesken. Viimeksi mainitut olivat Turku, Helsinki Tallinnan läheisyyden vuoksi ja Viipuri.

Steen von Steenhusenin valtuutuksessa

määriteltiin postireitit. Ne olivat Tukholma–Turku, Turku–Oulu (ja edelleen Pohjanlahden ympäri), Turku–Hämeen linna–Viipuri–Käkisalmi–Narva (ja edelleen Liivimaalle), Turku–Helsinki, Helsinki–Viipuri, sekä Helsinki–Tallinna (meritse). Brahen tuli avustaa postipäällikköä reittien perustamisessa.

Steen von Steenhusen oli vain läpikulumatalla Liivimaalle. Hän ehti lyhyen oleskelunsa aikana saada kuitenkin aikaan Tukholma–Turku ja Turku–Helsinki-reitin.³² Muu jäi Brahen ja muiden Suomen viranomaisten tehtäväksi. Postiverkostoa laajennettiin heti: pääreitti Helsinki–Viipuri sekä sivureitti Helsinki–Hämeen linna. Jo seuraavana vuonna eli 1639 pantiin toimeen reitit Turku–Hämeen linna ja Viipuri–Olavinlinna.³³

Hämeen linnan ja Helsingin välisen varhaisen postireitin selitykseksi on esitetty hallintoa: Hämeen ja Uudenmaan maaherran residenssi oli Hämeen linnassa. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa syy. Hämeen linna oli myös merkittävä sotilaskeskuspaikka, jota kautta sotaväkeä kerättiin etelään lähetettäväksi. On hyvin uskottavaa, että reitillä oli siis myös merkittävä militääritarkoitus. Tähän viittaa sekin, että Hämeen linnan – kuten Olavinlinnan – postivirkailijat olivat linnan henkilökuntaa, eivät maaherran.³⁴

Hämeen yhteyksiä Helsinkiin korostettiin muutenkin. Maantie Hämeestä Helsinkiin määrättiin tasoitettavaksi ja levennettäväksi³⁵ ja Sandöön kehittämistä perusteltiin koko ajan Hämeen kaupalla.³⁶

24.7.1638 Valtaneuvosto kirjoitti Brahelle vastaanottaneensa tämän selostuksen.³⁷ Se oli kuitenkin niin monipuolinen, että sitä aiottiin käsitellä perusteellisesti myöhemmin ja vasta sen jälkeen vastata siihen. Vain kaksi asiaa katsottiin niin kiireellisiksi, että niihin piti heti puuttua: lainlukijoiden puute ja upseerien kehnous. Lainlukijoiden asia oli ollut jo aiemmin esillä Brahen kirjeissä,³⁸ ja kun perussyö oli valtaneuvoksien itsensä – heidän olivat laamannin ja kihlakunnan tuomarin viroissa ja siis heidän sijaisistaan oli kysymys³⁹ – ei ihme, että asia pyrittiin hoitamaan nopeasti ja siististi. Up-

seerien huonous taas heikensi valtakunnan sotilasmahtia, joten se oli hyvin ajankohdainen ja kiireellinen asia sekin.

Odottamatta vastausta Brahe ryhtyi kertomuksensa toimintaehdotuksia toteuttamaan. Hän antoi 25.7.1638 patentin Tammerkosken kaksille vapaamarkkinoille, siis Ylä-Satakuntaan.⁴⁰ Taustana oli seudulla jo aiemmin käyty markkina- ja muu kauppa. Porilla oli ollut Harjussa yksityismarkkinat,

25. *Luukko* 1967, s. 277.

26. Brahen luonnehdinta 10.7.1638 -kertomuksessa.

27. *Nordmann* 1897, s. 130–131. Asiaa koskevia kirjoituksia *Tigerstedt* 1869, s. 72–78. HKM Brahelle 19.6.1640. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 407.

28. *Odbner*, s. 174–175, 326–327, 376–377.

29. Valtaneuvosto Brahelle 14.12.1637. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 298–299.

30. Saarenheimon esittämä perustelu Savonlinnan kaupungin perustamisajankohdalle, että kaupunki on täytynyt perustaa ennen koulua, ei pidä paikkaansa: pikkulastenkouluja suunniteltiin perustettaviksi myös maaseudulle. *Saarenheimo*, s. 127–129.

31. Steen von Steenhusenin valtuutus 2.6.1638 ja Valtaneuvoston kirje asiasta Brahelle 2.6.1638. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 89–93. *Jukka-Pekka Pietiäinen*, Suomen postin historia I (Helsinki 1988), s. 41–45; *Eino Jutikkala*, Ruotsin vallan aika. Suomen postilaitoksen historia 1638–1938. I (Helsinki 1938), s. 53–55.

32. Steen von Steenhusenin kertomus (Suomen postista – ns. postirulla – elokuu 1638. alkuperäisen kopio 1600-luvulta; Kammarkollegii arkiv. Fragmenter af arkivalier mm. SRA. Julk. *L. W. Faqerlund*, Anteckningar rörande samfärdseln emellan Sverige och Finland. Åland VIII (Helsingfors 1925), s. 87–92.

33. *Jutikkala*, s. 56–57.

34. *Pietiäinen*, s. 45.

35. Valtaneuvosto Brahelle 30.10.1638, saap. 3.12.1638. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. julk. *K. G. Leinberg*, Bidrag till kändedom af vårt land. V (Jyväskylä 1890), s. 28–29.

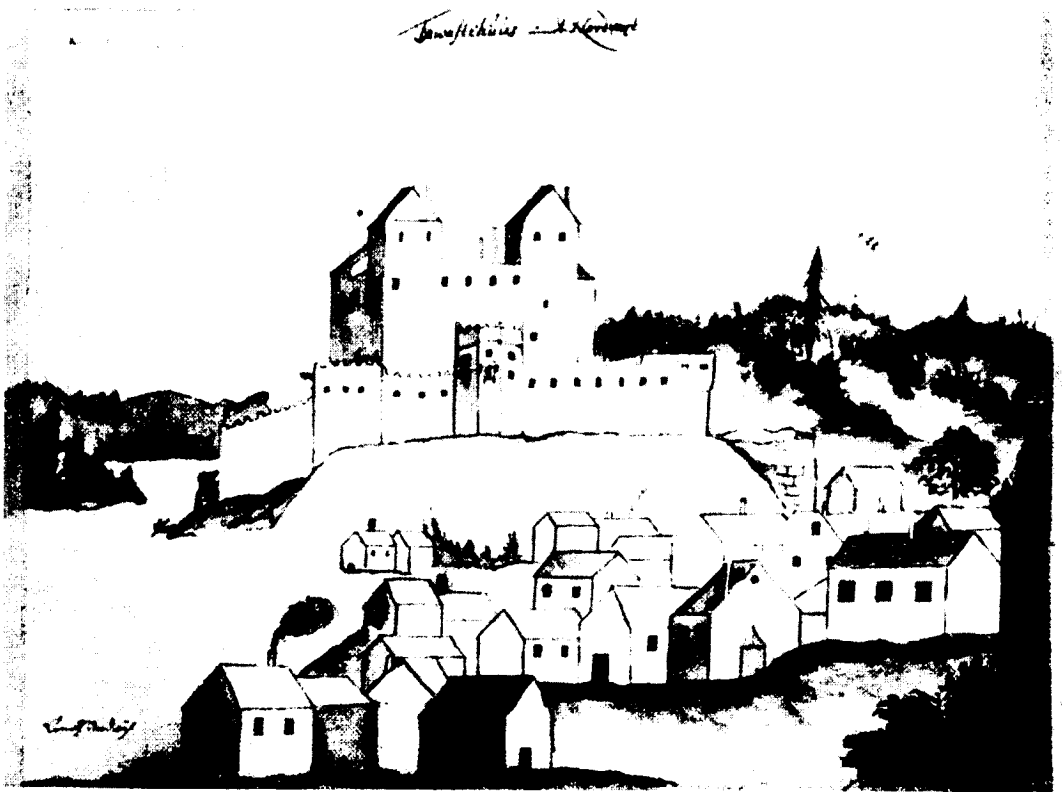
36. *Aström* 1977, s. 15; Sandöön – ja muita ”Helsinki”-kaupunkeja koskevat kirjeet *Tigerstedt* 1849–1850, s. 298, 307, 320, 323, 333, 335, 338, 344; *Tigerstedt* 1869, s. 38–39.

37. Riksregistratur 1638 Julii-Dec. fol. 714–715v. SRA; *Tigerstedt* 1849–1850, s. 83–84. Brahen registraturassa ei ole tällä kertaa saapumisaikaa ilmoitettu, joten ei tiedetä, milloin Brahe sai tämän kirjeen. Aikaa on voinut kulua ehkä pari viikkoa allekirjoituksesta.

38. Brahe Valtaneuvostolle 22.11.1637, 3.1.1638, 20.4.1638. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 84–89. Riksregistratur 1638 April – Juni fol. 931–932, 952, 953. SRA; *Saarenheimo*, s. 125.

39. *Nordmann* 1897, s. 124; *Luukko* 1967, s. 283–285.

40. Patent anlagande Marknader i Tammerkäski. Åbo Slätt den 25 Julij 1638. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. – Tutkimuksissa esiintyvältä päivältä 30.7.1638 ei löydy patenttia. *Quist*, s. 45–46; *Ranta* 1975, s. 298; *Jokipii*, s. 673; *Lindholm*, s. 89, viite 5.

Erik Jönsson Dahlbergin 1600–1700-luvun vaihteessa julkaisema luonnospiirustus Hämeen linnasta on piirretty 1600-luvun lopulla. Etualalla näkyy talorykelmä. Vaikka kuvaa ei voi pitää täysin realistisena, osoittaa se kuitenkin, että kaupunki oli kovin pieni ja mitätön. Useimpiin taloihin on sentään piirretty savupiippu! Dahlberg, Erik Jönsson, Suecia Antiqua et Hodierna I–III. Paris – Stockholm 1667–1716. Julk. mm. Knut Drake, Die Burg Hämeenlinna in Mittelalter. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 68. Helsinki 1968, s. 26.

mutta kaupan se oli menettänyt turkulaisille, jotka hallitsivat niitä täysin.⁴¹ Markkinoiden määrääminen vapaiksi oli siis tukitoimi Porille,⁴² Raumalle ja Uudellekaupungille – vaikka Brahe olikin perustellut markkinoiden perustamista nimenomaan tapuli-kaupunkien tarpeilla.

Tammerkosken markkinoiden perustaminen heti kesällä 1638 osoittaa Brahen luottaneen siihen, että hänen ehdotuksensa hyväksytään. Toinen seikka on hänen valtuutuksensa laajuus: sen perusteella hänellä oli oikeus päättää yksin tällaisista asioista. Turun kaupungin tarvitsemat Tammerkosken markkinat Brahe katsoi kiireellisimmiksi. Hämeen linnan markkinat saivat odottaa, eihän Sandöön tapuli-kaupunkikaan ollut vielä konkreettisesti olemassa. Viipu-

rin kauppa ei myöskään tarvinnut pikaista apua, kulkihan tavara sinne muutenkin kohtuullisen hyvin. Varmaan myös turkulaiset pääsivät parhaiten vaikuttamaan linnassaan asuvaan kenraalikuvernööriin,⁴³ eikä Vesilahden Laukon herra, Hovioikeuden presidentti Jöns Kurki liene ollut toimeton tässä asiassa. Olihan Tammerkosken seutu Laukon luonnollinen kaupankäyntipaikka.

Kansleri sanelee

Lokakuun 11. päivänä 1638 Valtaneuvosto käsitteli Brahen kertomuksen kokouksessaan.⁴⁴ Läninä olivat drotsi Gabriel Gustafsson Oxenstierna, marski Jacob De la Gardie, kansleri Axel Oxenstierna, sekä herrat Pär Banér, Clas Flemingh, Matthias Soop ja Gustaf Horn.

Brahen selostuksen alkuosan ehdotukset, koulu- ja papistokysymykset, hyväksyttiin sellaisenaan, samoin suurten läänien jakaminen ja alimaaherrojen asettaminen.⁴⁵ Huonojen voutien ja lainlukijoiden ongelmasta katsottiin selvittävän hyvällä palkalla. Keskustelua sen sijaan herättivät kamarioikeuden perustaminen, veroparseelien käyttöpa ja lajien vähentäminen, maan uusi verollepano, Sandöön kaupungin asukkaat ja linnoittaminen, sotilasasiat, Pohjanmaan purjehdusoikeudet sekä markkinapaikat.

Markkinapaikoiksi hyväksyttiin Hämeen linna ja Olavinlinna. Brahen ehdottamaa Ylä-Satakuntaa ei mainittu. Tämä voi johtua siitä, että Tammerkosken patentin kopia oli jo saapunut Tukholmaan tai näiden markkinoiden perustamisesta tiedettiin muuten.⁴⁶ Lisäksi esitettiin, että Brahen tulisi innostaa väkeä Hämeessä kauppaan ja manufaktuuriin.

Brahelle lähetetty vastauskirjelmä (allekirjoitettu 18.10.1638)⁴⁷ poikkeaa jonkin verran käsittelykokouksen pöytäkirjasta. Ensimmäkin ”alimaaherrat” ovat muuttuneet ”maaherroiksi”, toinen Savoon ja toinen Uudellemaalle, ja heidän toivotaan osaavan myös paikallista kieltä suomea. Toisekseen veroparseelivähennyistä tulee ensin kokeilla muutamalla seudulla ja tehdä päätös vasta sen jälkeen. Kolmanneksi Sandöön kaupungin perustamiseksi kerrotaan paikalle lähetettävän suunnitelman (*dessein*) sekä pormestarin, Anders Larsson Ehrendtin. Ja neljänneksi: omat maaseutumarkkinat ovat kullekin seudulle ja tapulikaupungille tarpeen – juuri Brahen esittämin perustein – ja niiden paikat valitkoon Brahe. Mutta lisäksi hänen tulee saada väkeä asettumaan Hämeen linnan luo ja muodostamaan sinne yläkaupunki estämään maakauppaa.

Kirjelmän lopussa todetaan, että suomalaisten laiskuuteen ja juoppouteen ei todellakaan voi nopeasti puuttua. Pappien hyvän esimerkin tulee antaa vaikuttaa ja sitä valvokoot piispat!

Hämeen saama erityishuomio vaatii selityksen. Mistä johtui, että siellä oletettiin olevan potentiaalia niin kauppaan kuin teollisuuteen? Pellavako? Yksikään tuon ajan ruukki ei sijainnut Hämeessä. Malmilöytö-

huhuko? Jokin erityistaito tai -tuote? Kun näet verrataan emo-Ruotsin kaupunginperustamisia⁴⁸ Hämeen tilanteeseen, on silmiinpistäväintä juuri Hämeenlinnan kaupungin motiivittomuus. Aivan säännönmukaisesti Ruotsin puolen tämän ajan uudet kaupungit on perustettu palvelemaan ruukkiyhdyskuntia. Asutustaajama, jollainen ruukkiyhdyskunta oli, vaati palveluelinkeinoja, siis kaupunkielämää. Sellaista Brahen kehoitettiin nyt Hämeeseen luomaan – mutta mitä varten tai mihin tukeutuen?

Mikä tai kuka sai aikaan, että lopulliseen vastauskirjeeseen asiat muotoiltiin näin? Kuka pani Brahen perustamaan Hämeenlinnan kaupungin?

Luukko esittää, että hyvin usein kansleri Axel Oxenstierna itse muotoili Valtaneuvoston ja holhoojahallituksen päätökset kokouksesta kirjelmäksi.⁴⁹ Todennäköisesti perusteena on se, että kanslerilta on säilynyt parisen sataa omakätistä asialistaa, joista jotkin on voitu tunnistaa tiettyyn kokoukseen liittyviksi.⁵⁰ Aikakauden muiden vai-

41. *Quist*, s. 45; *Jokipii*, s. 648.

42. Brahe teki meritse matkan Poriin kesällä 1638, muistelmien mukaan heinä-elokuussa. Tänkebok, s. 44. Registratuurassa on lähteneet kirjeet 10.7. ja 23.8.1638 kopiaitu peräkkäin, mikä vahvistaa ajoituksen. Tammerkosken markkinoiden patentti ei siis ole Porin-matkan seuraus, Brahen kannanotto Uudenkaupungin, Rauman ja Porin purjehdusoikeuksiin 23.8.1638 sen sijaan on. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA.

43. *Lindholm*, s. 65.

44. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 324–326.

45. Luultavasti väärinkäsityksestä tai tahattomasta virheestä johtuu, että toinen alimaaherra osoitettiin Sandööhön Uuttamaata varten ja toinen Hämeeseen, eikä siis Savoaa varten Olavinlinnaan.

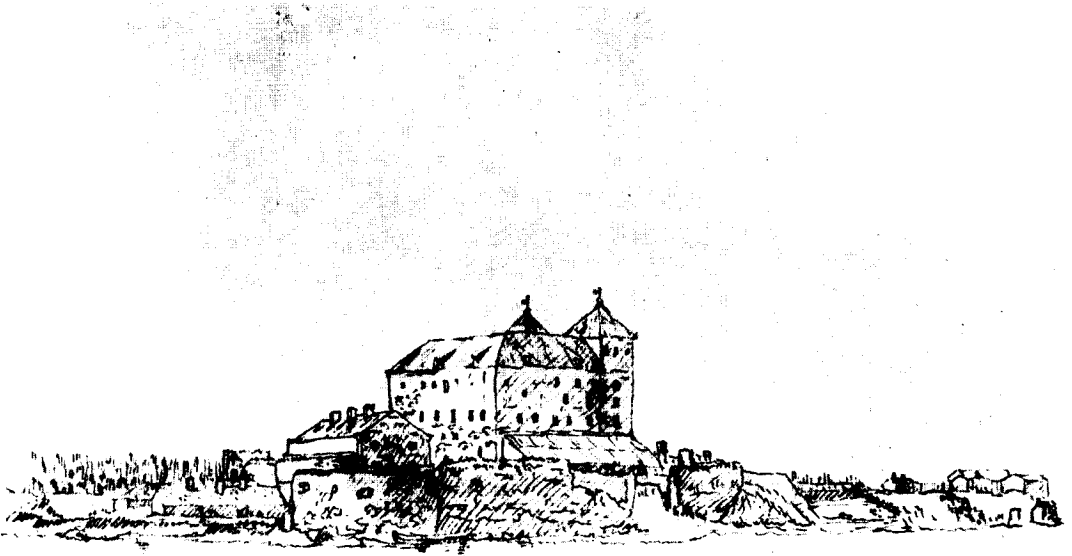
46. Mitään todistetta tälle ei ole löytynyt, mutta normaalitapoihin lienee kuulunut, että uusista erioikeuksista tiedotettiin. Tätä vastaan puhuu kuitenkin eräs myöhempi toimi: ks. Turun kirjelmän v:lta 1640 saama vastaanotto artikkelin loppupuolella.

47. Valtaneuvosto Brahelle 18.10.1638. Riksregistratur 1638 Julii – Dec. fol. 898–903v. SRA; Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Kirje on kopioitu tähän rekisteriin 3.12.1638. *Julk. Åbo Tidningar* 10., 17., 24. ja 31.1.1782.

48. Hämeenlinnan ajallinen rinnakkaiskaupunki on esim. Avesta. Se perustettiin Säterin ruukkia varten 1641. *Gustaf Nerman*, Avesta. Dess uppkomst och utveckling (Uppsala 1912).

49. *Luukko* 1967, s. 31–32.

50. Axel Oxenstiernas brefvexling. Ser. A: IX. Egenhändiga föredragslistor. E 552. Oxenstierna-samlingen. SRA.

Muhkea Hämeen linnan maisemakuva 1700-luvun puolivälistä osoittaa hyvin, kuinka pienestä kaupunkipäbasesta linnan kupeessa edelleen oli kysymys. Kuvaa voidaan pitää hyvin realistisena. Tuntematon piirtäjä, 1740–1783. Originaali Fagervikin kartanon arkistossa. Kuva MV, Hämeen linna.

kuttajien henkilöarkistoista ei vastaavaa ole löytynyt. Myös säilyneissä konsepteissa on kanslerin itse tekemiä korjauksia. Muutenkin tiedetään kanslerin pitäneen langat mieluiten omista käsissään.

Yksi kanslerin listoista on tunnistettu, joskin kysymysmerkin kera, Brahen kertomukseen liittyväksi. Siinä on 1–5 sanan rivein lueteltu Brahen kirjeen pääkohdat. Sen perusteella – ja kun vastauskirjeen konseptia ei löydy eikä siis siitä näy kanslerin omia korjauksia – ei voi sanoa, että kansleri olisi sanellut vastauksen. Hyvin mahdollista se kuitenkin on. 17.10.1638 Valtaneuvoston iltapäiväistunnossa oli pöytäkirjan mukaan läsnä vain kansleri ja silloin ”luettiin sen Kreivi Pär Brahelle (menevän) vastauksen konsepti”.⁵¹ Ainakin hän on siis täysin hyväksynyt muotoilun.

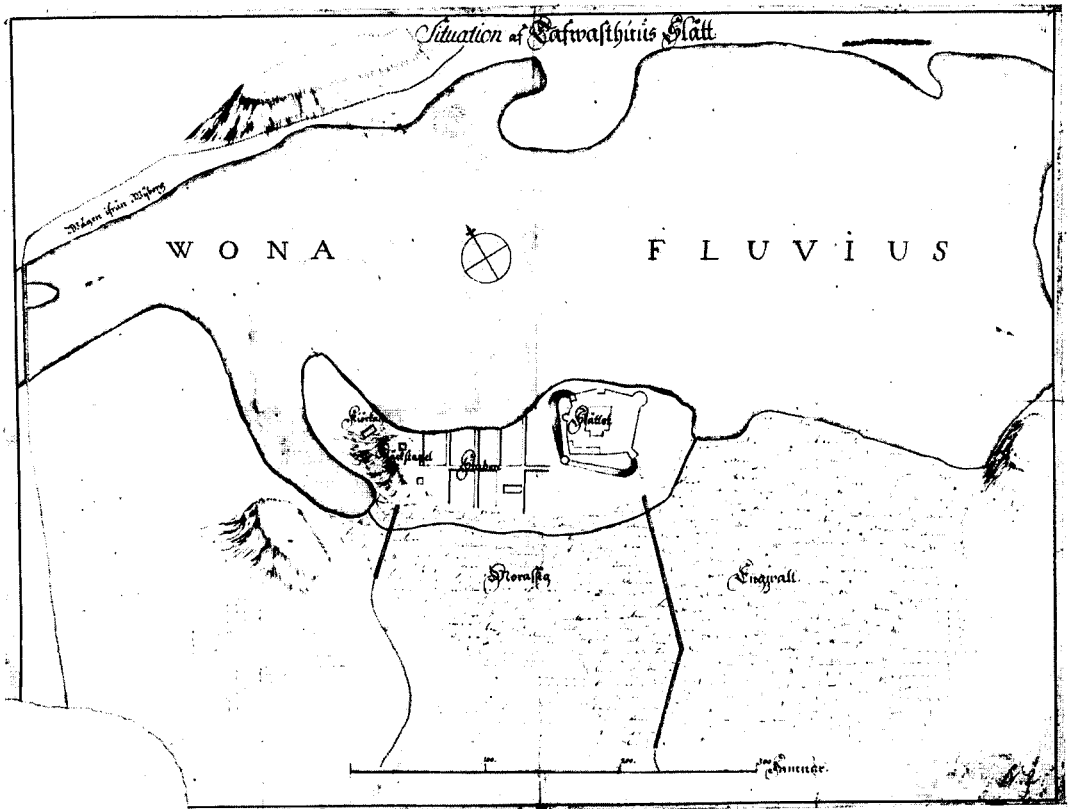
Mainitun muistiinpanolistan kiinnostavin kohta on se, että kaupankäynnissä korostetaan kaupungissa käyntiä. Tämä näkyy myös muissa tämän ajan Valtaneuvoston

kirjeissä, esimerkiksi aiemmin mainitussa Turulle 20.3.1638 lähetetyssä.

Brahelle lähteneen vastauskirjeen ovat allekirjoittaneet Matthias Soop drotsin puolesta, marski Jacob De la Gardie, kansleri Axel Oxenstierna, Clas Flemming amiraalin puolesta ja veromestari Gabriel (Bengtsson) Oxenstierna. Se on siis koko hallituksen hyväksymä. Vain allekirjoittanut veromestari ei ollut kertomuksen käsittelykokouksessa paikalla, muut kyllä. Voidaan siis uskoa, että vastauksen sanamuoto ei merkittävästi poikennut koko Valtaneuvoston tahdosta. Kirjelmä saapui Brahelle Turkuun vasta joulukuun alussa 1638.

Makean maljan katkera pisara

Valtaneuvoston vastauksen vaikutus on kiinnostava. 10.12.1638 Brahe kirjoitti hollajahallitukselle ilmoittaen kohteliaasti saaneensa sen ja alkavansa heti sitä toteuttaa.⁵² Tyytyväinen hän ei varmaan kuitenkaan ollut. Kovasti odottamaansa kamari-

1600-luvun loppuun ajoittuva Hämeen linnan sijaintikartta kuvaa myös uuden kaupungin asema-kaavan. Kirkko ja kellotapuli on piirretty, samoin suon takana olevia peltotilkkuja. Kovin suurta paikallistuntemusta ei osoita se, että veden virtaus on nuolilla merkitty väärään suuntaan! Hämeenlinnan kaupunkia ei todellakaan tunnettu. Situation af Tafwastehuus Slätt. Utländska kartor. Stads- och fästningsplaner. Finland. Tavastehus nr 195. SKrA.

oikeutta Brahe ei saanut.⁵³ Monet muutkaan asiat eivät menneet hänen tahtonsa mukaan.

Vastauksessa olevat tehtävät Brahe kuitenkin suoritti. Hän lähti taas tammikuussa 1639 matkalle halki Sisä-Suomen.⁵⁴ Hämeen linnassa 19.1.1639 hän kirjoitti Hämeenlinnan pikkukaupungin patentin,⁵⁵ niin kuin oli käsketty. Hämeeseen hän sen sijaan ei perustanut muita markkinoita, vaikka vastauskirje sanatarkasti olisi ollut niin luettavissa.

Matka jatkui Olavinlinnaan, missä Brahe oli ainakin 4.–13.2.1639. Tällöin hän lienee perustanut Savonlinnan pikkukaupungin. Toisin sanoen hän ratkaisi Savon alueen markkinakysymyksen samoin kuin hänen oli täytynyt se ratkaista Hämeessä. – Savon-

linnan ensimmäinen patentti ei ole säilynyt, joten tarkkaa aikaa, edes vuotta, ei varmuu-

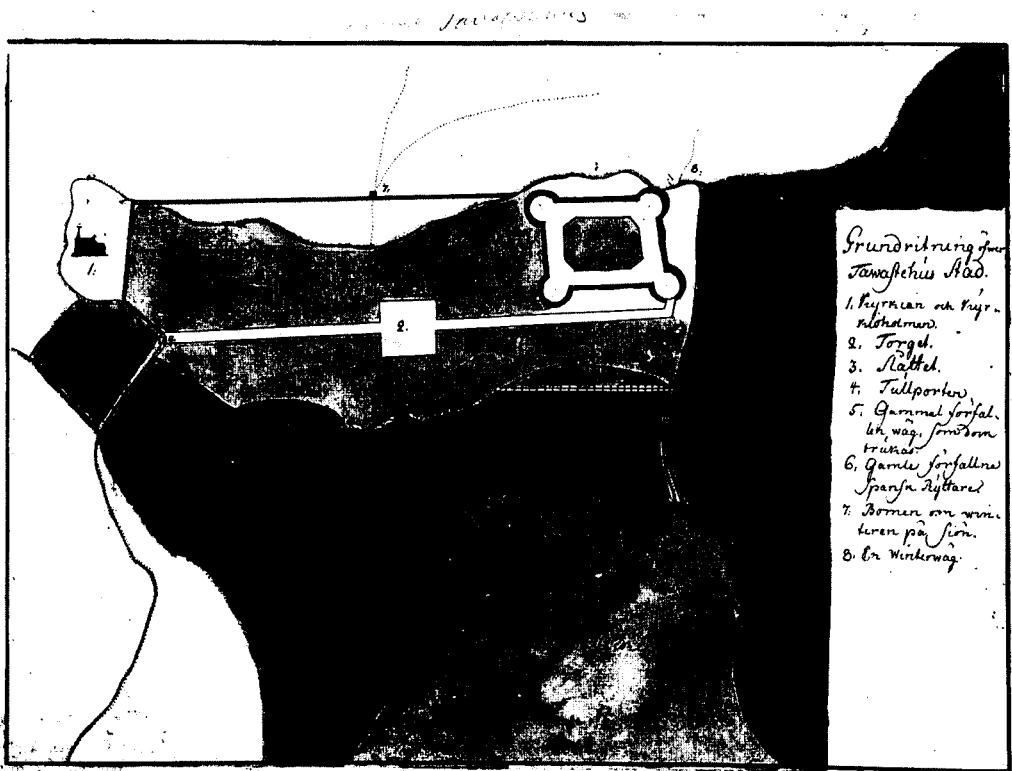
51. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 229–230.

52. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA.

53. Brahe Valtaneuvostolle kamarioikeudesta 1.10.1638. Kammarkollegiets kansli. Inkomna handlingar. Brev och suppliker. 1638. E II a vol. 88. SRA. – saapumismerkintä 29.10.1638.

54. Wrede, s. 4–5. Matkareitti: Turku–Somero–Tammela–Lehijärvi–Hämeenlinna–Asikkala (23.1.1639) – Storbjörby, Sysmä–Koskipää, Hartola–Olavinlinna–Käkisalmen–Viipuri–Vilajoki–Pyhtää–Porvoo–Helsinki–Kirkkonummi–Karjaa–Alamalmmin rustholli, Tenhola–Perniö–Halikko–Turku (1.4.1639).

55. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; kopio Kommersekollegiet. huvudarkivet. Städernas privilegier D VII a vol. 18. Tavastehus. SRA; kopio: Hämeenlinnan kaupungin privilegier. HMA. Julk. facs. Hämeenlinna. Luontoa ja elämää I. (Hämeenlinna 1938); *Leinberg* IV, s. 31.

Isonvihan jälkeistä jälleenrakennusta varten 1720-luvulla piirrettyä hieman kaavamaisista Hämeenlinnan kaupungin karttaa voidaan pitää hyvin realistisena linnan muotoa lukuun ottamatta. Vain tori ja pääkatu ovat merkitsemisen arvoiset. Vanhoja bajonneita espanjalaisia ratsuja on vielä jäljellä. Tie eli suon ylittävä kuivasilta Ojoisten pelloille on romahtanut, mutta vielä käytössä. Vaikka sota tietysti oli kaltoin kohdellut kaupunkia, ei se ollut edellisellä vuosisadallakaan ehtinyt komeaksi kasvaa. Grundritning öfwer Tavastehus Stad. Utländska kartor. Stads- och fästningsplaner. Finland. Tavastehus nr 196. SKrA.

della voi sanoa. – Ja kuten Hämeen linnassa myös Olavinlinnassa Brahe katsoi postin olevan tarpeen.⁵⁶

Muutenkin Brahe tuntuu suhtautuneen Savon ”kaupungistamiseen” yllättävän suopeasti. Vuoden 1639 kesämatkansa kertomuksessa hän sanoo, että kaupunkeja kannattaisi kyllä Suomeen perustaa, mutta varoen, koska asukkaita oli niin kovin vähän. Kuitenkin Pielisen rannalle sopisi vielä yksi.⁵⁷ Sinnehän hän sitten toisella kenraalikuvernöörikaudellaan kaupungin perustikin, joskin heikoin tuloksin.⁵⁸

Patentin antamisen jälkeen Brahe näyttää menettäneen kaiken kiinnostuksensa Hämeenlinnan kaupunkia kohtaan. Hän ei mainitse sen perustamista 1640 Valtaneuvos-

tolle antamassaan koko hallintoaikansa toimintakertomuksessa,⁵⁹ ei 1641 Jönköpingin kirkkoherralle tämän historiateosta varten lähettämässään toimintakertomuksessa,⁶⁰ eikä muistelmissaan, Tänkebokissa. Hämeen läänin maaherra Arvid Horn ei häntä myöskään muistuttanut kirjeessään, jossa hän valitteli Hämeen rahvaan huonoja oloja.⁶¹ Vasta toisella kenraalikuvernöörikaudellaan Brahen täytyi Hämeen kaupungin asiaan puuttua ja antaa sille uudet privilegit.⁶²

Hämeen linnan seutua Brahe sen sijaan ei unohtanut. Sinne perustamansa pikkulastenkoulun⁶³ hän mainitsee aina ”hyvien töitensä kertomuksissa”.

Kovin vakavasti ei valtakunnan hallitukseen Hämeenlinnan kaupungin mahdolini-

suuksiin suhtautunut. Vajaa kaksi viikkoa kaupungin perustamiskäskyn kirjoittamisen jälkeen Valtaneuvosto kehotti 30.10.1638 Brahea raivauttamaan yleisen maantien kärkeille ja vaunuille sopivaksi ”Hämeestä uuteen Sandöön kaupunkiin”.⁶⁴ Hämeenlinnan kaupunkia ei tien toisena päänä mainita! Valtaneuvosto ei myöskään antanut itse patenttia tai muuta perustamisasiakirjaa Hämeenlinnan kaupungille, vaikka Sandöön kaupunki sellaisen sai.⁶⁵ Vieläpä ”uuden Helsingin” siirron Sörnäisiin ja sitten Vironniemelle Valtaneuvosto päätti.⁶⁶ Myös Nye-

nin eli Nevanlinnan kaupungin se perusti ja nimenomaan kaupallisista syistä.⁶⁷ Pikku-lasten koulujen perustamisen, minkä Brahe erikseen sille kertoi, se ilmoitti hyväksyvänsä.⁶⁸

Vuoden 1642 valtiopäivillä ei Hämeenlinnan kaupunkia tunnettu. Helsingin kaupungin valituksessa pyydettiin erityisesti perustettavaksi ”useita markkinapaikkoja” ylös Hämeeseen kaupankäynnin virkistämiseksi. Valitukseen saatiin päätös, että maaherran on tutkittava markkinamahdollisuuksia nimenomaan Hämeen linnan luona ja

56. *Wrede*, s. 5; *Saarenbeimo*, s. 127–129, jossa viite: SRA, Stådernas besvär. Nyslott 1684. Siinä mainitaan kaupunkiin perustetuksi 1639. Asiakirjan nykyisnimen: Stådernas skrivelser och besvär. n:o 98. Nyslott (Savolax Nystad). Riksdagsarkiv R 5334. SRA. Brahen julistus Suomen postista: Tavastehus 18.1.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; *Piettiäinen*, s. 45, 49.

57. *Wrede*, s. 5–6. Matkareitti: (Turku 24.5.1639 →) Helsinki–Hämeenlinna–Olavinlinna–Liperin pogosta–Pielisjärvi–Kajaani–Oulunjärvi–Oulu–meritse ja maitse Pohjanmaan kautta–(Hämeen)Kyrö–Turku (heinäkuussa 1639). *Wrede* erehtyy sanoessaan, ettei kertomuksia tästä matkasta ole säilynyt. Brahe Valtaneuvostolle 24.9.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; *Nordmann* 1894, s. 275–282.

58. Brahean kaupungin privilegit 1652; kaupunki ”kuoli” 1670-luvulla.

59. Valtaneuvoston ptk 25.8.1640. Riksrådets protokoll VIII s. 226–228; *Tigerstedt* 1849–1850, s. 468–473.

60. *Wisingsborg* 2.11.1641. *Tigerstedt* 1869, s. 78.

61. Arvid Horn Brahelle 1.9.1641. Grefve Per Abrahamsson Brahe, folio. Bref från Svenska Herrar (n:o 17). E 8143. Skoklostersamlingen. SRA.

62. Brahen memoriaali Hämeenlinnan pormestarille 12.3.1650. (*Tigerstedt* 1869, s. 132, jossa viite ”efter en afskr. i Palmsköldska saml. N:o 311. Topographica. Tom. LVIII. Finland – Tavastehus.”); Privilegit 4.7.1650. (*Tigerstedt* 1869, s. 139, jossa viite kuten edellä; on 10.6.1661 vidimoitu kopio, jonka sanamuoto on lähes sama kuin 19.1.1639 -patentin.); Privilegit 22.10.1650. (*Tigerstedt* 1869, s. 140–141, jossa viite kuten edellä; originaali: Stådernas acter 64. Tavastehus. Riksrarkivet ämnessamlingar. SRA.); Privilegit 12.6.1651. (*Tigerstedt* 1869, s. 151–152, jossa viite kuten edellä; kopio Ståders acter 64. Tavastehus. Riksrarkivet ämnessamlingar. SRA.). Kaikista edellä olevista on kopio myös: Kommersekollegiet, huvudserie. Stådernas privilegier D VII a vol. 18. Tavastehus. SRA. Brahella – tai Valtaneuvostolla – ei siis ole ollut niin aktiivista roolia Hämeenlinnan kaupungin perustamisessa, kuin Juhani Kostet kaupunkikarttatutkimuksessa antaa ymmärtää. Hänen esittämänsä kartta 7 (Utan känd proveniens nr 445, SRA.) ei ole kaupungin perustamista varten tehty mittaus, mikä näkyy siitä, ettei kaikkia siinä olevia piirteitä ole ollut konkreettisesti olemassa – ja toisia 1630-luvun piirteitä taas puut-

tuu. Mikäli se on L. Schroderuksen piirtämä – minkä Kostet perustelee uskottavasti – on se hänen tekemänsä kopio jostain vanhemmasta, todennäköisesti aivan 1600-luvun alussa tehdystä suunnitelmasta. Se, että en ole käsitellyt tätä karttaa ”Schroderus-karttaperhettä” koskevassa artikkelissani, ei johdu siitä, etten sitä olisi tuntenut, vaan siitä, että se ei kuulu ”perheeseen”. Tämän huomaa heti, kun vertaa piirrosten sisältöjä keskenään. *Juhani Kostet*, Cartographia urbium Finnicarum. Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Monumenta Cartographica Septentrionalia I. Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys ry (Rovaniemi 1995), s. 44–45, 96–98, 141–144.

63. Hämeenlinnan pikkulasten koulun patentti 20.1.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Kopioon on Tavastehus-sanan viereen marginaaliin merkitty vaihtosana Nyslott – eli samalla formulalla on Savonlinnan koulu perustettu, todennäköisesti paikan päällä helmikuun alussa 1639.

64. Valtaneuvosto Brahelle 30.10.1638, saapunut Turkuun 3.12.1638. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Julk. *Leinberg* V, s. 28–29.

65. 13.11.1638. Riksrådets protokoll VII 1637–1639. s. 284; *E. Ehrström*, Helsingfors stads historia (1640–1721) (Hfors 1890), s. 3; *And. Anton von Stiernman*, Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. Angående Sweriges Rikes Commerce Politie och Oeconomie Uti Gemen. II (Stockholm 1749), s. 180–181.

66. 29.5.1639. Riksrådets protokoll VII 1637–1639. s. 522; Valtaneuvosto Brahelle 30.5.1639, 29.10., 2.11. ja 24.11.1640. Riksregistratur Maj – Aug. 1639, Julii – Dec. 1640. SRA; *Suolahiti* I, s. 263.

67. 18. ja 20.8.1638. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 284–285. Privilegit 28.9.1638. *Ludvig W:son Munthe*, Kongl. Fortifikationsens historia I. Svenska fortifikationsväsendet från nyare tidens början till inrättandet af en särskild fortifikationsstat år 1641 (Stockholm 1902), s. 534, jossa viite Öhlander, Ingermanlands historia och förvaltning. s. 87–90. Privilegioita ei ole löytynyt SRA:sta.

68. Brahe Valtaneuvostolle 22.4.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Valtaneuvosto Brahelle 30.5.1639. Riksregistratur Maj – Aug. 1639. fol 430–431v. SRA. Saap. Turkuun heinäkuussa 1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA.

Hollolassa.⁶⁹ – Tästä ei ollut mitään pikaisia seurauksia.

Savonlinnan kaupunkia Brahe ei yhtä tyystin ”unohtanut”. Vuonna 1643 hän kysyi Savon maaherralta Henrik Flemingiltä, miten hänen perustamansa pikkukaupunki voi. Erityisesti Brahe toivoi maaherran edesauttavan Brahen hallitseman Wisingborgin läänin ja Savonlinnan välistä kauppaa Viipurin kautta.⁷⁰ – Hämeenlinnan kaupunki ei siis tarjonnut Brahelle itselleen mitään – siksiäkään sitä ei tarvinnut muistaa!

Kolmansien Brahen ehdottamien markkinoiden, Tammerkosken, jotka hän oli jo ehtinyt perustaa ennen Valtaneuvoston vastauksen muotoilua, kohtalo oli toinen.

Turkulaiset olivat innostuneet yläkaupunkiajatuksesta (1640) ja pyysivät saada sellaisen Ylä-Satakuntaan, Nokialle tai Tammerkoskelle. Hallitus siirsi asian tutkimisen kenraalikuvernöörille ja ilmoitti turkulaisille, että vasta tämän selvitettyä, onko sellaisen perustaminen maalle eduksi vai haitaksi, asiasta päätetään.⁷¹

Asia kuitenkin hautautui: Brahe ei koskaan ilmaissut siihen kantaansa. Hän oli vahvistanut Tammerkosken markkinoiden aseman kahdesti,⁷² se sai hänen puolestaan riittä. Kreivillä oli sitä paitsi jo kova kiire pois Suomesta.⁷³

Myöskään hallitukselle tai kanslerille kaupunkien perustaminen ei ollut varsinainen päähänpintymä ja niin Tampere sai odottaa syntymäänsä vielä lähes puolitoista vuosisataa.

Hämeenlinnan kaupungin kitumisen aikasen sijaan päättyi jo 1650-luvulla – mutta se onkin taas toinen kertomus.

69. Helsingin valitus valtiopäiville, tammikuun alussa 1642. HKM:n resolutio 25.2.1642. *Nordmann* 1905 I, s. 89–94; *Suolahti* I, s. 280.

70. 13.12.1643. *Tigerstedt* 1869, s. 103; *Saarenbeimo*, s. 138–139.

71. Turkulaisten kirje ei ole säilynyt, mutta asia selviää HKM:n vastauksesta Turun pormestarille ja raadille, Nyköping 22.2.1640. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 346–353, jossa viite Riksregistraturen 1640 fol. 127–130. SRA; *Quist*, s. 46. Kopio: HKM:n resolutio porvariston valitukseen 26.2.1640. Städers akter. n:o 82. Åbo I. Copior af Åbo stads privilegier. folii 43–47 (§ 7). Riksarkivet ämnessamlingar. SRA. HKM Brahelle Nyköping 29.2.1640. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 383–387, jossa viite Riksregistratur 1640 fol. 221, 222. SRA.

72. Brahen privilegio alkuperäisenä 9.5.1639. Städers akter n:o 83. Åbo II. Riksarkivet ämnessamlingar. SRA. Ei ole Brahen registratuurassa. Privilegiokirjeen kopio 13.12.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. *Ranta* 1975 I, s. 196 viite 2; *Quist*, s. 45.

73. HKM:n kirjettä 29.2.1640 ei ole kopioitu Brahen registratuuraan. Kopiointi on loppunut kokonaan 20.7.1640.

AJANKOHTAISIA TUTKIMUSKYSYMYKSIÄ

PETRI KARONEN – JUHA-ANTTI
LAMBERG – JARI OJALA

Yritykset muuttuvat – muuttuuko historiantutkimus?

Yrityshistorioista yrityksen talous- historiaksi

Suomalainen historiantutkimus ei ole vielä vastannut yritystoiminnan merkityksen kasvuun yhteiskunnassa. Yritysten ja yritystoiminnan historiaa tutkii joukko tutkijoita taivoillaan, ilman yhteistä nimittäjää. Voisiko yritystoimintaa käsittelevä historiantutkimus olla yrityksen taloustieteen tavoin yrityksen taloushistoriaa? Näin suomalainenkin yritystoiminnan historian tutkimus jäsenyisi kansainväliseen business history -lähestymistapaan.

■ Suomen talouselämässä on käynnissä rakennemuutos, johon liittyy säännöstelytalouden loppuminen, yksittäisten yhtiöiden vallan kasvu ja kansainvälistyminen. Jopa johtavat liike-elämän edustajat myöntävät, että yhteiskunta tarjoaa tällä hetkellä poikkeuksellisen hyvät puitteet tuottoisaa liiketoimintaan.¹ Kapitalistisen tuotantojärjestelmän kasvu on eräs 1800–1900-luvun keskeisimmistä historiallisista ilmiöistä, jota viimeaikainen nopea muutosvauhti vain korostaa.

Yritysten yhteiskunnallisen merkityksen kasvu asettaa historiantutkijoille suuren

haasteen. Historiatieteen tulisi selvittää miksi yritysten merkitys on kasvanut ja mitä tämä käytännössä tarkoittaa talouden ja yhteiskunnan toiminnalle, sekä pohtia pitkän aikavälin analyysillä, mitä yritykset oikeastaan ovat ja miten ne toimivat aikajatkumossa.

Tarkoituksemme ei ole vastata näihin kysymyksiin tässä kirjoituksessa, vaan virittää keskustelua, selvittää yrityshistorian tai paremmin yrityksen taloushistorian käsitettä sekä pohtia miksi ja miten yrityksiä pitäisi tutkia.

Markku Kuisma argumentoi 1990-luvun alussa, että yritykset ovat liian tärkeä ilmiö pelkästään taloushistorian tutkimuskohteeksi.² Kuisman puheenvuoron jälkeen historioitsijoiden mielenkiinto yrityksiin tieteellisen tutkimuksen kohteena on entisestään hiipunut: yritykset eivät ole keskeinen tutkimuskohde suomalaisessa taloushistoriasa eivätkä ylipäätään historiantutkimuksessa. Vaikka yrityshistorioita on julkaistu 1990-luvulla enemmän kuin koskaan aikaisemmin, saa analyyttistä ja kriittistä otetta hakea. Myös *Karl-Erik Michelsen* on kritisoinut useissa yhteyksissä sekä suuria juhlapäiväprojekteja että ns. perinteistä akateemista historiantutkimusta. Hän esitti vuonna 1993 yhteiskuntaa suoraan hyödyttävän

1. Ks. esim. *Casimir Ebnrooth* Helsingin Sanomissa 24.11.1999.

2. *Markku Kuisma*, Valta ja vaikutukset – yrityshistorian uusia mahdollisuuksia. Teoksessa Ahtiainen & al., *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta* (Juva 1990); *Markku Kuisma*, *Företags-historia som Finlands historia: utmaningar och möjligheter inom företagshistorisk forskning på 1990-talet*. *Historisk tidskrift för Finland* 77. 1992:3, 418–430.

tutkimuksen lisäämistä, jolloin myös yritysten historiaa koskeva tutkimus nousi esille. Michelsen on lisäksi painottanut lähtieteiden teorioiden käytön lisäämisen tärkeyttä. Käydyssä keskustelussa ei liene päästy konsensukseen toimintatavoista, eikä käytännön sovelluksia ole liiemmin vielä tehty.³

Kansainvälisesti yrityksen taloushistoria on omana tutkimussuuntauksenaan voimistunut 1950-luvulta lähtien. Aktiivisinta tutkimus ja opetus on ollut Yhdysvalloissa, missä business history -oppiaine voi kuulua esimerkiksi MBA-opiskelijoiden kurssi-vaatimuksiin. Tutkijat kokoontuvat vuosittain Business History Conference'n järjestämiin seminaareihin. Euroopassa yrityksen taloushistorian tutkimus on institutionalisoitunut vasta 1970-luvulta lähtien. Aktiivisinta akateemista tutkimustyötä tehdään Englannissa, Norjassa, Saksassa, Ruotsissa ja Hollannissa, joissa tutkimusyksiköiden rahoitus perustuu sekä yhteiskunnan että yksityisen sektorin tukeen. Eurooppalaiset yrityksen taloushistorian tutkijat ovat perustaneet muutama vuosi sitten European Business History Associationin (EBHA) edustamaan omaa tutkimusalaansa. EBHA:n vuotuiset konferenssit ovat olleet erittäin suosittuja – joskin niiden sisällöllinen anti on vielä toistaiseksi ollut varsin hajanainen.⁴

Parhaimmillaan yrityksen taloushistorian tutkijat ovat pystyneet osallistumaan keskusteluun oman tieteenalansa ulkopuolellakin. Tunnetuimpia ovat yhdysvaltalaiset *Alfred D. Chandler Jr.* ja *Douglass C. North*, jotka ovat pyrkineet myös teorianmuodostukseen yritysten toiminnasta. Chandler on tunnettu ennen muuta yritysstrategia-käsitteen kehittäjänä ja yritysorganisaation muotoutumisen ja merkityksen tutkijana. Chandlerin tutkimuksille on tyypillistä suuryritysten tutkiminen laajan, kvantitatiivisen analyysin keinoin. Kovin syvälle esimerkiksi yritysten sisäiseen toimintaan – ansiokkaasti esitettyjä organisaatiomuutoksia lukuun ottamatta – ei juuri mennä. Hän ei tutkimustoiminnassaan ole myöskään arvostanut kovinkaan paljon yrityksen yhteyksiä ympäröivään yhteiskuntaan.⁵ Northin institutionaalinen teoria on lähtökohtaisesti mik-

rotason työväline, vaikka sitä on yritetty käyttää myös makrotason analyysissä – kuten North itsekin.⁶ Institutionaalinen teo-

3. *Kalle Michelsen*, Historian itsetutkiskelu. Tieteessä tapahtuu 1998/5. Keskustelusta ks. *Karl-Erik Michelsen*, Akateeminen viihdekö tärkeintä? Historiallinen Aikakauskirja 1993: 1, s. 91; *Juba Sibvola*, Historioitsijatko markkinashamaaneiksi? HAik 1993: 2; *Sakari Heikkinen*, Uusi yhteinen hiilikö menneisyyssinsinöireille? HAik 1993: 2; *Karl-Erik Michelsen*, Kekkosen sukupolvi, valtio, markkinavoimat. HAik 1993: 2; *Sakari Heikkinen*, Elitismä – ja elitismä. HAik 1993: 3. Ks. myös Lunastamaton lupaus – keskustelu "kahdesta historiasta". HAik 1999: 2.

4. Business history -traditiosta kansainvälisesti ks. etenkin: *T. A. B. Corley*, The entrepreneur: the central issue in business history? Teoksessa *Entrepreneurship, networks and modern business*. Toim. Jonathan Brown & Mary B. Rose (Manchester and New York 1993), s. 11–29; *M. G. Blackford*, Business enterprise in American history. Boston 1994; *John F. Wilson*, British business history, 1720–1994. Trowbridge 1995; *Jürgen Kocka*, Industrial Culture & Bourgeois Society. Business, Labor, and Bureaucracy in Modern Germany (New York 1999). *Geoffrey Jones*, Company History and Business History in the 1990s. Teoksessa *European Yearbook of Business History*, number 2. Toim. Wilfried Feldenkirchen & Terry Gourvish (Hampshire 1999). Internet-yhteydet keskeisiin business history organisaatioihin: <http://www.rdg.ac.uk/EBHA/home.html> (EBHA:n kotisivut) sekä <http://cs.muohio.edu/Business History Conference:n kotisivut>.

5. *Chandler* kritisoi sekä historioitsijoita että taloustieteilijöitä. Hänen mukaansa moderneja yrityksiä luoneita yrittäjiä on tutkittu enemmän moraalisiin kuin analyttisiin käsittein. Vaikka Chandler korostaakin itse tutkivansa johtajia, ennen muuta palkkajohtajia, niin silti heitä on usein vaikea erottaa rakenteiden takaa. Eräissä arvioissa todettiin suvaita, että chandlerilainen yrityshistoria on historiatieteen neutronipommi: tappoi yrittäjän, mutta jätti organisaation ehjäksi. Ks. *Alfred D. Chandler Jr.*, *The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business* (Cambridge-London 1981, 1977), esim. s. 4, 490–491; *Richard R. John*, *Elaborations, Revisions, Dissents: Alfred D. Chandler, Jr.'s, The Visible Hand after Twenty Years*. *Business History Review* 71. Summer, 1997, s. 188. – Chandlerin tuotannosta ks. etenkin: *Alfred D. Chandler Jr.*, *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise* (Cambridge, Mass. 1962); *Alfred D. Chandler Jr.*, *Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism* (Cambridge M.C): Belknap Press of Harvard University Press, 1990. – Chandlerin pohjoismaisesta kritiikistä *Business History* 1993: 2. Ks. myös esim. *Olivier Zunz*, *Making America Corporate, 1870–1920* (Chicago, London 1992, 1990).

6. *Northin* keskeisestä tuotannosta ks. *Douglass C. North & Robert Paul Thomas*, *The Rise of the Western World. A New Economic History* (London 1973); *Douglass C. North*, *Structure and Change in Economic History* (New York & London 1981); *Douglass C. North*, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge & New York 1990). – Esittely *Northin* tuotannosta ja institutionaalisesta teoriasta teoksessa: *Juba-Antti Lamberg & Jari Ojala*, Uusi ins-

ria on erityisen suosittu Ruotsissa, missä liike-elämän ja yhteiskunnan suhde on ollut vanhastaan suosittu tutkimusaihe.⁷

Ruotsalainen tutkimustilanne sopii esimerkiksi myös siitä, kuinka tärkeää on määritellä yrityksen taloushistorian tutkimukselliset rajat. Etenkin yritysten ja yhteiskunnan välisten suhteiden tutkiminen ajautuu helposti yleishistoriaksi, missä yritys on sivuroolissa. Yrityksen taloushistoria onkin käytännöllistä määritellä tutkimussuuntaukseksi, jossa analyysin kohteena on yritys tai yritykset ja esimerkiksi sen yhteydet muihin organisaatioihin ja instituutioihin.

Suomalaisessa tutkimuskentässä yritystutkimukseen ovat viime aikoina näkyvimmin keskittyneet muun muassa *Jorma Abvenainen*, *Antti Kuusterä*, *Kai Hoffman* ja *Markku Kuisma*. He ovat paitsi kirjoittaneet lukuisia yrityshistorioita, myös osallistuneet aktiivisesti aiheesta käytyyn keskusteluun.⁸ Yrityksiin historiallisessa perspektiivissä keskittyneitä väitöskirjoja on *Riitta Hjerppen* ”Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa” -tutkimuksen jälkeen julkaistu parikymmentä, ja ensimmäinen puhtaasti yrityshistoriaan keskittynyt Akatemia-projekti alkoi vuoden 1999 alussa.⁹

Tutkimustradition ohuudesta kertoo sekin, että kansainvälisesti käytettyä business history -termiä ei ole onnistuttu tyydyttävästi kääntämään. Yleisesti puhutaan vain yrityshistoriasta tai yrityshistoriallisesta tutkimuksesta – liikehistoriaakin on käytetty. Yrityshistoria ei kuitenkaan vastaa business history -käsitettä, koska yrityshistoriaksi mielletään tavallisesti yhdestä yrityksestä tehty historiikki tai tutkimus. Liikehistoria viittaa vanhentuneeseen termiin liiketaloustiede, eikä siksi voi tulla kyseeseen. Paras ratkaisu olisikin kääntää business history yrityksen taloushistoriaksi samalla tavalla kuin puhutaan yrityksen taloustieteestä.

titutionaalinen taloushistoria. Johdanto tutkimukseen (Jyväskylä 1997).

7. Ks. *Håkan Lindgren*, *Företagshistoria som vetenskap. Bevåra och beforska. Festskrift till Gert Nylander den 15 april 1999. Institutet för ekonomisk historisk forskning. Forskningsrapport nr 11. Red. Håkan Lindgren & Ulf Olsson (Västervik 1999).*

Tällöin tutkimuksen näkökulma laajenee yritystoimintaan, sen edellytyksiin ja tuloksiin. Esimerkkinä voidaan käyttää vaikkapa vain yhtä yritystä, useita yrityksiä tai toimialaa. Tämänkaltaiset tutkimukset ovat Suomessa kuitenkin perin harvinaisia.¹⁰

Suomalaiset yrityshistoriat

Analyyttistä yrityksen taloushistoriaa on Suomessa siis tehty sangen vähän. Sen sijaan yksittäisistä yrityksistä on kirjoitettu runsaasti historioita: 1950-luvun alkuun mennessä yrityshistorioiden kokonaismäärä oli noin 500.¹¹ Tämän jälkeen tahti on vain kiihtynyt: 1990-luvun loppuun mennessä yrityshistorioita oli ilmestynyt yli 2000. Vaikka tiedot perustuvat kaiken aikaa täydennettävään ja osin puutteelliseenkin¹² tietokantaan, on selvää, että 1990-luvulla yrityshistorioita on kirjoitettu enemmän kuin koskaan aikaisemmin (Taulukko 1). Tämän voi selittää paitsi painokustannusten alenemisella uuden teknologian myötä, myös yritysten kiinnostumisella omaa historiaansa kohtaan, olkoonkin, että tämä kiinnostus on useimmiten puettu yrityslahjan muotoon kirjoitettuun lyhyeen historiikkiin.

8. Keskustelusta ks. etenkin *Kuisma* 1990; 1992; *Antti Kuusterä*, *Yrityshistoriat ja taloushistoria*. Teoksessa *Historia nyt: näkemyksiä suomalaisesta historian-tutkimuksesta*. Toim. Ahtiainen & al. Helsinki 1990, s. 144–147; *Jorma Abvenainen*, *Yrityshistorian kirjoittaminen* (Loimaa 1994).

9. *Riitta Hjerppe*, *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk.* (Helsinki 1979). – Väitöskirjoista ks. esim. *Hoffman* 1980; *Mansner* 1981; *Kuisma* 1983; *Vii-taniemi* 1983; *Ilmonen* 1984; *Koski* 1988; *Nurmi* 1989; *Home* 1989; *Näsi* 1990; *Ruuskanen* 1992; *Vilkuna* 1994; *Lepistö* 1994; *Vainio-Korhonen* 1994; *Heikkonen* 1995; *Herranen* 1996; *Lamberg* 1999; *Ojala* 1999; *Hentilä* 1999.

10. Ks. esim. *Hoffman* 1980; *Jorma Abvenainen*, *Suomen sahateollisuuden historia* (Porvoo 1984); *Timo Myllyntaus*, *Electrifying Finland: the transfer of a new technology into a late industrialising economy*. ETLA. Series A; 15 (Basingstoke 1991).

11. *Eino Jutikkala*, *Taloushistoria*. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden käsikirja*. Toim. Heikki Waris & al. (Keuruu 1964), s. 750.

12. Puutteita on etenkin 1950–1980-luvun ja vuoden 1999 osalta.

Taulukko 1. Suomalaiset yrityshistoriat sekä yrityksiä käsittelevät tutkimukset painovuoden mukaan n. 1870–1999

Paino- vuosi	Käsittely vuosia keski- määrin	Sivuja keski- määrin	Sivuja yhteensä	N
1870–79	50	52	52	1
1880–89	50	19	19	1
1890–99	87	63	441	7
1900–09	42	87	779	9
1910–19	21	58	5907	97
1920–29	26	56	13359	230
1930–39	31	62	18791	303
1940–49	38	72	26905	376
1950–59	53	146	16758	114
1960–69	56	137	18549	135
1970–79	62	111	19331	170
1980–89	70	147	32998	224
1990–99	69	141	57785	410
Yhteensä	50	89	211674	2077

Lähteet: Jyväskylän yliopiston historian laitoksen yrityksen taloushistorian tutkijaryhmän koostama tietokanta, joka julkaistaan lähiaikoina internetissä. Tietokannan perusaineistoa ovat olleet keräämässä fil. maist. *Helena Kaksonen* ja fil. maist. *Mika Skippari*.

Yrityshistorioita kirjoitettiin paljon jo 1920–1940-luvulla (Taulukko 1)¹³. Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä yrityshistorioita kirjoitettiin lukumääräisesti aikaisempaa vähemmän, mutta samalla sivujen ja käsittelyvuosien lukumäärä kasvoi. Tämä viittaa laajojen historioiden yleistyminen, lyhyiden historiikkien tilalle ja rinnalle. Käsittelyvuosien määrän kasvu on luonnollisesti seurausta yritysten ikääntymisestä. Vaikka yrityshistorioita ja –historiikkeja tehtiin maailmansodan jälkeen vähemmän kuin aikaisemmin, on lukumäärä ollut kaiken aikaa kasvussa. Esimerkiksi 1980-luvulla tehtiin yrityshistorioita jo lähes kaksinkertainen määrä verrattuna 1950-lukuun ja 1990-luvulla lähes kaksinkertainen määrä verrattuna edelliseen vuosikymmeneen.

Lähes 40 prosenttia yrityshistorioista kä-

sittelee osuustoiminnallisia yrityksiä (Taulukko 2). Varhaisin mukana olevista on *Väinö Voionmaan* Tampereen osuuskauppojen historia vuodelta 1911. Lähes kaksi kolmesta vuosina 1910–1949 kirjoitetusta yrityshistoriasta käsittelee osuustoiminnallisia yrityksiä. Ensimmäiset osuustoiminnalliset liikkeet täyttivät kymmenen vuotta 1910-luvulla, jolloin niistä laadittiin jo ensimmäiset juhla- ja muistokirjat – seuraavalla vuosikymmenellä juhliittiin jo 20–25 -vuotisen taipaleen merkeissä. Osuustoiminnallisista liikkeistä laadittiin alkuvaiheessa yleensä varsin suppeita esityksiä; poikkeuksena juuri Voionmaan yli 200-sivuinen teos sekä Elannon 221-sivuinen kymmenvuotisjuhla- ja muistokirja vuodelta 1915. Toisen maailmansodan jälkeen osuustoiminnallisista yrityksistä on kirjoitettu huomattavasti vähemmän kuin aikaisemmin; tosin muutamia laajoja ja tieteellisiä osuustoimintahistorioita on laadittu, kuten *Touko Perkon* SOK:n 75-vuotishistoria vuodelta 1979 ja *Kari Hokkasen* Valion 75-vuotishistoria vuodelta 1980.

Osuustoiminnallinen liiketoiminta oli siis yrityshistorioidenkin perusteella luonteenomaista 1900-luvun alkupuoliskon Suomessa. Osuustoiminta koettiin paikallisyhteisöissä keskeiseksi; omasta liiketoiminnasta ja sen keskeisistä vaikuttajista haluttiin luoda tuoreeltaan aikalaishistoriaa jälkipolville tal-

13. Taulukoissa ei ole huomioitu maataloutta eikä käsityötä, mitkä molemmat tulisi nykykriteerien mukaan ymmärtää itsenäisenä elinkeinonharjoituksena, ei kuitenkaan liiketoimintana. Taulukossa on huomioitu vain bibliografioissa ja tietokannoissa mainitut yrityshistoriat vuoteen 1999 saakka. Joukosta puuttuu yritysten sisäiseen käyttöön tehtyjä historiikkeja, painamattomia opinnäytetöitä sekä henkilöhistorioita ja muistelmia tai kaunokirjalliseen muotoon puettuja historiikkeja. Useammalla kielellä julkaistuista historioista on mukaan otettu vain yksi teos. Etenkin varhaisempaa kauppaa käsittelevät tutkimukset henkilöityvät kauppaliikkeiden omistajiin; näin esimerkiksi *Victor Hoivingin* Henrik Borgström -elämäkerta (1949) tai *Lars G. von Bonsdorffin* kaksiosainen tutkimus oululaisesta Gustaf Bergbomista (1977 ja 1980) puuttuvat taulukoista. Bibliografioissa on huomattavia puutteita tiedoissa yrityshistorioista; esimerkiksi Suomen Historiallisen Bibliografian (1981–1996) CD-Rom versiosta puuttuu useita, huomattaviaakin, yrityshistorioita. Näin esimerkiksi vuoden 1994 osalta kyseisessä bibliografiassa on 16 yrityshistoriaa, kun kirjastojen tietokannoista poimituna samalle vuodelle löytyi 26 nimikettä.

Taulukko 2. Suomalaiset yrityshistoriat sekä yrityksiä käsittelevät tutkimukset luokiteltuna painovuoden mukaan, lukumäärä ja prosenttiosuus, n. 1870–1999

Paino- vuosi	A	A %	B	B %	C	C %	D	D %	E	E %	F	F %	G	G %	N
1870–79	–	–	–	–	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	1
1880–89	–	–	–	–	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	1
1890–99	1	14	–	–	–	–	6	86	–	–	–	–	–	–	7
1900–09	2	22	–	–	–	–	7	78	–	–	–	–	–	–	9
1910–19	10	10	2	2	72	74	13	13	–	–	–	–	–	–	97
1920–29	54	23	14	6	155	67	6	3	1	0	–	–	–	–	230
1930–39	60	20	17	6	208	69	8	3	5	2	–	–	5	2	303
1940–49	88	23	33	9	231	61	15	4	1	0	–	–	8	2	376
1950–59	44	39	3	3	44	39	14	12	2	2	2	2	5	4	114
1960–69	47	35	8	6	19	14	18	13	32	24	8	6	3	2	135
1970–79	77	45	6	4	15	9	22	13	36	21	9	5	5	3	170
1980–89	93	42	16	7	24	11	59	26	28	13	1	0	3	1	224
1990–99	184	45	39	10	31	8	23	6	52	13	78	19	3	1	410
Yhteensä	660	32	138	7	799	38	193	9	157	8	98	5	32	2	2077

Lähteet: Ks. taulukko 1.

Luokitus:

A = Teollisuus

E = Valtion tai kuntien omistamat liikeyritykset

B = Kauppa

F = Palvelut ja liikenne (sis. myös tietoliikenteen)

C = Osuustoiminta

G = Ei tietoa

D = Pankki ja vakuutus

lennettäväksi. Sen sijaan toisen maailmansodan jälkeen osuustoiminnallisista yrityksistä kirjoitettiin koko ajan vähemmän,¹⁴ osuustoiminnallisten yritysten yhdistymisen ja aatteen hiipumisen vanavedessä. Tämän perusteella jo yrityksistä kirjoitettujen historioiden lukumäärä kertoo yleisemminkin yritystoiminnan muutoksista.

Noin kolmannes yrityshistorioista käsittelee teollisuusyrityksiä. Varhaisin tässä mukana olevista on *Paul Fagerin* Fiskarsin 250 vuotishistoria vuodelta 1899. Fiskarsin lisäksi myös Kauttuan ruukin historia *Harald Borgin* kirjoittamana vuodelta 1906 kuuluu varhaisimpiin teollisuuteen luokiteltuihin historioihin. Ensimmäinen muusta kuin ruukkiteollisuudesta tehty historia on *Elias Lodeniuksen* Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Osakeyhtiön 50-vuotishistoria vuodelta 1908.¹⁵ Teollisuusyritysten historioiden suosio on kasvanut toisen maailmansodan jälkeen; 40–50 prosenttia yrityks-

historioista käsittelee 1950–1980-luvulla teollisuusyrityksiä. Myös teollisuushistorioiden laajuus on kasvanut 1900-luvulla. Vuosidadan alussa teollisuushistorioiden sivumäärä oli yleensä 50–100 sivua, kun 1980-luvulla alle sadan sivun historiikit ovat poikkeuksia.

Teollisuus on Suomessa verrattain nuorta. Pääosa suuryrityksistä on perustettu vasta 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa. Tämän vuoksi teollisuusyritykset kasvoivat ja ikääntyivät ”historian mittoihin” vasta toisen maailmansodan jälkeen. Teollisuushistoriat ovat yleensä myös huomattavasti laajempia kuin esimerkiksi osuustoi-

14. Osin tämä tosin johtuu siitä, että osuustoiminnallisista yrityksistä on tietokannassa tietoja aikaisempaa heikommin 1950–1980-luvulta; toisaalta 1990-luvun osuus osoittaa, että osuustoiminnallisista yrityksistä on todella kirjoitettu aikaisempaa vähemmän.

15. Ks. myös *Abvenainen* 1994, s. 21.

minnalisista yrityksistä laaditut historiat. Teollisuusyrityksistä siis laaditaan historioita harvoin, mutta perusteellisesti; esimerkiksi vaikkapa *K. V. Kaukovallan* Forssan puuvillatehtaan lähes 900-sivuinen historia vuodelta 1934.

Kauppaliikkeistä on kirjoitettu sängen vähän yrityshistorioita.¹⁶ Yrityshistoriat kertovat kaupan rakenteellisesta muutoksesta Suomessa 1900-luvulla: osuustoiminnallisten kauppaliikkeiden ja muutamien keskusliikkeiden ylivallasta sekä vanhojen kaupahuoneiden merkityksen hiipumisesta vähittäiskaupassa 1900-luvun alussa.

Suomen yrityshistoriankirjoituksen alkuvaiheessa kirjoitettiin ennen muuta pankkihistorioita: varhaisimpana suomalaisena yrityshistoriana pidetään *F. J. Rabben* vuonna 1876 julkaistua ”Om Sparbanken i Helsingfors 1825–1875”.¹⁷ Pankkien ja vakuutusyhtiöiden historioita kirjoitettiin 1900-luvun alkupuolella muutamia vuosikymmenessä, mutta suhteellisesti niiden osuus kaikista yrityshistorioista laski selvästi.¹⁸ Pankkien ja vakuutusyhtiöiden historioiden suosio on kasvanut selvästi 1960-luvulta alkaen sekä lukumäärältään että suhteelliselta osuudeltaan: 1980-luvulla jo yli neljännes kaikista yrityshistorioista käsitteli pankkeja ja vakuutusyhtiöitä. Näiden historioiden suosiossa on samoja piirteitä kuin osuustoiminnallisten yritysten historioissa; paikallisista ja alueellisista pankeista ja vakuutusyhdistyksistä on kirjoitettu runsaasti, koska ne on koettu paikallisesti merkittäviksi instituutioiksi. Tämän vuoksi niissä myös korostuu aatteellisuus, parhaimpana esimerkkinä Antti Kuusterän Säästöpankkihistoria, joka on oivallisesti otsikoitu ”Aate ja raha”.

Toisen maailmansodan jälkeen valtioiden tai kuntien omistamista yrityksistä on kirjoitettu selvästi aikaisempaa useammin yrityshistorioita. Esimerkiksi valtionyrityksistä katsottiin aiheelliseksi kirjoittaa historia. Näin ilmestyivät esimerkiksi *K. J. Immosen* toimittama Valtionrautateiden satavuotishistoria 1961 ja seuraavana vuonna Valtion Pukutehtaan 40 vuotishistoria *Yrjö Salanon* kirjoittamana. Vaikka mukana olevista yrityshistorioista ainoastaan seitsemän prosenttia koski valtion tai kuntien omistamia

yhtiöitä, oli niiden suhteellinen osuus kaikista yrityshistorioista 1960–1970-luvulla jo runsas viidesnes (Taulukko 2). Tuolloin kirjoitettiin historioita muun muassa useita kuntien omistamista, 50-vuotisjuhliana viettäneistä alueellisista energiayhtiöistä.

Palvelusektorilta tai liikenteestä on kirjoitettu suhteellisen vähän historioita. Poikkeus on 1990-luku, jolloin muun muassa laadittiin useita puhelinyhtiöiden historioita, jotka on tässä luokiteltu liikenteen piiriin. Näiden myötä liikenteen ja palvelujen osuus nousi 1990-luvulla lähes viidennekseen kaikista yrityshistorioista.

Yrityshistorioiden laatu on kirjava: mukana on sekä vaatimattomia historiikkejä että ammattilaisten kirjoittamia korkeatasoisia historioita.¹⁹ Parhaissa töissä yrityksen toiminta sidotaan analyttisellä otteella ajan historialliseen ja taloudelliseen perspektiiviin. Niistä löytyy mm. arvioita tuottavuudesta, kannattavuudesta, tuotannon määräs-
tä ja laadusta sekä taloudellisesta tuloksesta. Lisäksi tutkimuksissa pohditaan joskus tarkemmin mm. kulttuurillisia ja aatteellisia tekijöitä (Kuusterä), henkilöiden asemaa (v. Bonsdorff), kansainvälisen talouden suhdanteiden vaikutusta (Ahvenainen) tai valtion toimintaa edellytysten luojana (Markku Kuisman Nesteen ja Outokummun historiat).

Historiaa ja taloustiedettä yritysten näkökulmasta

Yrityshistorioiden lukumäärän kasvun perusteella Suomessa on tilaus tutkimukselle, jossa yrityselämän historian tutkimukseen yhdistetään historiatieteen ja liiketaloustieteen menetelmät ja lähestymistavat. Tällä vuosikymmenellä on puhuttu ja kirjoitettu suhteellisen paljon historian tutkimuksen periaatteista. Myös historiatieteen alalla on vaadittu suurempaa panostusta yritysmaailmaa hyödyttävään tutkimukseen.

Huolenaiheena soveltavan tutkimuksen laajenemisessa on pidetty muun muassa sitä, että historioitsijoiden riippumattomuus tieteentekijöinä saattaisi heiketä. Vastaväitteeksi on – aivan oikein – todettu, että valtio maksaa monien tutkijoiden palkat, joten täysin riippumatonta tutkimus ei ole tälläkään hetkellä.

Yrityksen taloushistoriassa voidaan tehdä kunnianhimoista, relevanttia tutkimusta rahoittajasta riippumatta, jos lähtökohdaksi otetaan, että historiatieteen ja yritystaloustieteen näkökulmat ja tutkimusotteet ovat yhdessä opastamassa tutkijaa yrityksen, toimialan tai vaikkapa johtajien toiminnan selvittämisessä. Yrityksen taloushistoriaan keskittyvän tutkimuksen keskeinen vetovoima on siinä, että yritykset voivat saada käyttökelpoista tietoa itsestään esimerkiksi strategisen suunnittelun tueksi.²⁰

Yritysstrategioiden arvostettu tutkija *Henry Mintzberg* onkin todennut, että strategisessa ajattelussa myös taaksepäin näkeminen on tärkeää – aivan kuten kaikkiin muihinkin suuntiin katsominen.²¹ Historiantutkija ymmärtää laajoja asioita pitkällä aikavälillä syvällisesti. Hänellä on tutkimuksen kautta saatua kokemusvarastoa, joka mahdollistaa asioiden suhteellistamisen. Kun asiat pirstaloituvat nykyaikana entistä pienempiin palasiin ja tiedon määrä kasvaa räjähdysmäisesti, kasvaa myös kokonaisuuksia ymmärtävien ihmisten merkitys. Ja ammattitaitoisella historiantutkijalla on tämä vaikeasti opittava ominaisuus kuin luonnostaan. Miksi tätä harvinaista lahjaa ei voisi käyttää perinteisten alojen ulkopuolella?

Kyse ei siis ole juhla- ja kirjajulkaisuista, yrityksen aikaisempien saavutusten myytillisestä käsittelystä tai vastaavasti menneisyyden virheiden osoittamisesta. Yrityksen taloushistoriaan pureutuvalla tutkimuksella yritys voi saada vahvaan empiiriseen pohjaan rakentuvan, teoreettisesti ja käsitteellään tarkan ja monipuolisen analyysin kaikista vaiheistaan tai esimerkiksi jonkin tietyn sektorin osalta. Tällaisella tutkimuksella olisi merkitystä yrityksen tulevaisuudelle, vaikka pidettäisiinkin kiinni periaatteesta, jonka mukaan tulevaisuutta on vaikea ennustaa ja että ainakaan historioitsijan ei pidä ryhtyä minkään alan shamaaniksi.

Asialla on myös tutkijoiden ja yliopistoista valmistuvien työllistymiseen liittyvä puoli. Yritysmaailmassa ei toimi vielä riittävästi historiantutkijan koulutuksen saaneita henkilöitä, eikä yritysmaailman tarjoamia mahdollisuuksia ole muutenkaan täysin kartoitettu tai ymmärretty.²²

Tilaustutkimusten ja -opinnäytteiden teettäminen yritysten historiasta voi avata uusia työmahdollisuuksia gradun tai väitöskirjan jälkeiseen elämään. Näillä tutkijoilla on jo valmiiksi sisäistettyä ja jäsentynyttä tietoa yrityksen tai jonkun erityisen toimialan toimintamalleista ja yrityskulttuureista, joten heidän asiantuntemuksensa luulisi kiinnostavan yrityksiä uutta toimintaa kartoitettaessa ja uudistuksia suunniteltaessa.

Yrityksen taloushistorian lähtökohdat ja lähteet

Historioitsijoiden eittämätön metodologinen vahvuus verrattuna muihin yhteiskuntatieteisiin ja taloustieteisiin on alkuperäislähteiden käytön hallinta. Historiatieteelle ominainen arkistojen tuntemus ja lähdekritiikki ovat ominaisuuksia, joita tarvitaan myös yrityshistorian tutkimuksessa. Historiatieteen opiskelu antaa hyvät edellytykset ymmärtää pitkän aikavälin rakennemuutoksia. Näkemyksellisyys ja taito käyttää alkupe- räislähteitä eivät kuitenkaan sinällään anna valmiuksia muuhun kuin yritysten toiminnan ulkokohtaiseen kuvaamiseen. Ja jos pelkillä perinteisillä historian metodeilla yritetään analysoida syvällisemmin ja ymmärtää yritysten toimintaa, liikutaan vaarallisilla vesillä.

16. Osuustoiminnalliset kauppaliikkeet ovat Taulukossa 2 osuustoiminnallisten liikeyritysten joukossa.

17. *Abvenainen* 1994, 20.

18. Osuustoiminnalliset pankkiliikkeet on kirjattu Taulukossa 2 pankkiliikkeiksi.

19. Yrityshistorioiden laatua ovat arvioineet muun muassa *Abvenainen* 1994, s. 20–39 ja Kuusterä 1990, s. 144–147.

20. Ks. esim. Juha Näsi, *Strategia-ajattelun taikinat ja leipurit*. Teoksessa *Liikkeenjohdon viisasten kivet. Pehmokriittinen katsaus nykypäivän liikkeenjohto-oppiin* (Espoo 1987), s. 76–77. Näsi korostaa, että strateginen analyysi voi antaa yritysjohdolle tärkeää tietoa uutta suunnitellessa, mutta historiallinen analyysi voi antaa hyviä tuloksia jo aivan itsensä vuoksi. Hyvä yrityshistoria on yksi konkreettinen apuväline, joka auttaa ymmärtämään yritystä ja sen kehitystä.

21. *Henry Mintzberg*, *Strategic Thinking as "Seeing"*. Teoksessa *Arenas of Strategic Thinking*. Toim. Juha Näsi (Helsinki 1991), s. 21–25. – Case-esimerkkinä *Minzbergin* yrityshistorillisesta analyysistä: *Henry Mintzberg & James A. Waters*, *Tracing Strategy in an Entrepreneurial Firm*. *Academy of Management Journal*, vol. 25. 1982:3, s. 465–499.

22. Ks. myös Kuusterä 1990.

Historioitsijalla on taipumus nähdä yritysten toimivan yhteiskunnassa jonkin kaille yhteisen, vaikeasti määriteltävän sisäisen logiikan mukaan. Yrityshistorian tutkimuksessa tämä näkyy toiminnan tulkintana toissijaisten funktioiden kautta. Ajatellaan esimerkiksi, että yrityksen tehtävänä on työllistää tai edistää koko kansantalouden hyvinvointia. Nämä tehtävät ovat tietenkin tärkeitä tutkijan ja yhteiskunnan mielestä, mutta yksityisen yrityksen näkökulmasta ne ovat sekundäärisiä, koska yrityksen tärkein tehtävä on tuottaa omistajilleen voittoa. Voiton tuottaminen on pitkän tähtäimen primäärifunktio, koska muuten yrityksen toiminnan jatkaminen ei ole mielekäästä.

Toissijaisten funktioiden nostaminen yritysanalyysien pääteemaksi on tietenkin ymmärrettävää ja inhimillistä. Esimerkiksi poliittisen historian tutkijan on helppoa ajatella yrityksen sisäisten valtataisteluiden noudattavan samaa logiikkaa kuin poliittisten valtataisteluiden ja vastaavasti sosiaalishistorioitsija projisoi yrityshistorian tutkimukseen omia näkemyksiään yhteiskunnan toiminnasta. Kansantaloustieteen perusopinnot suorittanut taloushistorioitsija puolestaan näkee yrityksen osana kansantaloutta. Yhteinen nimittäjä näille näkökulmille on kyvyttömyys ymmärtää yrityksiä niiden oman sisäisen logiikan ja perusfunktion kautta.

Miten yrityksiä sitten pitäisi tutkia ja miten liiketoiminnan sisäisen logiikan voi omaksua? Perinteisesti ammattikirjoittajat ovat omaksuneet liiketoimintaprosessien lainalaisuudet lähdeyön kautta. Tällä metodilla on tuotettu lukemattomia korkealatuista yrityshistorioita, joilla on ollut arvoa sekä muille historiantutkijoille että yritysten sidosryhmille.

Yrityksen taloushistorian metodologiset vaatimukset kuitenkin mutkistuvat, jos ensinnäkin halutaan että tehdyillä tutkimuksilla on poikkitieteellistä arvoa ja käyttöä ja toiseksi, että modernin liikkeenjohdollisen koulutuksen saaneet yritysjohtajat olisivat niistä kiinnostuneita muussakin kuin detaljimielessä ja historiallisina kertomuksina. Taloustieteellisen peruskoulutuksen ja ajattelutavan omaksuneet eivät välttämättä

ymmärrä tai ole kiinnostuneita historioitsijoiden kirjoittamista tarinoista yritysten toiminnasta. Jos siis halutaan kehittää vuoropuhelua taloustieteilijöiden ja liike-elämän ammattilaisten kanssa, on otettava huomioon ja ymmärrettävä heidän käyttämänsä käsitteet ja logiikka, eli otettava yrityksen taloustiede tutkimuksen käsitteelliseksi ja ajatukselliseksi lähtökohdaksi.

Yrityksen taloustiede yrityksen taloushistorian lähtökohdaksi antaa tutkijalle työkalut ymmärtää yritysten toimintaa ja avaa samalla keskusteluyhteyden sellaisiin tutkijoihin, jotka tutkivat yrityksiä ilman pitkää aikaperspektiiviä.

Millaisia taitoja hyvällä yrityshistorian kirjoittajalla sitten tulisi olla, jos arkistojen tuntemus ja narraatio eivät riitä? Perinteisesti on korostettu taseanalyysin tärkeyttä. Laskentatoimen tuntemus tulee entisestään korostumaan, koska viimeaikainen liikkeenjohdon prosessinhallinta korostaa kvantitatiivisten menetelmien keskeisyyttä. Taseanalyysi on myös nopein keino analysoida yritysten historillista kehitystä, kuten tuotantorakenteita.

Laskentatoimen tuntemus on siis perustaito, joka jokaisen yrityshistorian kirjoittajan pitäisi hallita. Taloustiede tarjoaa muitakin lähestymistapoja. Esimerkiksi johtajuuden ja omistusrakenteiden sekä yritysstrategioiden teorioiden ja oppien tuntemus auttaa ymmärtämään paremmin liiketoiminnan historiaa ja tarjoaa mahdollisuuden osallistua taloustieteelliseen keskusteluun taloustieteilijöiden kanssa.

Yritysstrategioiden tutkimus on hyvä esimerkki siitä, miten historian ja taloustieteen liitosta voisivat hyötyä molemmat osapuolet. Yritysstrategian opit tarjoavat ensinnäkin analyttisiä työkaluja, joiden avulla on käsitteellisellä tasolla helpompi ymmärtää liike-elämän rakenteellisia muutoksia. Toiseksi yritysstrategioiden oppihistorian tuntemus auttaa tutkijaa konkreettisesti, kun hän törmää esimerkiksi suuryrityksen sisäisiin muistioihin, joissa puhutaan PTS:stä, LTS:stä tai vaikkapa 3D-ohjelmasta. Tutkimustyö helpottuu, kun tietää että 1970-luvulla strateginen ajattelu perustui formaaleihin malleihin tai oppeihin, joita pyrittiin

soveltamaan niin pitkällä kuin lyhyelläkin aikavälillä.

Taloustieteilijät puolestaan ovat tuoneet esille, että heidän on vaikea aukottomasti ymmärtää yritysten strategisia ratkaisuja ilman historiallisen tradition tuntemusta. Yritysstrategiaopit ovat hyvä esimerkki myös, koska ne edustavat taloustieteen kvalitatiivista tutkimuskenttää. Jos taseanalyysi tuntuu historioitsijasta työläältä, niin strategiaoppien omaksuminen on luontevampaa tai ainakin lähempänä perinteisen historiankoulutuksen saaneen metodologista osaamista juuri niiden kvalitatiivisen luonteen takia. Yritysstrategiaopit ovat esimerkki yhtäältä taloustieteen tarjoamista käsitteellisistä lähtökohdista ja toisaalta siitä, että historioitsijoilla on annettavaa oman reviirinsä ulkopuolella.

Yrityksen taloushistoria uudella vuosituhanella

Yrityksiä ei voi kunnollisesti tutkia ilman niiden ymmärtämistä ja yksinkertaisin keinoin ymmärrykseen on yrityksen taloustieteen ja sen käsitteiden ja oppien eksplisiittinen käyttö tutkimuksen lähtökohtana. Näin myös tutkimuksen näkökulma voi avartua uusiin suuntiin. Voidaan tutkia yrityksen ja yhteiskunnan välisiä suhteita, johtajuutta pitkällä aikavälillä, yrittäjyyden muutoksia, markkinointia ja niin edelleen. Esimerkiksi kaikilta edellä mainituilta aloilta löytyy tutkimusta, käsitteistöä ja muuta analyysin apuvälineistöä lähes loputtomiin.

Historiantutkimus voi siis hankkia apuvälineitä yrityksen taloustieteen tutkimuksesta. Mutta hyötysuhde ei ole suinkaan yksipuolinen: historiantutkimuksen pitkän aikavälin analyyseillä voidaan osallistua myös taloustieteen keskusteluun sekä testata yrityksen taloustieteen teorioita ja malleja. Ongelmana on tähän saakka tieteenalojen välinen korkea kynnyks; jopa yhteinen kieli on puuttunut. Paras keino yhteisen kielen löytämiseen kahden tieteenalan välillä on tieteen rajoja rikkovien projektien luominen.

Kolmas hyötyjä yrityksen taloushistorian kehittämisessä on liike-elämä ja yhteiskunta laajemminkin. Yritykset kiinnostuivat 1990-luvulla aikaisempaa enemmän menneistä vaiheistaan. Tämän osoittaa jo yritys historioiden lukumäärän huikea kasvu. Haastatteluissa yksi jos toinenkin yritysjohtaja mainitsee harrastukseksi historiakirjojen lukemisen, ja eräitä johtajia on verrattu julkisuudessa historian suuriin johtajiin. Yhteinen piirre kiinnostukselle ja vertauksille on pintapuolisuus: ollaan kiinnostuttu suurista kertomuksista, merkittävistä henkilöistä ja suurista tapahtumista. Näin myös yritysten omat tarinat ja historiikit halutaan pukea kauniiksi kertomukseksi menneiltä vuosilta. Ehkä juuri siksi, että se on sitä, mitä historiatieteeltä on totuttu odottamaan. Yrityksen taloushistorian muutosprosessi on näin osa koko historiatieteen käynnissä olevaa muutosta, jonka olennainen osa on murtautuminen suppeasta, historiatieteellisestä näkökulmasta.

ARI HELO

Filtri Ari Helo esittelee republikaanistisen valtio-opin ja lockelaisen yhteiskunta-ajattelun sisältöä ja yhteyttä historialliseen ajatteluun.

Lyhyt oppimäärä republikaanismista

Filtri Ari Helo esittelee republikaanistisen valtio-opin ja lockelaisen yhteiskunta-ajattelun sisältöä ja yhteyttä historialliseen ajatteluun.

■ Viimeisten kymmenen vuoden aikana republikanismin käsitteestä on tullut yksi suomalaisenkin valtio-opin ja poliittisen historian seminaarien ja konferenssien kesto-otikoista. Republikanismin käsite tuntuu silti olevan huomattavan epäselvä muun muassa monille historioitsijoille, koska sillä usein viitataan koko varhaismoderniin valtio-oppiin eikä vain tasavaltalaisen hallitusmuodon teoriaan ja sen historiallisiin vaiheisiin. Esitänkin seuraavassa eräänlaisen lyhyen oppimäärän aiheesta ja sen kytköksistä historialliseen ajatteluun, tosin keskittyen lähinnä anglosaksisiin tapoihin käsitellä aihetta.¹

Republikanismiksi kutsutun ajattelun keskeisiä piirteitä voi valottaa aloittamalla siitä, mitä republikanismi ei ole. Alan tunnustetussa klassikossa, *The Machiavellian Moment* (1975), *John Pocockin* perusteeksi on, että anglosaksinen poliittinen traditio sisältää piirteitä sekä lockelaisesta perustuslaillisuusajattelusta että machiavelliläis-harringtonilaisesta tasavaltalaisuudesta. Itse asiassa republikanismia on usein vaikea ymmärtää modernin liberalistis-pluralistisen maailmankuvan puitteissa, koska liberalistinen ja republikaanistinen ajattelu lähestyvät politiikan käsitettä täysin erilaisista lähtökohdista.

Uusin yritys ymmärtää molempia lähestymistapoja on tapahtunut ”deliberative democracy” -käsitteen avulla. Ehkei ole yllättävää, että kun *James Bobman* ja *William Rehg* selittävät kirjansa *Deliberative Democracy* (1997) otsikkoa, heidän käsitteistönsä muistuttaa kovin republikaanistisen poliittisen ajattelun käsitteistöä alkaen ajatuksesta, että kansalaiskeskustelun aihe on väistämättä se kuuluisa ”yleinen etu”.

Monet anglosaksiset tutkijat pitävät Thomas Painen vuonna 1776 ilmestynyttä *Common Sense* -teosta modernin, lockelaisen poliittisen ajattelun historiallisena lähtökohdana. Painen mukaan yhteiskunta ”edistää onnellisuuttamme positiivisesti yhdistämällä meidät tunnesitein”, kun taas valtiovalta vain ”negatiivisesti hilliten paheittamme”. Ainakin historioitsija *Joyce Applebyn* mukaan termillä yhteiskunta (society) alettiinkin yleisesti viitata valtiollisen auktoriteetin tunnustavien ihmisten ”pakottomiin suhteisiin”, eli jonkinlaiseen lähtökohtaisesti epäpoliittiseen yhteisöllisen elämisen muotoon.

Tätä luentaa pidetään esimerkiksi Yhdysvaltain vallankumouksen lockelais-liberalistisen tulkinnan lähtökohdana. Yksi sen historiografisista ulottuvuuksista on puolestaan ollut sikäläisten historioitsijoiden tendenssi otaksua, että Yhdysvaltain historia on alusta lähtien ilmentänyt ”modernia” käsitystä yhteiskunnasta synnynnäisesti vapaana ja yksilölle luontaisena elämäntapana, jolla ei sinällään ole mitään tekemistä vain valtapyyteittänsä varassa elävien poliitikkojen ja politiikanteon maailman kanssa. Tämä näkemys on puolestaan ollut nimenomaan yhdysvaltalaiselle nk. uudelle sosiaalishistorialle tärkeä premissi puhuttaessa ”yksityisen” ja ”yleisen” eroista.

Äärimmilleen vietyinä tämä ajattelutapa on synnyttänyt kokonaisen – lähinnä libertarianistiseksi luonnehdittavan – yhteiskunta- ja historian tutkimuksen koulukunnan, joka on sitoutunut näkemukseen luonnollisesta ja kaikista valtavaatimuksista vapaasta yhteiskunnasta jonkinlaisena maailmanhistorian päätepisteenä.

Patrioottinen kansalaishyve

Turvautumatta edes kovin karkeaan yleistykseseen republikanismia voi luonnehtia seuraavien kolmen patriotismin liittyvän piirteen kautta. Ensinnäkin, republikaanistinen poliittisen ajattelun traditio on aina ollut kytköksissä vanhakantaiseen, uhrautuvaan, yltiöpatriotismin ihanteeseen. Toiseksi, sen keskeisimpiä opinkappaleita on ajatus korruptiosta historiallisena ilmiönä, joka ymmärretään niin, että juuri hallitusvalta on vaarassa silloin, kun tällaisen uhrin

heikkenemistä havaitaan. (Ja sitähan tunnetusti havaitaan jatkuvasti ja joka paikassa.) Kolmanneksi, tästä seuraa, että patriotismismi on demokraattisimmallekin tasavallalle demokratian ihannetta tärkeämpää.

Klassinen esitys tasavaltalaisesta patriotismista käsityksestä eräänlaisena ylivertaisena kansalaishyveenä on Thukydideen seppittämä nk. Perikleen hautajaispuhe, jossa Perikeles kiittää hyveellisiä ateenalaisia kansalaissotureita siitä, että he ovat olleet valmiit uhraamaan henkensäkin Ateenan demokratian puolustamiseksi. Puheessa siis ylistetään sekä kansalaishyvettä että demokratiaa. Republikanistisen ajattelun kiteytyksenä sitä voi pitää sen vuoksi, että Perikles ei tyydy vain kiittämään kansalaisten kykyä asettaa yhteistä etua omien etujensa edelle, vaan toteaa erityisesti, että Ateenassa "sellaista miestä, joka ei ole kiinnostunut julkisista asioista, ei pidetä vain harmittona, vaan myös hyödyttömänä ihmisenä". Käsitys epäitsekkästä kansalaishyveestä korkeimpana mahdollisena inhimillisenä hyveenä on republikanismin ydinajatus.

Kun kansalaishyveen keskeinen asema renessanssin Italiassa virinneeseen vilkkaaseen poliittiseen kirjoitteluun ja sen jälkivaikutuksiin otetaan täysipainoisesti huomioon, voidaan eräänlaista aristoteelismachiavelliläistä republikanismia pitää varhaismodernin länsimaisen poliittisen ajattelun paradigmaattisena lähtökohtana. Poliitiikan tiede tavallaan syntyi valtiomiesten omaksi erityistieteeksi juuri Machiavellin Ruhtinas-teoksen myötä. Samalla syntyi klassisen raadollinen kuva politiikasta käytännöllisenä tieteenä, joka koskee vain poliitikkojen omaksi toiminnan sfääriin omimaa politiikantekoa. Tämän "sfäärin" yhteys universaaliin moraalisiin periaatteisiin jäi vähintäänkin kyseenalaiseksi.

Tällainen lähtökohtaisesti elitistinen valtiomiesetiikka perustuu ideaan, että kun valtiomies uhraa oman hyveensä kansakunnalle teoreettikona luodakseen toimivan ja vapaan kansalaisyhteisön, muodostaa niin kutsuttu tavallinen kansa pelkän kansalaissoturiensa massan, jonka perustava funktio on turvata luotu järjestelmä sen väkivaltakoneistona.

Modernin individualismin näkökulmasta varhaismodernia republikanistista eetosta voi selittää myös niin, että valtiomiestä ja kansalaissoturia yhdistää vain yhtäläinen uskollisuus tasavallalle. Yksilömoraalisesta näkökulmasta katsoen tämä tietenkin oli tuhoisaa ajatukselle, että kansalaishyveen perustana olisi universaalisia moraaliperiaatteita. Tasavaltalaisen ei pitänyt liiakoja pohdita naapuritasavallan moraalisia tarkoituksia. Sitä vastaan saattoi koska tahansa joutua puolustautumaan tai ryhtymään "ehkäisevään" hyökkäyssotaan.

Tässä mielessä republikanismi tarjoaa lyhyen aatehistorian myös suomalaiselle hurraa-isänmaallisuudelle. Ajatellaanpa vaikka Sillanpään kuuluisaa marssilaulua, jossa väitetään muun muassa, että "mitä lieneekin aarteita Suomessa, toki kallehin on vapaus", koskapa "täällä" on suorana seistä ja kaatua joka miehellä oikeus". Nykysuomeksi nämä säkeet voi kääntää vaikkapa seuraavasti: tässä meidän tasavallassamme on sellainen "Leninin huligaaneille" ja muille ulkomaalaisille vieras jokamiehen oikeus, että meistä jokainen on vapaa valitsemaan kuoleman suomalaisen vapauden puolesta. Ei ihme, että republikanismi-termi usein yhdistetään äärinationalistisiin aatesuuntauksiin.

1. *Joyce Appleby*, *Republicanism in Old and New Contexts*. William and Mary Quarterly 1/1986.

Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution* (Cambridge, 1967, 1971).

Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics. Toim. James Bohman ja William Rehg. (Cambridge 1997).

Louis Hartz, *The Liberal Tradition in America. An Interpretation of American Political Thought since the Revolution* (New York 1955).

J.G.A. Pocock, *Politics, Language, and Time. Essays on Political Thought and History* (Chicago – London, 1971, 1989).

John Pocock, *The Machiavellian Moment* (Princeton 1975).

Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought. The Renaissance* (New York, 1978, 1990).

Quentin Skinner, *Machiavelli* (Oxford 1981).

Michael P. Zuckert, *Natural Rights and the New Republicanism* (Princeton 1994).

Kansalaishyveen rapping jatkuva uhka

Republikanismin toisesta keskeisestä elementistä, kansalaishyveen rappeutumisen uhasta tuli tavallaan varhaismodernin historiankäsitteiden perusta roomalaistuneen kreikkalaisfilosofin Polybioksen (k. 120 eKr.) kautta. Häneltä on peräisin ajatus, että kaikki valtiomuodot väistämättä korruptoituvat, vaikka eri valtiomuotojen romahdusta aina seuraakin kansalaishyveen uusi kukoistus uuden valtiomuodon puitteissa. Näin valtiomuodot oli tuomittu seuraamaan toinen toistaan yhdenkään väistämättä syklisiä kehitystään. Rooman imperiumin historiasta tuli tasavaltalaista valtiomuotoa ihannoivan historiankäsitteiden peruskertomus alkaen myyttisestä kuninkaiden ajasta, jota seurasi holtiton ylimysvalta ja kansalaishyveen kukoistuskaudeksi tulkittu tasavallan aika. Sitä kuitenkin seurasi yksinvaltiuden mukanaantuma kansalaishyveen rappio ja Rooman tuho. Näin ollen tasavaltalaisen tradition arkkikonna olikin Julius Caesar.

Polybiokselta siis opittiin, että kaikki aristoteeliset yleistä etua hyvin toteuttavat hallitusmuodot, monarkia, aristokratia ja kansalaisvalta väistämättä korruptoituvat. Monarkia oli tuomittu vajoamaan tyranniaksi, jonka kynsistä vain aristokraattinen järjestys voisi pelastaa kansan. Aristokratia vuorostaan sortuisi väistämättä oligarkiaksi eli harvainvallaksi, jonka voisi murskata vain ateenalaisen Solonin tapainen kansanvaltainen johtaja. Myös kansanvaltaiset poliittiset uudistukset johtaisivat lopulta vain yltiödemokraattiseen roskaväen valtaan, eli oklokratiaan. Tällaisen anarkian syövereistä kansakunnan saattoi vuorostaan pelastaa vain uusi hyveellinen monarkki. Juuri tässä mielessä machiavelliläinen valtio-opillinen vallankumous kiteytyy Ruhtinas-nimiseen oppikirjaan siitä, kuinka hyveelliseksi halajavan yksilön on unohdettava armokristillinen etiikka tuottaakseen mitään merkittävää politiikan saralla.

Polybioksen syklisestä valtiohistorian käsitteestä jäi kristikunnalle perinnöksi näkemys maallisesta historiasta pelkkänä valtiomuotoja toistavana kehänä. Tällaisen merkityksettömän sekulaarin ajanvirran rin-

nalla kristillinen käsitys syntiinlankeemusta ja lopullisesta lunastuksesta pysyikin lineaarisen aikakäsityksen ainoana todellisuutta merkityksperustana. Aina antiikista saakka kaikki inhimillisen oikeudenmukaisuuden yritelvät organisoituneine oikeusjärjestyksineen näyttivät tuomituilta vain toistamaan syntiinlankeemuksen suurta kertomusta. Vasta kun edes osin sekularisoitunut ihmiskuva vähitellen syrjäytti näkemyksen maallisen historian merkityksettömyydestä, saattoi syntyä valistuksen ajalle tyyppillinen edistysajattelu, josta puolestaan kehittyi positivistinen 1800-lukulainen edistysusko. Missä määrin meidän olisi kiittäminen juuri renessanssin ja valistuksen ajan valtio-oppeita modernin historiallisen ajattelun synnystä, on yksi republikanistisen aatehistorian suurista kysymyksistä.

Mihin kansanvaltaa tarvitaan?

Kolmantena republikanismille tunnusomaisena piirteenä voidaan pitää sen vähintäänkin ambivalenttia suhdetta demokratian ihanteeseen. Jo Platonilta löytyy kiteytyä demokratian heikkouksista, nimittäin se, että demokratiassa kaikkia ihmisiä käsitellään tasa-arvoisina, olivatpa he sitä tai eivät. Aristoteleen vastaus Platonin, toki vain hypoteettiseen, ajatukseen ideaalikuninkuudesta oli puolestaan huomautus, ettei yksilöä voi pitää kuninkaallisena, jollei hän ole kaikkia muita ihmisiä parempi kaikissa kuviteltavissa olevissa inhimillisissä hyveissä. Koska oli ilmeisen epätodennäköistä, että tällaista poikkeusyksilöä löydettäisiin, aristoteelinen poliittinen ajattelu perustui joukkoon erilaisia, yhteistä etua parhaiten ylläpitäviä, vallanjaon malleja. Niistä valittaisiin kulloisiinkin olosuhteisiin sopivin – edes tavoittelematta absoluuttista täydellisyyttä valtiomuodon suhteen.

Toisin kuin Polybioksen historiallisessa esityksessä, aristoteelisessa politiikan opissa ei käsitellä valtiollisia oloja pelkästään valtiomuotokysymyksinä. Klassinen republikanistinen, niin sanottu ”sekoitettu hallitusmuoto”, pohjautuikin aristoteeliseen joukkoon käsitteiden ”yksi”, ”harva” ja ”moni” välillä, jolla on sekä sosiopoliittisia että funktionaalisia piirteitä. Tällä käsitteistöllä

voitiin viitata joko yhteiskuntaluokkiin tai niille luonteenomaisiin hyveisiin.

On huomionarvoista, että näillä käsitteillä voitiin tarkoittaa myös sellaisia erityishyveitä, joita yhteisöllisen elämän funktionaalisesti optimaalisessa poliittisessa organisoinnissa voitiin ajatella tarvittavan. Tällöin ”yhden” hyveellä voitiin ymmärtää vaikkapa erikoisosaamista johtamistaidoissa tai viitata poikkeukselliseen päätöksentekokykyyn. Aristokraattisesta ”harvan” hyveestä puhuttiin usein elämäkokemuksen tuomana viisautena ja käytännöllisen tiedon erikoisosaamisena. ”Monen” hyveellä puolestaan tarkoitettiin kansalaissotureilta aina vaadittavaa uhrivalmiutta. Sillä kuitenkin voitiin viitata myös kansan tietämykseen omista erikoisolosuhteistaan, josta sopivaa teoreettista hallintomallia pohtivan teoreetikon tai lainsäätäjän oli järkevää ottaa opikseen.

Yleisesti ottaen näiden elementtien ”sekoittamisen” perusteena oli aina pyrkimys löytää kulloisiinkin olosuhteisiin sopiva tasapaino erilaisten kansanluokkien hyveellisten ominaisuuksien välillä niin, että kansalaishyveen rappeutumiselta vältyttäisiin. Tässä mielessä voidaan katsoa, että aristoteeliselta perustalta on syntynyt koko joukko erilaisia republikanistisia valtio-opillisia sovelluksia erilaisista poliittisen järjestäytymisen mahdollisuuksista kulloinkin realistiseksi arvioitujen mallien analyysin ja vertailun pohjalta.

Yksi moderni sovellus tällaisesta logiikasta on yhdysvaltalainen, liittovaltiotasolla toteutettu vallanjako presidentin, hänen neuvonantajakseen syntyneen senaatin ja kansaa edustavan kongressin alahuoneen välillä. Senaatin asemaa presidentin neuvostona korostavat muun muassa sen laajat ulkopolittiset valtuudet sekä se seikka, että senaatin puheenjohtajana toimii varapresidentti.

Republikanismi kielenä

Erityisesti historian tutkimuksessa republikanistista poliittista ajattelua pitää varoa sekoittamasta paljon debatoituun käsitykseen republikanismista kielenä. Ajatuksella republikanismista eräänlaisena kielipelinä voidaan viitata sellaiseen poliittiseen filosofiaan ja argumentointiin tapaan, joka

enemmän tai vähemmän perustuu yleistä etua vaalivan kansalaishyveen ja sen rappeutumisen vastakkainasetteluun. Tästä huolimatta kaikki vanhoillismoralistiset käsitykset eivät suinkaan kumpua tällaisesta republikanistisen kielipelin lähtökohdasta; ei vaikka niitä käytettäisiinkin poliittisissa yhteyksissä ja vieläpä republikanisteiksi tunnustautuvien auktorien toimesta.

Kun esimerkiksi tarkastellaan massachusettsilaisen vallankumousjohtajan ja Yhdysvaltain toisen presidentin, John Adamsin, retoriikkaa, on syytä pitää erillään hänen ajalle tyypilliset, varsin ahtaat siveyskäsitkensä ja sen republikanistiset ulottuvuudet. Adams vertasi vallankumouksellisten arkkivihollista, Englantia, sumeilematta antiikin Rooman rappiokauden imperiumiin. Kuten keisariajan Roomasta, joka tasavaltalaisella kaudellaan oli ollut suurten sankareiden työssija, oli Englannista tullut pelkkä ”musikanttien, parittajien ja homoseksuaalien pesä”.

Nykylukijasta Adamsin kauna musiikin-esittämistä ja seksuaalisia vähemmistöjä kohtaan on huvittavan ”antiikkista”, mutta republikanismin kannalta oleellista on se, johtuiko Englannin valtiollinen alennustila kansalaishyveen rappiosta vai käyttikö Adams vain ikivanhaa teesiä yleisestä tapainturmeluksesta todisteena valtiollisesta korruptoitumisesta. Tapainturmelustahan on saanut aikojen kuluessa edustaa milloin minkäinlainen rock-musiikin harrastus. Ranke piti aikanaan selvänä, että toisin kuin hyveellisessä tasavallassa, demokratiassa elävät ihmiset saattavat sortua harrastamaan jopa homeopatiaa. Tällaisista käsityksistä ei voi päätellä, että republikanismi itsessään edustaisi jotenkin lähtökohtaisesti esimodernia ajattelutapaa.

Republikanismia voidaan siis tiettyyn rajaan saakka käsitellä historiallisesti dokumentoituna valtio-oppineiden ja poliittisten vaikuttajien teksteistä jäljitettävänä kielipelinä, jonka puitteissa on syntynyt kaikenlaisia, täysin toisistaan poikkeavia, valtio-opillisia käsityksiä ja doktriineja, edustavatpa ne sitten aristoteelista, machiavelliläistä, harringtonilaista, rousseaulaista tai yhdysvaltalaista republikanistista ajattelua.

Politiikanteon ja yhteiskunnallisen ajattelun yhteys

Kuten sekoitetun hallitusmuodon ideaalista käy ilmi, republikanisessa ajattelussa hallitusmuotokysymystä ei läheskään aina käsitetty pelkkänä valtiovallan ongelmana, eli jonkinlaisena lockelaisen, vapaan yhteiskunnan päälleliimattuna pakkovaltana. Kreikkalaisen politeian käsitteellä viitataan-kin nykyisin usein vain eräänlaisen politiikan piirin muodostamiseen. Historiallisessa mielessä käsitteellä voidaan itse asiassa viitata poliittisen yhteisön ja yhteiskunnallisen ajattelun samanaikaisuuteen: politiikka ja politiikanteon mahdollisuudet alkavat juuri silloin, kun yhteiskunta historiallisesti syntyy. Historiallisestihan se syntyy jo silloin, kun joitakin yhteisöllisen elämän osalu-
alueita ryhdytään ihmisen toimesta sääte-

lemään. Tämä ei edellytä, että tästä kehityksestä osalliset tai sen uhriksi joutuneet olisivat siitä täysin tietoisia. Mikä meille on menneisyydessä yhteiskunnallista kehitystä, on sen toteuttajille voinut tarkoittaa jotain aivan muuta.

Tästä syystä lockelais-liberalistisen ajatteluun perustuva käsitys poliittisesta yhteisöstä eroaa täysin republikanisesta poliittisen yhteisön käsitteestä. Paljon mielenkiintoisempaa kuin pohtia republikanismin modernille liberalistiselle ajattelulle vieraita, historiallisia erityispiirteitä, voisi olla vaikkapa John Pocockin tavoin kysyä, johtaako Uudessa Seelannissa harjoitettu ultralibertarianistinen talouspolitiikka siellä "harvojen" valtaan "monien" kustannuksella.

KESKUSTELUA

AKI RASILAINEN

Autonomia ja yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö

Valt.lis., oik.kand. Aki Rasilainen ottaa vielä kerran kantaa autonomiaan ja yleisvaltakunnalliseen lainsäädäntöön (ks. HAik 4/1999, s. 359–362).

■ *Osmo Jussilan* mukaan historia on monimuotoisempaa kuin ”jäykät juridiset kategoriat”. Toisaalta hänen mukaansa tutkijoiden on itse määriteltävä käyttämänsä käsitteet. Käsitteet kuten ”valtio” tai ”lainsäädäntö” voivat johdonmukaisuudessaan olla jäykkiä, mutta sellaisina niiden tarkoituksena on luoda selkeyttä ajatteluun ja historian moninaisuuteen, johon tutkija puolestaan ei voi vedota tukeakseen epäjohdonmukaista argumentointia. Tutkimuksessa tärkeitä ovat juuri käsitteiden määrittelyt: mitkä ovat ne todellisuuden tunnusmerkit, joita käsitteillä koetetaan hallita? Jussila tarjoaa yleisvaltakunnallisen lainsäädännön käsitteen tunnusmerkistöksi nyt yksinkertaisesti sitä, että lait koskivat molempia maita. Lait nyt voivat koskettaa eri maita niin monella tavoin. Tämä on aivan liian väljä määritelmä. Jussila on kirjoituksissaan kyllä käyttänyt täsmällisempiäkin määritelmiä. Hän lienee yleisvaltakunnallisen lainsäädännön käsitteen käyttöyhteyksistä päätellen tarkoittanut sillä: (1) samansisältöisiä suomalaisia ja venäläisiä lakeja ja (2) yleisval-

takunnallisia etuja koskeneita suomalaisia lakeja niiden sisällöstä riippumatta.¹ Nämä kriteerit ovat itse asiassa peräisin helmikuun manifestista sen perussäännösten 2. kohdasta.² Nämä kriteerit täyttävät lait oli määrä säätää manifestissa positivoidussa yhtenäisetyssä menettelyssä.

Nyt on tarkasteltava, mitä oli voimassa tällaisten lakien säätämiseksi ennen helmikuun manifestia. Siteeramani Jussilan vuoden 1991 tekstin mukaan tällaisetkin lait olisivat syntyneet Suomessa ja Venäjällä muodollisesti erillisissä menettelyissä. Nyt Jussila kuitenkin on kiistänyt pätevyyden vuoden 1991 tekstiltään. Tämä on vahinko, sillä olisin ollut valmis allekirjoittamaan tuon tekstin. Siinä asia on oikein ja ytimekkäästi ilmaistu. Hänen todellisena tarkoituksenaan on nyt sitten kuitenkin vastoin tuota tekstiään väittää, että Suomessa oli voimassa yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä säädettyjä lakeja jo ennen helmikuun manifestia ts. yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä myös muodollisessa merkityksessä. Hänen mukaansa nämä aikaisemmat yleisvaltakunnalliset lait oli valmisteltu ja säädetty venäläisissä orgaaneissa ja ainoastaan promulgoitu eli julkaistu suomalaisessa järjestyksessä. Jussila on kuitenkin toisissa yhteyksissä antanut erityisesti ministerivaltiosihteerin roolista ja tehtävis-

1. *Osmo Jussila*, *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914*, Historiallisia tutkimuksia 110 (Helsinki 1979), s. 30–38; *Osmo Jussila*, ”Helmikuun manifesti osana Venäjän ja Suomen valtiokehitystä”, *Kirkko ja politiikka*. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990 (Helsinki 1990), s. 376.

2. Suomen Asetus-Kokoelma No 3/1899.

tä tässä suomalaisessa järjestyksessä aivan toisenlaisen kuvan.

Puhuessaan aikaisemmista yleisvaltakunnallisten lakien säätämisyjärjestyksistä Jussila on viitannut vuosien 1826 ja 1891 järjestyksiin. Jos Venäjän viranomaiset halusivat, että myös Suomessa saatettaisiin voimaan jokin Venäjällä annettu tai valmisteltu laki, heidän tuli valtiosihteerinviraston vuoden 1826 ohjesäännön mukaan kääntyä asiassa Suomen (ministeri)valtiosihteerin puoleen, joka katsoi, oliko laki sovelias Suomessa voimaan saatettavaksi ja sopusoinnussa sen lakien kanssa, ja mikäli niin oli, hän esitteli keisarille erityisen käskyn sen voimaan saattamisesta ja julkaisemisesta Suomessa. Vuonna 1891 järjestelmää täydennettiin määräyksellä, että mikäli jokin suomalainen lakiesitys kosketti yleisvaltakunnallisia etuja, ministerivaltiosihteerin oli ennen keisarisuuriruhtinaalle esittelyä hankittava lausunto asianomaiselta venäläiseltä ministeriltä. Jussilan mukaan nämä järjestelmät ”jättivät Suomen ministerivaltiosihteerin ratkaistavaksi sen, mikä oli yleisvaltakunnallinen asia”, mikä asiantila herätti venäläisessä osapuolella tyytymättömyyttä.³ Tämä Jussilan alkuperäinen havainto on mielestäni oikea: ministerivaltiosihteerillä oli toimivalta harkita sekä venäläisten lakien voimaansaattamisedellytyksiä Suomessa että suomalaisten lakien mahdollista yleisvaltakunnallista ulottuvuutta. Nyt Jussila kuitenkin sijoittaa ministerivaltiosihteerinkin vain lenkiksi venäläisissä orgaaneissa valmisteltujen ja säädettyjen lakien automaationluontoisessa promulgaatiossa Suomessa.

Erimielisyytemme kiteytyy nyt ensinnäkin siihen, ovatko kuvatut vuosien 1826 ja 1891 järjestelmät erillisten lakien säätämisyjärjestyksiä vai yleisvaltakunnallisten lakien säätämisyjärjestyksiä helmikuun manifestin tarkoittamassa merkityksessä. Mielestäni Jussilan kuvaamat menettelyjärjestykset ovat osa erillisten lakien järjestelmää, koska niissä otettiin tarkasti huomioon Suomen lainsäädäntöautonomia niin, ettei mikään valtakunnanlaki ollut suoraan sovellettavissa Suomessa ilman *suomalaisten orgaanien erillisiä säätämistä tai voimaansaattamistoimia*. Suomen lainsäädäntöautonomia tar-

koitti, että Suomen kansalaisia velvoittavien säädösten säätämiseksi oli olemassa Suomen omat lainsäädäntöorganit (suuriruhtinas, ministerivaltiosihteerin, säädetyt ja senaatti), jotka valmistelivat, säätivät ja julkaisivat suomalaisia säädöksiä tai saattoivat Suomessa voimaan venäläisperäisiä säädöksiä. Tässä yhteydessä on syytä tähdentää, että lakien (1) valmistelu, (2) säätäminen tai voimaan saattaminen sekä (3) julkaiseminen ovat kaikki eri asioita, joihin osallistuvalla organilla on kulloisessakin tilanteessa erilainen toimivalta. Valmisteluvaiheessa laaditaan lakitekstilunnonksia ilman päätösvaltaa siitä, saatetaanko ne lopullisesti voimaan vai ei. Tässä valmisteluvaiheessa suomalaiset organit saattoivat hyvinkin olla yhteistyössä Jussilan kuvaamalla tavalla venäläisten orgaanien kanssa, mikä olikin yksinomaan luontevaa, koska Suomi oli osa Venäjän valtakuntaa. Kuitenkaan se, että lakeja valmisteltiin yhteistyössä ei suinkaan tarkoita, että tällaisella valmistelulla olisi ennakoitu helmikuun manifestiin kirjoitettua valtakunnanlakien *säätämisyjärjestyksistä*, koska lakien säätäminen tai voimaan saattaminen tarkoittaa toimivaltaa päättää siitä, säädetäänkö laki ja minkä sisältöisenä ylipäätään voimaan vai ei. Lain julkaiseminen tai promulgoiminen puolestaan on puhtaasti tekninen toimenpide, sen jälkeen kun laki on velvoittavaksi vahvistettu.

Vuosien 1826 ja 1891 järjestelmissä yhteisten lakien voimaansaattamisessa Suomessa keskeinen toimija Jussilan alkuperäisen näkemyksen mukaan oli ministerivaltiosihteerin, joka esittelijän ominaisuudessa osallistui suuriruhtinaan säädösvallankäyttöön harkitessaan venäläisten lakien voimaansaattamisedellytyksiä Suomessa tai lausunnon pyytämistä Venäjän ministereiltä valtakunnanetuja koskettaneista suomalaisista lakiesityksistä. Tämä on jotain aivan muuta kuin vain säädösten julkaisemista, johon rooliin Jussila ministerivaltiosihteerin nyt on yhteisten lakien säätämässä istuttanut. Näissä järjestyksissä yhteisiä samansisältöisiä lakeja kyllä valmisteltiin, mutta kun tuli harkittavaksi, säädettäisiinkö tai saatettaisiinko valmistellut lait myös voimaantuleviksi Suomessa, suomalainen lain-

säädäntöjärjestys erkaantui omakseen venäläisestä juuri ministerivaltiosihteerin kohdalla tämän tehtävän, aseman ja toimivallan vuoksi.⁴ Sinänsä minulla ei ole mitään sitä vastaan, että tällaisista erillisistä teitä säädeytyistä materiaalisesti yhtäpitävästä lainsäädännöstä käytettäisiin nimitystä ”yhteiset lait”.

Kieltämätöntä on, että suomalaisille menettelyn muoto sekä ministerivaltiosihteerin ja säätyjen muodollinen asema lainsäädäntömenettelyssä oli monasti lakien sisältöä tärkeämpi. Lainsäädäntöautonomia nimittäin kiinnittyi muutosäännöksiin. Vain menettelyjärjestyksestä kiinni pitäminen mahdollisti sen, että pienissä ja vähämerkityksissä asioissa Venäjän paineelle saatettiin antaa periksi säätämällä samansisältöiset lait samalla kun suurissa ja tärkeissä asioissa kuten asevelvollisuuskysymyksessä saatettiin menettelyn jossakin vaiheessa sanoa: non possumus.

Toinen erimielisyytemme aihe on järjestelmänmuutoksen luonnehdinta vuonna 1899. Jussilan mukaan kyse oli vain aikaisemman järjestelmän täydennyksestä tai kodifioinnista. Minusta kysymys on pikemminkin aikaisemman erillisten lakien järjestelmän ja siinä juuri ministerivaltiosihteerin keskeisen aseman kumoamisesta ja manifestin perussäännöissä määritellyn laatuaan ensimmäisen yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen positivoinnista. Perustelen käsitystäni manifestilla toteutetulla säädösvallan siirrolla. Vuoden 1891 järjestelmässä suomalaiset organit, säädetyt ja suuriruhtinas, olivat päättäneet lakien säätämisestä, kun Venäjän viranomaiset antoivat vain lausuntoja. Tämä käy ilmi Jussilankin usein toistamasta havainnosta, ettei keisari-suuriruhtinas ennen helmikuun manifestia ollut tehnyt ainuttakaan yksipuolista muutosta säätyjen lakiesityksiin, *koskivatpa ne yleisvaltakunnallisia etuja tai eivät*. Vuoden 1899 järjestelmässä asetelma oli määrä kääntää täsmälleen päinvastaiseksi: suomalaiset organit antaisivat vain lausuntoja, kun taas venäläiset päättäisivät, eivätkä suomalaiset yleisvaltakunnallisia etuja koskettaneissa kysymyksissä voisi enää ratkaisevassa vaiheessa sanoa: non possumus.

Mitään yleisvaltakunnallista lainsäädäntöjärjestystä ei muodollisessa merkityksessä aikaisemmin ollut voimassa. Tämä käy täysin yksiselitteisesti ilmi jo manifestitekstistäkin sen toisesta momentista, jonka mukaan yleisvaltakunnallisia etuja koskettaneiden asioiden ”ratkaisemistavasta ei voimassa oleva lainsäädäntö sisällä mitään määrätyitä ohjeita ja niitten puute on aikaan saatanut melkoisia haittoja”. Siksi keisarikunnan ja suuriruhtinaskunnan orgaanien noudatettavaksi säädettiin ”vankka ja järkähtämätön järjestys”, jonka mukaan niiden tuli toimia yleisiä valtakunnanlakeja valmistaessaan ja antaessaan. Tärkein ero aikaisempaan erillisten lakien järjestelmään oli nyt juuri siinä, että tässä yhtenäistetyssä järjestyksessä säädetyt säädökset tulisivat *suoraan sovellettaviksi myös Suomessa* ilman, että suomalaiset säädösvallan käyttäjät voisivat asiaan puuttua. Suomalaisen orgaanien tehtäväksi jäisi vain säätämiseen osallistuminen lausunnoin ilman muodollista päätösvaltaa ja vahvistettujen säädösten tekeminen julkaiseminen Suomessa.

Jussilan loppuhuomautus, etteivät yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö ja Suomen autonomia olleet ristiriidassa keskenään edes siinä muodossa kuin ne määriteltiin helmikuun manifestissa, osoittaa horjuvuutta keskeisten käsitteiden keskinäissuhteiden hahmottamisessa. Autonomia tarkoitti, että Suomi oli valtio. Valtio taas tarkoitti, että sillä on itsenäinen oikeusjärjestys perustuslakeineen ja lainsäädäntöorgaaneineen. Kuten olen toisaalla osoittanut,⁵ tuolloin vallinneen eurooppalaisen valtio-oikeudellisen doktriinin mukaan valtiovaltaa oli ollut lakseen valtiovaltaa oltava sääntelykohteeltaan yleistä. Se ei voinut rajoittua vain määrättyjen lainsäädäntöalojen sääntelyyn. Valtio kuitenkin saattoi yksittäisillä perustus-

3. Jussila 1979, s. 33; Osmo Jussila, ”Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917, O. Jussila, S. Hentilä ja J. Nevali, Suomen poliittinen historia 1809–1995 (Porvoo 1995), s. 70.

4. Antero Jyränki, Lakien laki (Helsinki 1989), s. 450–451.

5. Aki Rasila, ”Läran om den finska staten och frågan om rikslagstiftningen”, *Historisk Tidskrift för Finland* 4/1999, s. 376–387.

laissa määritellyillä aloilla siirtää lainsäädäntökompetenssin orgaaneille, jotka eivät oleet sen omia, ja silti säilyä valtiona. Helmikuun manifesti ei mitenkään mahtunut tähän ”haarukkaan”, koska siinä jätettiin keisarin mielivallan asiaksi, mikä olisi ollut Suomen omien lainsäädäntöorganien kompetenssin laajuus. Siksi manifesti tarkoitti Suomen autonomisen valtion eliminointia ja itsevaltiuden ulottamista Suomeen.

VESA VARES

”Juridista saivartelua” – Rasilaisen itsensäkin mielestä

Dos. Vesa Vares kommentoi valt.lis. Aki Rasilaisen arviota valtiomuototaistelun oikeudellisesta viitekehuksesta.

■ Valt. lis. Aki Rasilainen arvioi (HAik 3/1999 s. 230–241) tulkintaa, jonka esitin vuoden 1918 valtiomuototaistelusta kirjassani *Kuninkaan tekijät*. Käytännössä hän keskittyi vain kysymykseen vuoden 1772 hallitusmuodon 38 §:stä eli kuninkaanvaalipykälästä, sen juridisista perusteluista ja käytöstä politiikan argumentteina vuosina 1917–18. Hän on näköjään ottanut juridisoivaksi urakaksi koko Suomen historian polemisoiden myös Osmo *Jussilaa* vastaan (HAik 4/1999 s. 359–360).

Rasilaisen arvio valtiomuototaistelusta oli sikäli virkistävä poikkeus, että siinä oli yritetty myös argumentoida ja todistaa sen kirjoittajan oma kanta, eikä ollut edellytetty jo lähtökohtaisesti toiselle osapuolelle eli tasavaltalaisille sadan prosentin erehtymättömyyttä. Monille vuoden 1918 mustavalkoinen tarkastelutapa tuntuu nimittäin yhä olevan osa maailmankuvaidentiteettiä – velvollisuudeksi sisäistettyä taistelua pahaa taantumusta vastaan, ja tällöin argumentointi ja evidenssitasokin useimmiten liikkuu ta-

solla ”asia on näin, koska se on näin ja sillä hyvä”.¹ Historiantutkimuksenkin alalla kovin herkästi ansaitaan ”kriittisyyden” ja ”toisinajattelun” kannuksia asettumalla tiukasti valtavirtaan – ja pitämällä siellä suuri ääntä. Vastavirtaan kulkeminen onkin paljon harvinaisempaa.

Rasilaisen argumentaatiossa on perehdytty syvällisesti vuoden 1918 valtiosääntöjuridiikkaan. Juuri tämä vahvuus kääntyy kuitenkin myös kirjoituksen ongelmaksi ja suoranaiseksi heikkoudeksi. Valtiosääntöjuridissa tarkastelussaan Rasilainen nimittäin loitontuu historian tutkimuksen periaatteista ja säännöistä, joka lähdekritiikistä.

En puutu seuraavassa tarkemmin Rasilaisen pitkiin ja monessa suhteessa varmasti perusteltuihin ja huomionarvoisiin valtiosääntöjuristisiin teoriakehitelmiin. Puutun tässä vain hänen niihin väitteisiinsä, jotka liittyvät historiantutkimukseen, sillä kaiken hänen kirjoittamansa analyysi vaatisi tilan, joka ei ole vastinekirjoituksessa tarkoituksemukaista.

Tutkija lääkäriksi ja tuomariksi?

Rasilainen yrittää lähestyä kysymystä vuoden 1918 valtiomuototaistelusta kiitettävän kunnianhimoisen, mutta valitettavan epärealistisen ja aikansa arvoihin sitoutuneen lähtökohdan pohjalta. Hän haluaa ratkaista kysymyksen, kuka oli vuonna 1918 *oikeassa* ja kuka *väärässä*, sekä ratkaista tämän käytännössä pelkästään oikeusteorioidensa pohjalta. Artikkelinsa lopussa hän tosin teoreettisesti lieventää näkökulmaa ”ideologia-kriitikon” lähestymistavaksi. Tämä ei kuitenkaan ole kovin uskottavaa, kun hän välittömästi tämän jälkeen alkaa luetella kohta kohdalta, missä monarkistit tai tasavaltalaiset olivat tulkinnoissaan oikeassa ja missä väärässä.

Lisäongelmaksi tulee, että Rasilainen on sisäistänyt niin täysin tämän näkökulmansa, että hän siirtää sen myös toisten, tässä tapauksessa minun, teksteihini. Hän nimittäin kohtelee analyysiani samanlaisena pyrkimyksenä jakaa viisauden ja oikeuden juridisia jyvää tuomarin roolissa vuoden 1918 valtiomuototaistelun osanottajille, ja sitähän kirjani ei suinkaan tee. Kirjoitin monarkis-

tisen liikkeen historiaa, en valtiosääntöhistoriaa. Rasilaisen mukaan kuitenkin muun muassa ”Vares yhtyy monarkistilehdistön kuninkaanvaalin alla rakentamiin kontinuiteettiketjuihin”, ”purkaessaan tasavaltalaisten monarkismimyyttiä Vares ei ole huomannut rakentavansa itse monarkistista legalismimyyttiä”, ja niin edelleen.

Tosiasiata kuitenkin on, etten käytä tuolaista lähestymistapaa lainkaan. Tutkin vuoden 1918 tapahtumia sellaisina kuin ne *nii-den omana aikana* miellettiin, ja tarkastelen, miten tämä käsitys sääтели aikalaisten toimintaa. Sehän ratkaisi, mitä vuonna 1918 tapahtui. Sanon kirjassani täysin selvästi, että en yritä ratkaista, kuka oli ”oikeassa” ja kuka ”väärässä”, vaan riisua asian ympäriltä myytit, jotta rationaalinen tarkastelu olisi mahdollinen. Valtiosääntöaspekti kuului analyysiini siltä osin kuin se oli osa historiallista ilmiötä ja muodostui toimijoiden omaksi konstruktioksi ja toiminnan ohjeeksi. Ainoa, mitä oli tarkoitus todistaa ja myös tuli todistetuksi, oli, että monarkistien oli täysin mahdollista rakentaa itselleen sellainen juridinen malli kuin he loivat, uskoa siihen ja toimia vilpittömästi sen mukaan. Osoitin kyllä tasavaltalaisten tulkinnan epäjohdonmukaisuuksia, mutta en asettuakseni monarkistien puolelle, sillä samoin huomautin monarkistien epäloogisuuksista. En liioin katso, että tasavaltalainen käsitys tai Rasilaisen lähestymistapa olisivat mahdotomia. Mutta pidän naiivina yrittää ratkaista kuin oikeusistuimessa, kuka oli ”oikeassa”. Ja pidän lisenssiaatin taholta yllättävän alkeellisena olla huomaamatta eroa jonkin mielipiteen kuvaamisen ja sen omana esittämisen välillä.

Rasilainen tekee sitä paitsi väkivaltaa koko vuoden 1918 prosessille pelkistämällä (s. 230) sen aikalaiskäsityksinäkin vain ”nimenomaan juridiseksi kiistaksi kustavilaisen hallitusmuodon (HM) 38 §:n voimassaolosta” – siis kuninkaanvaalipykälän. Tärkeähän se oli, ja sen olen itsekin todennut. Mutta tuollaiseen pelkistykseen on mahdollonta yhtyä. Nähtävästi Rasilainen ei tunne aikalaislähteitä juuri lainkaan, kun hän lakaisee noin surutta sivuun kaikki valtiomuototaistelun tärkeimmät kiistat: kysymyk-

set kansanvallasta kontra vanhoillisuudesta, Saksan-suuntauksen sisällöstä, uuden kumouksen torjumisesta sosiaalisuuden ja integroinnin kontra kontrollin ja kurin keinoin, Itä-Karjalasta ja niin edelleen. Näihin verrattuna 38 §:n nikkarointi oli valtaosalle kuitenkin lähinnä viilausta, johon älyllisesti osallistui vain muutama henkilö. Ignoroidessaan valtiomuototaistelun tärkeimmät aspektit Rasilainen päätyy tilanteeseen, jossa kaikki osanottajat olisivat ammattimaisia Robert Hermansoneja tai Rafael Elichejä ja juridinen lähestymistapa olisi ratkaissut kaiken. Ilmankos Rasilainen itsekin puhuu ”juridisesta saivartelusta”.

Rasilaisen mentaliteetti kuulostaa ylimalkaan kovin fukuyamalaiselta, kun hän vakuuttaa, että ”oikeus on kolonisoimassa vanhan maailman poliittisiksi miellettyjä alueita” ja ”kansainvälinen politiikka päättyi perinteisessä mielessä Neuvostoliiton hajoamiseen”. Ehkäpä ainakin historiantutkijalla, jos ei muilla, pitäisi olla hieman enemmän nöyryyttä, kun hän arvelee juuri oman aikansa kokemuksen muuttaneen ”kaiken”. Vähänkin pidemmällä tähtäimellä tarkasteltuna maailmanhistorialla on paha tapa olla ottamatta huomioon sellaista uhoa.

Koska Rasilaisen artikkelin pohjalla siis voi olla pelkkä väärinymmärrys erilaisista lähestymistavoista, vastauksen voisi periaatteessa jättää tähän. Enhän kiistä hänen oikeuttaan tarkastella asiaa valtiosääntöoikeudellisessa kehyksessä, pidän sitä vain hyvin kapeana ja täysin riittämättömänä, jos tehdään historiantutkimusta eikä oikeusteoriaa. Mutta koska hänen kirjoituksessaan ylirationalisointi liittyy metodiin, joka on lähdeyöskentelyn kannalta kovin puutteellinen ja faktojen osalta selektiivinen, on pakko puuttua muutamaasi asiaväitteisiin. Rasilaisen perusvikana on nimittäin ajan olojen ja sen lähteiden ilmeisen heikko tuntemus, heti kun jätetään juristien diskurssi. Esitän tästä tässä yhteydessä vain muutamaasi esimerkin.

1. Ks. esim. *Kari Hokkasen* ”Mustaa kaakkia valkai-semassa”, Ilkka 22.11. 1998, ja *Reijo Heikkisen* ”Kuningasseikkailun rehabilitointiyritys”, Kaleva 3.1.1999. – Kirjoittajien asenteellisuus näkyy hyvin jo näistä ot-sikoista.

Aikalaiskokemuksen laiminlyönti

Rasilaisen pääteesi näyttäisi olevan, että vuoden 1772 kuninkaanvaalipykälän jatku- mo ja tunnustettu voimassaolo päättyivät jo 15.11. 1917, kun eduskunta julistautui korkeimman vallan haltijaksi. Tämä päätöshän tehtiin, kun 9.11. perustettavaksi päätettyä valtionhoitajakuntaa ei kyetty valitsemaan SDP:n ja Maalaisliiton vastarinnan vuoksi. Rasilaisen mielestä katkeama johtuu siitä, että eduskunnan ottaessa korkeimman val- lan ei kyseistä päätöstä tehty määränem- mistöllä, kuten vielä valtakia ja valtion- hoitajakuntaa säädettyä. Hän nähtävästi olettaa aikalaistenkin tiedostaneen nämä juridiset aspektit ja toimineen niiden mu- kaan.

Todistellessaan tämän ”katkeaman” ole- massaoloa ja aikalaisten tietoisuutta katkea- masta Rasilainen vetoaa niin päätöksen kan- nattajiin kuin vastustajiin. Hän katsoo, että vastustajien mielestä kyseessä oli katkeama siksi, että näiden mukaan 38 § ei oikeutta- nut siirtämään valtaa eduskunnalle; sellai- nen soti vallan kolmijakoa vastaan. Tämä oli Rasilaisen mielestä eduskunnan juristi- en ”lähes yksimielinen kanta”. Päätöksen kannattajien osalta katkeamaa todistaa Ra- silaisen mielestä se, että näiden mielestä kyseessä oli ”vallankumousjärjestely”. Vii- meksi mainituista Rasilainen esittää kuiten- kin todisteeksi vain kaksi edustajaa, Sante- ri Alkion ja K. A. Lohen.

Kun tarkastellaan 15.11. tehdyn päätök- sen sanamuotoa, se asettui tavallaan jatka- maan edellisen päätöksen eli valtionhoita- jakunta-päätöksen jatkumoa. Sen mukaan- han päätös eduskunnan julistautumisesta korkeimman vallan haltijaksi tehtiin, ”kos- ka sitä valtionhoitajakuntaa, jolle eduskun- ta on päättänyt antaa Suomen korkeimman hallitusvallan käytön, ei vielä ole voitu va- lita”. Tämän Rasilainen kumoo sillä perus- teella, että sanamuoto oli taktiikkaa ja to- dellinen tarkoitus oli kumouksellinen – Al- kiokin puhui ”vallankumouksellisesta järjes- telystä”. Päätöksen kannattajat siis olivat kumouksellisella kannalla katkaisemassa vanhaa perintöä ja kuninkaanvaalipykälän jatkumoa, ja tämän tarkoituksiperän vuoksi jatkumo katkesi.

Jyränkiin tukeutuen Rasilainen (s. 232– 235) myös tulkitsee – Alkiota jälleen ylim- mäisenä tulkitsijana käyttäen –, että mar- raskuun 1917 päätös justifioitiin, ei muo- dollisen oikeuden vuoksi, vaan koska kat- sottiin, että se oli arvoisällöltään hyväksyt- tävä. Rasilainen jatkaa: ”Tämä oikeuttaa päätelmät, joiden mukaan eduskunta tuos- sa tilanteessa tosiasiallisesti toimi perustus- lakia säättävän kansalliskokouksen tavoin revisio-säännösten sitomatta.”

On kuitenkin pakko kysyä, miksi pitäisi turvautua irrallisiin ”päätelmiin”, kun tästä toiminnasta ja näistä motiiveista on käytet- tävissä lähteitä. Vainko siksi, että sellainen ikävä muodollisuus kuin tarkistussoitto tun- netusti kariuttaa monta lupaavaa sensaati- ota?

Kun nimittäin tarkastellaan Rasilaisen käyttämiä harvalukuisia lähteitä ja etenkin niitä, joihin hän ei ole tutustunut, huoma- taan, etteivät eduskunnan jäsenet suinkaan tulkinneet tehneensä vallankumousta tai eduskunnan muuttuneen ykskaks kansallis- kokoukseksi (jollaisessa päätökset tehdään yksinkertaisella enemmistöllä). Vaikka kuin- ka onkin totta, että ihmisten tekemisissä on mukana heiltä itseltäänkin salattuja psyko- logisia motiiveja, niin sellainen lähtökohta, että joku voisi tehdä edellä mainitun kal- taisia vallankumousluonteisia järjestelyjä itse sitä tietämättä, kuin vahingossa, on histo- riantutkimuksen kannalta luvattoman naii- vi.

Täysin hakoteille päädytään, kun tehdään Rasilaisen tapaan (s. 234) johtopäätös, jon- ka mukaan 15.11. 1917 tehty päätös ”tar- koitti yksipuolista valtioyhteyden katkaise- mista Venäjään”. Tullaan siis sellaiseen tul- kintaan, jonka mukaan eduskunta teki Suo- men itsenäiseksi jo kauan ennen joulukuuta – ja, kuten eduskunnassa käytetyistä pu- heenvuoroista nähdään, taas siitä itse mi- tään tietämättä. Sillä ei kansanedustajien mielestä silloin vielä eletty itsenäisessä Suo- messa, jolla ei olisi ollut enää mitään sitei- tä Venäjään.

Mutta todistaako Alkion ”vallankumous”- sana sitten, että tällaisesta olisi sittenkin oltu tietoisia edes osittain, ainakin sisäisen val- tajärjestelyn osalta (jos nimittäin hyväksyt-

täisiin edes se lähtökohta, että eduskunta voisi noin vain muuttaa valtiosääntöä ohi säännösten)? Ei, sillä Rasilainen on valikoinut eduskunnan keskustelusta tuekseen vain ne kohdat, jotka sopivat hänen hypoteesiinsä, ja jättänyt huomiotta ne kohdat, jotka eivät sovi. Jopa Alkio itse myönsi – kriittisyydestään huolimatta –, että 38 §:n mukaan oli ollut ”oikeus” luovuttaa suuri-ruhtinaan valta senaatille, ja hänkin piti vallan luovuttamista senaatille tai eduskunnalle yhtä laillisina.² Lisäksi hänen, samoin kuin K. A. Lohen, viittaukset ”vallankumousjärjestelyihin” liittyivät useimmiten enemmän Suomen ja Venäjän suhteiden kontekstiin – eikä siinäkään vielä täydelliseen itsenäisyyteen – kuin pelkkään sisäisten valtiosääntöolojen muuttamiseen. Muutenkin on kyseenalaista tehdä heistä koko eduskunnan tahdon tulkkeja, sillä eivät he edustaneet yksin koko eduskuntaenemmistön ajattelua.

”Vallankumouksellisuuden” lisäksi löytyi tämän enemmistön puheenvuoroista hyvin paljon aivan päinvastaista henkeä. Monet sen edustajista nimittäin selittivät, että päätös eduskunnasta korkeimman vallan haltijana tehtiin siksi, että se oli ainoa päätös, joka oli ajettavissa läpi. Se oli välttämätön olojen rauhoittamiselle taikka yksistään pääsemiselle pois vallitsevasta umpikujasta – ei millekään vallankumoukselliselle muutokselle. Tällaisia viittauksia löytyy jopa Alkiolta itseltään. Lisäksi hän nimenomaisesti paheksui SDP:n kansalliskokous-tyyppisiä hankkeita ja selitti myös, että kyseessä hän oli vain tuuliajolla olleen hallitusvallan korjaaminen Suomen eduskunnan käsiin. Ja sekin tapahtuisi väliaikaisesti. Itsenäisyysaktivisti Onni Talas, joka hänkin äänesti eduskunnan vallanoton puolesta, jopa vetosi 38 §:ään – ollen siis mahdollisimman kaukana ”katkeama”-ajattelusta.³ Tästä kaikesta Rasilainen kuitenkin vaikenee.

Myös toisaalla Rasilainen antaa ymmärtää lähteistään aivan liikaa. Tukeakseen ”katkeama”-näkemystä hän niputtaa yhteen edellä mainitulla tavalla ”porvarillisten juristikansanedustajien lähes yksimielisen näkemyksen”. Hänen viitteessään mainitsemiltaan valtiopäiväpöytäkirjojen sivuilta löytyy kuitenkin vain kymmenen kansanedus-

tajan puheenvuorot. Näistä vain viisi oli juristeja – siis hyvin pieni osa eduskunnan kaikista juristeista – ja yksi näistä, Talas, *perusteli 38 §:llä* juuri sitä, mitä oltiin tekemässä. Kun Rasilainen vetoaa eräiden juristikansanedustajien sanelemaan hieman myöhempään vastalauseeseen, niin siinä yksikään edustajista ei edes puhunut 38 §:stä, vaikka he paheksuivatkin eduskunnan päätöstä perustuslain ulkopuolelle asettuvana toimenpiteenä.⁴

Jos asiaa katsotaan lähteillä todistamisen kannalta, niin tältä lähdepohjalta on enemmän kuin harhaanjohtavaa puhua todistena ”porvarillisten juristikansanedustajien lähes yksimielisestä näkemyksestä”. Jos asiaa puolestaan katsotaan siltä kannalta, katsoivatko nämä kansanedustajat marraskuun 1917 ”laittoman päätöksen” todella lopullisesti katkaisseen 38 §:n jatkumon, niin se jää todistamatta: tilanteenhan saattoi myös nähdä siten, että tästä ”laista poikkeamisesta” oli mahdollista myöhemmin palata ”lailiselle tielle”. Rasilaisen tulkinnassa mennään piinallisen lähelle lähteiden pakottamista tukemaan omaa hypoteesia, etenkin kun hän ei edes yritä mennä julkipolitiikan kulissien taakse – sieltähän todellisia motiiveja olisi pitänyt ensisijaisesti hakea.

Monarkistien politiikan ylitulkinta

Samat metodiset ongelmat jatkuvat, kun Rasilainen pohtii eduskunnan kuninkaanvaalipäätöstä elokuulta 1918. Kun 15.11.1917 tehdyn päätöksen sanamuoto ei merkinnyt hänelle mitään hänen konstruoimiansa motiivien rinnalla, niin nyt hän pitää eduskunnan virallista päätössanamuotoa ja virallisiasiakirjan todistusvoimaa epäamättöminä. Ja koska siellä lukee, että eduskunta oli *velvollinen* kuninkaanvaaliin, tämä oli hänen mielestään tietysti monarkistien val-

2. II VP 1917, ptk, s. 123. – Kannanotto ei voi olla Rasilaiselle tuntematon, koska kyseinen sivu sisältyy hänen omaankin noottiapparaattiinsa.

3. Ks. II VP 1917, ptk, s. 120,124,125 (Alkio), s. 128 (Talas), s. 128,129 (Arokallio), s. 134 (Wuorimaa), s. 138 (Lohi), s. 142 (Luopajarvi), s. 144 (Hultin).

4. Vrt. *Rasilainen* 3/1999 s. 233, ja II VP 1917, 145.

5. Hultinin päiväkirja 10.8.1918. Tekla Hultinin koelma, VA Y 2230, KA.

litseva kanta. Rasilaisen mukaan tämä todistaa, että monarkistit olivat itse asiassa tunnustaneet 38 §:n merkityksen purkautuneen, mutta kun uutta monarkistista hallitusmuotoesitystä ei ollut saatu hyväksytyksi eduskunnassa, he eivät voineet enää puhua *oikeudesta* kuninkaanvaaliin. Sen sijaan puhumalla *velvollisuudesta* palautettaisiin ne hallitsijanvaltaa koskeneet perustuslakinormit, jotka olivat marraskuun 1917 päätöksentekijäin mielestä purkautuneet silloin ja monarkistienkin mielestä viimeistään keväällä 1918. Rasilaisen mielestä (s. 238–239) monarkistit pyrkivät 38 §:n mukaisella kuninkaanvaalilla takaisin tilanteeseen, jossa vain kuninkaan aloitteella voitaisiin muuttaa perustuslakeja; tämä tilanne oli menetetty, kun 38 § oli menettänyt voimansa.

Todistamatta kuitenkin jää, että se olisi menettänyt *monarkistien mielestä* voimansa edes keväällä 1918. Kyseessä on tutkijan jälkikäiteisrationalisointi ja vieraantuneisuus vuoden 1918 ihmisten ajattelutavoista, kokemuksista ja heidän käytettävissään olleista tiedoista. Hermanson, johon Rasilainen vetoaa, oli juridinen eksperti, mutta ei millään tavalla tyypillinen monarkisti. Perehtymällä edes hiukan monarkistien materiaaliin ja logiikkaan Rasilainen olisi voinut helposti havaita, että hän edellyttää näiden sekä juridiikan tuntemukselta että laskelmointikyvyiltä hieman liikaa (vanha havaintohan onkin, että kukaan ei voi olla niin älykäs, rationaalinen ja pirullisen taitava kuin vastustajansa analyysissä).

Johtavat monarkistit, eli senaattorit ja ns. eduskuntadelegaatio, olivat kavahtaneet 38 §:n käyttöä niin pitkälle kuin mahdollista, mutta eivät juridiikan, vaan poliittisen tarkoituksenmukaisuuden takia. He ymmärsivät, minkä reaktion toimenpide aiheuttaisi radikaali-demokraattisten tasavaltalaisten taholla. Suhtautumista kuvaa hyvin Tekla Hultinin merkintä päiväkirjaansa, kun pykälään lopulta turvauduttiin: ”Niin paljon kuin minäkin olin epäillyt tätä menettelyä ensi kerran siitä kuullessani, tuntui se nyt suorastaan siltä kuin sen kautta maa pelastuisi yleisestä soistumisesta, johon kaikki uhkasi upota. Edusk. äskeisen saamattomuuden jälkeen oli tämä tarmon ja päätt-

väisyyden osoitus, joka eduskuntaelämässä on ollut sängen harvinainen.”⁵

Ilmaisusta henkii tunne vapautumisesta ja pois pääsystä umpikujasta; oli mahdollisuus taas hengittää tukahduttavan epäonnistumisen jälkeen. Sellainen ajattelu, jossa olisi osattu nähdä kaikki asian juridiset kiemurat, saati ratkaistu asia niillä, ei Hultinin sanoista heijastu. Tietysti hänkin oli vain yksi henkilö, mutta tässä asiassa hyvin edustava esimerkki monarkistien yleisestä ajattelusta.

Rasilaiselta jää niin ikään selittämättä monarkistien toiminta, joka ei vahvista hänen hypoteesiaan. Todistellakseen monarkistien tavoitteita perustuslakien suhteen hän mainitsee vain monarkistien suhteellisen vanhoillisen esityksen ylimääräisille valtiopäiville eikä ole huomaavinaan sitä itsestään selvää asiaa, että tämä oli tietenkin vasta tinkimisen lähtökohta: arveltiin, että tasavaltalaiset taipuisivat helpommin, jos saisivat aikaan ”parannuksia” eduskunnassa ”itse”. Vielä arveluttavampaa on se, että Rasilainen vaikenee kokonaan siitä, mihin monarkistit taipuivat eduskunnan perustuslaki- ja suuressa valiokunnassa. He nimittäin taipuivat siihen, että kuninkaan absoluuttisen veto-oikeuden piiriin kuuluisivat enää hallitusmuoto-, kruununperimys- ja maanpuolustusasiat. Parlamentarismi oli otettu mukaan esitykseen, ja valtiomuotoa olisi ollut lupa muuttaa mahdollisena interregnum-aikana. Jätetyt varaukset olivat tietenkin tärkeitä asioita, mutta eivät sellaisia, joilla olisi voinut estää yhteiskunnan muiden perustuslakien muutoksia. Tämä kaikki olisi nieltävä mieluummin kuin turvauduttu 38 §:ään, vaikka nimenomaan jälkimmäinen tapa olisi jättänyt kuninkaan valtaoikeudet ennalleen.

Paitsi edellä mainittujen tulkintojensa osalta, on pakko kysyä myös Rasilaisen yleisen loogisuuden perään. Johdonmukaisuuden puute näkyy erityisesti sen kysymyksen suhteen, mistä munaskuista milloinkin haetaan monarkistien tai tasavaltalaisten motiiveja. Kun eduskunta julistautui 15.11.1917 korkeimman vallan haltijaksi, Rasilainen sivuuttaa päätöksen virallisiasiakirjan ja sen sanamuodon ja alkaa tämän sijasta tul-

kita päätöksentekijöiden motiiveja. Sen sijaan kun eduskunta siirsi toukokuussa 1918 korkeimman vallan Svinhufvudille ja kun tullaan 38 §:n käyttämiseen, Rasilaiselle kelpaa virallisasiakirjan sanamuoto (”velvollisuus”, ei ”oikeus”), eikä hän perehdy päätöksentekijöiden lähteistöön tai motiiveihin. Lokakuun 1918 eli itse kuninkaanvaalin osalta tulkitaan taas tavoitteita ja motiiveja ohi virallisasiakirjan, kun arvellaan, että monarkistit halusivat estää mahdollisuudet perustuslakien muuttamiseen.

Toki ne ”todelliset motiivit” voivat eri tapauksissa löytyä eri lähteistä. Mutta kun välillä niitä ei edes etsitä, välillä etsitään väärästä paikasta ja välillä tulkitaan kyseenalaisella tavalla, ei voi välttyä vaikutelmalta, että hypoteesi on kanonisoitu, sitten etsitään sopivat todisteet. Tällainen metodi vain muistuttaa enemmän asianajajaa kuin edes sitä Rasilaisen suosimaa tuomaria.⁶

Jälkikäteislogiikka

Rasilainen puhuu sekä monarkistien että hieman tasavaltalaistenkin jälkikäteislegalismista, useimmiten ihan perustellusti. Sen sijaan hän ei nähtävästi huomaa legalisovansa itse omia teesejään jälkikäteislogiikalla. Ja vaikka aikalaisillakin toki oli jälkikäteislegalisminsa, niin ihmismieli on jo luonnostaan uskomattoman taipuisa, kun se luo itselle johdonmukaisen menneisyyden ja muistaa jokaisen tekonsa ja tavoitteensa muodikkaassa valossa. Se ei aina ole edes tietoista, saati laskelmoitua.

Korostettakoon jälleen lopuksi, että en *edelleenkään* yritä lausua monarkistien olleen ”oikeassa” tai ”väärässä”, koska en pidä hedelmällisenä lähtökohtaa, jossa yritetään tuomaroida historiaa. Kun kirjassani kuvaan 38§:n jatkumoa, kuvaan sitä, mikä siinä oli aikalaisille oleellisinta ja *mikä teki heille mahdolliseksi uskoa tähän jatkumoon aivan yhtä vilpittömästi kuin tasavaltalaiset uskoivat omaansa*. Monarkisteista kun monet haluavat yhä säilyttää vanhan kunnan belsebuubi-tulkinnan, vieläpä sellaisen, jossa belsebuubi toimi vastoin omaakin parempaa tietoaan.

Mutta mikä sitten teki aikalaisille monarkisteille mahdolliseksi uskoa vilpittömästi

tähän jatkumoon, oli se sitten rationaalisobjektiivisesti ”oikea” tai ei? Sen teki loogiseksi ja mahdolliseksi se, että 38 § oli todella ”elänyt” – tai kummitellut, kuten eräät tasavaltalaiset sanoivat – vuosien 1917–18 ratkaisuisa koko ajan. Siihen oli vedottu päätöksessä valtionhoitajakunnasta, ja tästä oli helppoa (on eri asia, oliko se ”oikein”) rakentaa silta marraskuun 15. päivän päätökseen huomauttamalla, että päätöksen sanamuoto oli asetunut valtionhoitajakuntapäätöksen perilliseksi: ”Koska sitä valtionhoitajakuntaa, jolle eduskunta on päättänyt antaa Suomen korkeimman hallitusvallan käytön, ei vielä ole voitu valita...” (huom. erityisesti sana ”vielä”). Myös itsenäisyysjulistuksen perusteluissa oli mainittu 38 §, ja eduskunta oli puolestaan siirtänyt keväällä 1918 ”toistaiseksi” ottamansa vallan Svinhufvudille.

Totean tästä kirjassani: ”Näin ollen voidaan jatkuvasti nähdä 38 §:n jatkumo, vaikka siihen ei aina nimenomaisesti viitatakaan ja vaikka tämä jatkumo ei tietenkään ole juridisesti täysin riidaton. Olosuhteet huomioon ottaen 38 § oli kuitenkin jatkuvasti ’elänyt’ vuosien 1917 ja 1918 aikana jo ennen kuninkaanvaalia.”⁷ Ne osat, jotka monarkistien oli vaikeaa sovittaa jatkumoon, saattoi tietenkin tulkita poikkeamiksi siitä. Rasilaisen mielestä näistä poikkeamista oli ilman muuta tullut uutta de facto tunnustettua oikeutta. Mutta ihan yhtä hyvinhän – ja yhtä vilpittömästi – monarkistit saattoivat katsoa, että nuo poikkeamat olivatkin olleet vain väliaikaista retkeilyä lain rajamailla, josta oltiin nyt onneksi päästy takaisin laillisuuden tukevalle tielle.

Tämä kaikki on aivan muuta kuin se viitatta monarkistien todistelujen kritiikittömänä kopioijana ja monarkismimyytin rakentajana, jonka Rasilainen välttämättä haluaisi päälleni pukea. Pidän hänen puheenvuo-

6. Johdonmukaisuutta kaipaa myös silloin, kun Rasilainen vaatii 38 §:lle erilaisia voimassaolon tai -olemattomuuden välimuotoja ja edellyttää kuitenkin Jusilalta pelkkää kyllä tai ei -vastausta kysymykseen, oliko Suomella autonomiaa vai ei.

7. *Vesa Vares*, Kuninkaan tekijät. Suomalainen monarkia 1917–1919. Myytti ja todellisuus (Juva 1998), s. 219, 220.

roaan kiinnostavana ja arvokkaana, ja kuten jo alussa mainitsin, se on terveellistä poikkeamaa vanhoista inttäväistä monarkisteja diabolisoivista ja tasavaltalaista voittajaa sankarillistavista myyteistä. Hänen lähestymistapansa päättyy kuitenkin kauas historiantutkimuksesta, kun se hyväksyy vain valtiosääntöteoretisoinnin linssit.

Lopuksi on sanottava, että Rasilaisen artikkelin lopetus on aivan merkillinen. Hän nimittäin todistelee vielä monarkismia historiallisesti epäoikeutetuksi hankkeeksi vetoamalla 1930-luvun kansalliseen eheytymiseen ja – trendikkäästi kyllä – talvisodan yhtenäisyyteen. Sanomana on, että monarkismi ei olisi mahdollistanut näitä 1930-luvun lopun ilmiöitä. Tällainen viittaus on kuitenkin absurdi ja anakronismissaan omiutuinen historiantutkijan esittämäksi. On nimittäin aika mahdotonta olettaa, että Suomenkaan monarkismi olisi voinut selvitä Saksan romahduksesta ja Versailles'n rauhasta. Voittoa Entente olisi vaatinut kruunustaluopumista, eikä elintarvikepulan alla nääntyvä, uutta tukea itää vastaan janoava Suomi olisi voinut pitää siinä tilanteessa hesseniläisestäään kiinni. Suomalainen monarkismi olisi voinut säilyä vain, jos maailmansodan tuloksena olisi ollut vähintään sellainen tasapeli, joka olisi jättänyt Saksan Itämeren piirin valtiaaksi. Ja jos puolestaan niin olisi käynyt, olosuhteet olisivat olleet aivan toisenlaiset koko Euroopassa, samoin niin maailman kuin Suomen 1930-luvut. Korpraali Hitlerille olisi tuskin ollut poliittista kasvualustaa, ja silloin on täyttä spekulatiota, olisiko Suomeen ollut marraskuussa 1939 kohtaamassa talvisotaa.

Tuntuu hieman siltä, että matkassa ovat kovin heikot argumentit, kun niiden puolesta täytyy kutsua apuun 60-vuotiaan talvisodankin muisto, ja vieläpä asiassa, jonka kanssa sillä ei ole mitään tekemistä.

VELI-PEKKA LEPPÄNEN

Historiantutkimus ja -kirjoittaminen

Vielä Skp:n hajaannuksesta

Valt.tri Veli-Pekka Leppänen kommentoi dos. Kimmo Rentolan kirjoitusta (HAik 3/99, s. 284–287), jossa Rentola arvioi Leppäsen väitöskirjan ”Kivääri vai äänestyslippu? Skp:n hajaannus 1964 – 1970”.

■ Päälimmäisenä piirteenä näen sen, että monin paikoin Rentola on tulkinut kirjaa – sen kansikuvia myöten – niin kuin sie-lunvihollinen tulkitsee raamattua. Asiallista täsmällisyyttä minäkin kannatan, pilkkumaisuutta en. Toiselta puolen häneltä ohittuu sellaisia aspekteja, joita kirjastani kiistatta löytyy – mutta joita hän yhä jää kaipaamaan. Esimerkkinä tällaisesta käy hypoteesi ”Neuvostoliiton ns. johtavasta roolista”, josta Rentola rakentaa omaa hajaannusteoriaansa. Kuitenkin Kremlin ’johtava rooli’ skpläisten riita-aiheena esiintyy pitkin kirjaa, kirkkaimmin kai toteamuksessani heti kärkeen (s. 13): ”[Skp:n] sisäinen skisma kiertyi useinkin juuri siihen, missä määrin erehtymätön oli käsitys Nkp:n ylivoimaisesta kokemuksesta ja sen historiallisesti hankkimasta vankkumattomasta johtoroolista.” Vaikkei se suinkaan ole ainut kohta jossa painotan neuvosto-ongelmaa, niin en ole halunnut joka välissä truisesti toistaa, että ’toverit, muistakaa Nkp!’

Rentolan mukaan Skp:n vähemmistö ei ”voinut rummuttaa Neuvostoliiton roolia aivan täydellä vimalla”. Mielestäni Nkp:n erehtymättömyys tuotiin kyllä esiin täysin palkein, erityisen vahvasti juuri ennen ja jälkeen tšekkimiehityksen, ja toistettiin vielä monina tulevina vuosina.

Samassa yhteydessä Rentola esittää 1960-luvun Sdp:n olleen ”menossa sinne mistä Skp oli tulossa, Nkp-suhteisiin”. Tämä on hätkähdyttävä teesi. Ensinnäkään Skp(-johto) ei ollut mitenkään ’tulossa’ Nkp-suhteista – se vain löyhensi niitä katkomatta talousriippuvuuttaan – eikä Sdp missään tapauk-

nessa ollut 'menossa' senkaltaiseen bulvaanin asemaan, jossa kommunistit ikävimmillään olivat olleet – ja vähemmistökommunistit olivat yhä.

Rentolahan kuvasi väitöskirjassaan (1994, s. 99) *tulossa-menossa*-vertauksella onnistuneesti Poika Tuomisen ja Mauri Ryömän poliittisia eroavaisuuksia, mutta ei se joka paikkaan sovellu.

Totta on, että Skdl jää kirjassa "pahasti sivuun". Sen olenkin heti tutkimuskysymyksiä rajatessani (s. 18) kertonut, mutta Rentolasta on edelleen tärkeää huomauttaa asiasta. Mikä mieli ja tarkoitus sitten jää tutkijan aihe- ja aikarajauksille, jos suora ja perusteltu ilmoituskaan ei riitä? Skdl:ää olen käsitellyt tilanteiden mukaan, mutta sen systemaattinen seuranta ei tällä kertaa kuulunut tutkimuksen keskiöön. Rentolan kuin omana löytönään korostaman seikan, että Skdl:n piirijärjestö oli "politiikanteon väylä ja puolue-enemmistön järjestöllinen selkänöjä siellä missä vähemmistö valtasi puoluepiiriä", olen esittänyt yksiselitteisesti mm. tärkeää Turku koskettelevassa luvussa (s. 269–273). Lisäksi oli vielä Kymenlaakso, jossa vähemmistö isännöi *molempia* piirijärjestöjä. Siellä 'saarislaisten' oli organisoitava Kansan Uutisten levikkijaoston ympärille, mikä kirjastanikin ilmenee.

Ay-puoleen pätee pitkälti sama kuin Skdl:ään. Sieltä Rentola näkee puuttuvan "liittojen kommunistijohtajien analyysin ryhmänä". Näistä enemmistökommunisteista keskeisimmät – Saarisen, Hautalan, Salomaan ja Elomaan – olen huomioinut yksilöinä, heidän taustansa ja toimintansa. Sitäpaitsi kyllähän "reformikokemusta, perehtyneisyyttä yhteiskunnan mekanismeihin" oli vähemmistöläisilläkin, esimerkkinä ministerit Leo Suonpää ja Erkki Tuominen.

Skdl-kohdassa Rentola linkoaa yhden täysin oudon lauseen: "Jos osapuolisopimus [1970] olisi sitonut koko kansandemokraattista liikettä, se ei olisi kestänyt, ei edes syntynyt." Tämä ei pidä lainkaan paikkaansa. Skp:n osapuolten solmima pakkosopu kiintiöineen satoi paitsi kommunisteja niin koko Skdl:ää, sen toimitsijapaikat ja raha-avustukset mukaan lukien.

Kun arvioin Supo-aineiston *peruspiirteek-*

si "korkealaatuisen totuudellisuuden", niin sekin on Rentolasta "liikaa sanottu". Kantaansa hän perustelee materiaaleista löytyvillä "kulkupuheilla, juoppojen jorinoilla, luuloilla ja olettamuksilla, paniikilla ja paranoialla". Tottakai niissä oli mukana monennäköistä, kun raportöörit lienevät kirjanneet ylös lähes kaiken, mutta uskon ammattitutkijoiden lähdekritiiksestä osaavan erotella joutavan krääsän seasta olennaiset poliittiset tiedot. Täsmennän sen verran, että tarkoitin juuri seulotun informaation 'korkealaatuista totuudellisuutta'.

Sitten yhden lähteen ongelma. Operoideksi paikoin yhdellä (tapauksittain luotettavaksi arvioimallani) lähteellä olen samalla pitänyt huolen siitä, että lähdepohjan kapeus tulee lukijan tietoon. Toisinaan historiantutkimuksessa joutuu yhden tukipisteen varaan, mutta Rentola näyttää edustavan ääriarovaista kantaa, että sillä lailla saatujen tiedonsirujen julkistaminen on luvaton. Olen toista mieltä, luonnollisesti tilannekohtaista harkintaa soveltaen.

Kommunistien yksityiselämän poliittisävyisen selvittelyn Rentola leimaa yksikantaan "juoruiluksi, jonka näyttö on hento, samoin yhteys teemaan". Jos hän vaikkapa ei näe erään johtokommunistin rakastajattaren ja tämän skp-läisen aviomiehen tekemän ison kavalluksen 'yhteyttä teemaan', niin sitten hän ei sitä näe. 'Lahden kavalluksesta' käytin kolmeakin eri näyttöä, juoruja en yhtäkään. Naiskansanedustajan tapaus taas osoittaa, miten sattumanvaraistakin skp-läisten puolentalinta saattoi olla. Tärkeän skp-läisen "hermoromahdus tulkin-toineen" ei sekään käy Rentolalle, joka omassa väitöskirjassaan (1994) tulkitsee aivan surutta erään 1930-luvun – ja 1994 vielä eläneen – tärkeän skp-läisen hermoromahdusta.

Rentola vaatii, että Prahasta minun olisi pitänyt ehdottomasti vierailla Berliinin SED-arkistossa. Miksi Berliini, miksei samantien Sofia, Ulan Bator tai Havanna, joiden puoluepäämajoihin Skp:llä oli yhtäläisiä säännölliset veljessuhteet? Vastaus lienee siinä, että Rentola oli itse juuri käynyt Berliinissä. Jos hän olisikin mennyt Bukarestiin, olisiko pitänyt matkustaa perässä? Tiedän

tätä lähdefetisismiä harjoitettavan yliopiston varoilla melko paljon, mutta minulla ei siihen ole ollut tilaisuutta eikä suurta haluaakaan.

Ylipäänsä silmämääränäni on ollut rajata tutkimus melko täsmällisesti hajoamisen kronologiaan ja sen analyysiin, enemmän supistaa kuin laventaa, mitä Rentola näyttää edellyttävän.

Olen vakavasti sitä mieltä, että Suomen kommunistien hajaannusprosessia voi pätevästi tutkia myös pääosin kotimaisin lähtein ja skp-läisestä näkökulmasta. Tämän katsannon määrää se 1960-luvun ”puolue- taistelun autonomisuus”, jota jo johdannossa (s. 18) korostin. Ulkomaiset täydennykset eivät ole pahitteeksi, mutta Skp:n riidan päänäyttämö sijaitsi Kulttuuritalolla. Ja arkistojaan panttaavassa Moskovassa oli merkittävin ulkopuolinen estradi.

Dosenttitasoisien opponentin ammattikieleen eivät muuten kuulu sentapaiset ilmai-

sut kuin ”tekijä on *valittelevinaan* Moskovan [arkistojen] nykytilannetta”. Se ei ole Rentolalta yleensä eloisasti pulppuavaa tyyliä, se on arroganssia.

Samaan luokkaan menee hänen puheensa ”esitarkastajien painostuksesta päkistetyistä” johtopäätösluvusta. Siitä muistuu pieni analogia: Rentolan omassa väitöstilaisuudessa talvella 1994 opponentti Osmo Jussila kyseli puuttuvan johtopäätösluvun perään, mihin väittelijä vastasi osapuilleen niin, että ’en pitänyt moista rautalankaosastoa tarpeellisena’.

Dosentti Rentolan väitettä ”tekijän tietystä ylimielisyydestä suhteessa tutkittaviinsa” en tunnusta ollenkaan oikeaksi. Sitävastoin yllätyksekseni tunnistan Rentolassa tiettyä ammatillista ylemmydentuntoa ja reviirinsuojelua. Muuan kollega tokaisi hänen haluavan pysyä ”pihan kinginä”, mutta tässä asiassa olen ainoastaan yhden lähteen varassa.

ARVOSTELUJA

Ruotsin maataloushistorian perusteos

Janken Myrdal: Jordbruket under feodalismen 1000–1700. Det svenska jordbrukets historia. Natur och Kultur. Borås 1999. 407 s.

■ Esiteltävän kirjan erityispiirteenä ja samalla erityisetuna on, että sama auktori kirjoittaa erilaisista ja kuitenkin monin sitein toisiinsa liittyvistä ongelmista: maataloustekniikasta, asutuksesta, elinkeinon tuotosta, ruokataloudesta, sosiaalisista suhteista, naisen töistä ja asemasta – ja on heti sanottava, että *Janken Myrdal* hallitsee suvereenisti eri aspektit. Samoin oli laita sarjan edellisessä osassa (kivi- ja pronssikaudesta kirjoitti yksi henkilö, rautakaudesta kaksi yhteistyönä), mutta kun esihistoria nojaa yksipuolisesti esineelliseen aineistoon, siinä ongelmat ovat toisilleen läheisempiä kuin historiallista aikaa käsiteltäessä ja yksi kirjoittaja onnistuu helpommin hallitsemaan niitä.

Ruotsalaisilla on keskiajan maataloustekniikkaa tutkittaessa käytettävänä kullannarvoinen lähde, joka suomalaisilta puuttuu: maakunta- ja maanlait. Oikeussäännökset on niissä usein esitetty havainnollisina kertomuksina oikeustapauksista. Säännöksinä ne kuvastavat vakiintunutta kansantapaa eivätkä ylhäältä syötettyjä käsityksiä. Toisena verrattomana lähteenä ovat kirkkomaalaukset. Kustaa Vaasan kirjeet voutteilleen muodostavat 1500-luvun alkupuolen maatalousoppaan, joskin Myrdal katsoo tarpeelliseksi huomauttaa, että kuninkaankartanoiden työnjohtajat tai talonpojat eivät aina niitä noudattaneet, koska tiesivät itse paremmin mikä oli rationaalista. Tuomiokirjoihin on kaivautunut tietoja sellaisesta elinkeinonharjoituksesta, joka ei näy veroluetteloista, kuten kerpojen taittamisesta. Södermanlandin herttuakunnasta on konkreettisia kuvauksia yksittäisen uudistilan raivaamisesta ja rakentamisesta. Sisäisiä tulleja koskevat lähteet tarjoavat mahdollisuuden piirtää tilastokartta eri maakunnista toiseen myydyistä ja ajetuista härkälaumoista, ja kaivauslöytöjen avulla voidaan piirtää käyrä lehmien koon muuttumisesta. Monet 1600-luvun maa-

talousoppaat antavat tietoja ainakin siitä, miten aateliset viljelivät kartanoitaan. Kiusallinen on se pitkä ajallinen aukko, joka jää keskiajanarkeologian kaivamien maatalouksineiden ja 1800-luvun lopulta alkaen museoihin kerättyjen ns. vanhaan talonpoikaiskulttuuriin kuuluvien esineiden väliin.

Myrdalin esitys on lavealti todistelua, mikä ei tee sitä kuitvaksi, vaan pikemminkin jännittäväksi. Kun johtopäätökset on rakennettava eri tahoilta saatujen tiedonmurusten ja usein vain välillisesti asiasta kertovien esinelöytöjen varaan, tulokset ovat usein epävarmoja, mistä tekijä on tietoinen ja ilmaisee ne varovasti ja varauksin. Lyhyessä resensiossa ne voivat tulla liian kategorisesti esitetyiksi. Ennen kaikkea esitys on elämänläheistä. Esimerkkinä siitä, miten historiassa kaikki vaikuttaa kaikkeen, on Kolmodinin yhä meidänkin päivinämme suosittu suvirren asettaminen 1600-luvun lopun katojen eikä suinkaan normaalien siunauksellisten vuodentulojen yhteyteen.

”Suomen kehityksen jätän kokonaan sivuun siitä huolimatta että Suomi monina vuosisatoina oli itsestään selvä (självlklar) osa Ruotsin valta-

kuntaa”, tekijä sanoo. Menetely on määrätietoisesti anakronistinen, ja vielä anakronistisemmalla vaikuttaa vasta 1600-luvulla Ruotsiin liitettyjen tanskalaisten ja norjalaisten maakuntien mukaan ottaminen muinaisuuden hämärästä lähtien. Tietenkään ei tutkimuksen maantieteellinen pohja ratkaise, onko se tieteellinen vai ei; Myrdalin rajan veto vastaa Ruotsissa yleistä käytäntöä. Suomi välähtää näkyviin siellä täällä päälleliimattuina tietoina.

Myös teoksen ajalliset rajat on selitettävä – varsinkin sen otsakkeessa olevan feodalismisanan vuoksi. Esiintyikö Ruotsissa feodalismia lainkaan? Ilmeneekö sitä jo esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteessa? Eikö se jatku ajallisen loppurajan vuoden 1700 jälkeenkin? Myrdal antaa käsitteelle väljän määritelmän: feodalismissa valta riippui maanomistuksesta ja privilegioista ja sen voi siten katsoa vallinneen agraarisessa maassa valtiovalan synnystä lähtien ja päättyneen sitä mukaa kuin privilegioita kumottiin. Sellainen käsitys, Myrdal sanoo, on ahdas, jonka mukaan feodalismi ”tuli maahan kreivikuntien mukana”, ts. joissakin hallinnollisissa järjestelyissä. Sen sijaan siirtäessä esihistoriallisesta historialliseen aikaan tapahtui kahtiajako: väestön suuri enemmistö jäi tasa-arvoiseksi talonpojiksi, joilla ei enää ollut orjia, kun taas vähemmistö erikoistui yläkerrokseksi, rälssiksi, aateliksi. Myrdal myöntää, että feodalismien jälkiä tapaa Ruotsista vielä 1800-luvullakin.

Orjien sijoittuminen viljelijöiksi oli osa varhaiskeskiajan

laajamittaista uudisraivaustointia. Kaksivuoroviljely korvaa yksivuoroviljelyn ja peltoja aletaan ojittaa. Rakennuskannan muutos on vallankumouksellinen: yhden katon alle sijoitetut toiminnat hajoitetaan moneen erilliseen rakennukseen, ja ihmiset etäännyvät eläimistä. Käyttöön tulee raudalla reunustettu lapio, käyrempi sirppi, uusia sahra- ja auramalleja, puintiin kaksiosaiset varstat nuijien tialle ja jauhatukseen vesimyllyt käsinkivien tilalle. Toistuvasti Myrdal tähdentää, että aikakausi 1000–1300 on ”feodalismien” ajan suurimman edistyksen vaihetta.

Ensimmäisen suuren takaiskun aiheutti mustasurma ja sitä tiheään seuranneet uudet ruttoepidemit – joita voidaan suorastaan graafisena kuviona jäljittää odottamattomasta lähteestä, lahjakirjeistä kirkolle ja luostareille. Eurooppalaisessa tutkimuksessa on epäilty, että väestönkasvu yhtyessään ilmaston tilapäisen huononemisen aiheuttamiin katoihin aiheutti väestökriisin jo ennen mustaasurmaa ja ainakin heikensi väestöä kestäämään taudin rasituksia. Rutto ei kuitenkaan ole niitä kulkutauteja, jotka yhdessä nälän kanssa saavat aikaan synergisen vaikutuksen. Myrdal jättää kysymyksen avoimeksi. Hän kritikoi 1970-luvulla suoritettua pohjoismaista autiotilatutkimusta siitä, että Norjassa sovellettiin autioitumista laskettaessa erilaisia laskutapoja kuin Ruotsissa, ja päätelee, että ero näiden maiden välillä autioitumisen vahvuudessa ei ollut niin suuri kuin projektissa otaksuttiin. Väkiluvun pohjalukema

saavutettiin noin 1450, sitten seurasi stagnaatio ja vuosisadanvaihteen jälkeen uusi nousu. Samalla tilarakenne muuttui. Viljelijäin puutteessa suurmaanomistajat yhdistivät vuokratilojaan, mutta toisaalta työvoiman niukkuuden vuoksi näiden omassa viljelyssä olleet tilat (avelsgårdar) vähenivät. Jo autiotilatprojekti kiinnitti huomiota siihen, että väestönvähenitys eri seuduilla ei vastannut niiden kunkin ylikuolleisuutta, sillä karuimmilta alueilta muutettiin autioituneille hedelmällisemmille seuduille. Joistakin tiloista tuli pitkäksi aikaa pelkkiä takamaanniittyjä, ja nekin saattoivat kasvaa umpeen. Vilkas kirkkojen sekä kruunun ja aatelin linnojen rakentaminen – ensi sijassa kiveä, mutta toisinaan myös puusta – seisahtui, ja kuten dendrokronologian avulla suoritettut tutkimukset osoittavat, myös talonpoikaistalojen puurakentaminen. Niin linnojen, kirkkojen kuin talojenkin rakentamisessa alkoi uusi buumi 1400-luvun puolimaissa.

Kriisillä oli myös myönteisiä seurauksia: otettiin käyttöön tehokkaampia työvälineitä kuten pitempiteräisiä viikatteita tai mäntäkirnuja. Eurooppalaisessa tutkimuksessa on jo kauan todettu sekä aatelille että kruunulle maksettavien verojen aleneminen, mikä koskee Ruotsiakin. Talonpojan elintaso nousi.

Myrdal omistaa huomattavasti tilaa 1400-luvun ja 1500-luvun alkupuolen kapinallikeiden kuvaamiselle ja niiden syiden analysoinnille. Engelbrekt Engelbrektinpojan johtama kansannousu oli sateenkaarikapina (sana minun, ei

Myrdalin): siihen osallistui sosiaalisesti niin monenlaista väkeä, että tavoitteet eivät voineet olla yhtenäiset. Vaatimukset eivät voineet koskea aatelin lampuotien verojen kevenemistä, mikä olikin jo loppuunkäsittely prosessi. Sen sijaan kruununverojen taakkaa saatiin lievennetyksi, ja se oli tavoitteena monessa seuraavassakin liikehinnässä. Joka tapauksessa kuilu ylimmän kerroksen ja talonpoikien välillä madaltui. Edellisten valtaa osoittaa se että he myöhäiskeskiajalla saattoivat osallistua piispanvaaliin. Kirkkomaalaukset esittävät hanhia hirttämässä kettua ja härkää teurastamassa miestä. Toisessa yhteydessä Myrdal käsittelee 1600-luvun kapinanpoikasia, kumma kyllä sivuuttaen ne vakavat levottomuudet Smäländin Möressä 1624, jotka johtivat siihen, että yksi kylä poltettiin asukkaineen.¹

Taloudellisen taantuman 1600-luvun Euroopassa Myrdal näkee seurauksena paitsi pikku jääkaudesta ja alituisista sodista myös valtiokoneistojen paisumisesta.

Yrittäessään laskea väkilukuja Myrdal ei käytä henkil kirjoja, kuten David Hannerberg aikoinaan teki Ruotsissa ja kuten Suomessa on tehty. Ne edellyttävät lukuisia arviointejä, mutta lienevät kuitenkin paras tarjolla oleva lähde. Väkiluku kasvoi nopeimmin 1500-luvun lopussa ja 1600-luvun alussa. Suomessa havainto ei lainkaan pitäisi paikkaansa; henkil kirjojahan tosin ei vielä pidetty, mutta suuret mittasuhteet saavuttanut talojen – ainakin kameraalinen – autioituminen viittaa väenpuuttee-

seen. Ruotsi ei näytä kärsineen vuoden 1601 kadosta, ja myöhemmin mainitaan 1690-luvun kadot vain ohimennen väestönkasvun ohimenevinä pysäyttäjänä. Väkilukuja laskiesaan Myrdal puuttuu myös perherakenteeseen. Koska miesten keskimääräinen avioliittoikä oli niin korkea kuin 30–35 vuotta, oli ikäero isästä (vanhimpaankin) poikaan huomattavasti yli 30 vuotta. Keskimääräinen isännyyskausi taas oli niin lyhyt kuin 10–20 vuotta, joten tilan siirtyminen suvussa polvelta polvelle oli pikemmin poikkeus kuin sääntö. Tästä yleisestä käsityksestä poikkeavasta havainnosta ei Myrdal kuitenkaan tee suurta numeroa.

Myrdal sanoo aiheellisesti, että satovaihteluiden arvioiminen on vaikeampaa kuin väkilukujen laskeminen. Sato-määriin vaikuttaa kaksi tekijää: peltoala ja jyväluku. Jälkimmäisten kehitys kulkee erilaisia linjoja eri maakunnissa, joten ilmastonmuutosta ei voi pitää ensisijaisena tekijänä. Viljantarpeen kasvaessa tuli tasapainon ylläpitäminen pellon ja sille karjan välityksellä lantaa tuottavan niityn kesken yhä tärkeämmäksi. Rosenhanen talousopas tiivistää yhteyden sanoihin: ”Mitä korkeampi sontakasa, sitä onnellisempi maamies”. Jo varhaiskeskiajalla oli siirryttäessä käsinkivijauhuksesta vesimyllyihin yleistynyt leipominen kerrallaan pitkän ajan tarpeiksi. Syötiin siis kovaa ja kuivaa leipää – mutta ruisleivän tunkeutumisen Tukholman seudulle Myrdal panee suomalaisvaikutuksen tiliin; kerran näinkin päin.

Elintason lasku 1600-luvul-

la on kiistämätön. Se näkyy ruokataloudessa siinä, että viljatuotteiden käyttö lisääntyi animaalistien elintarvikkeiden kustannuksella. Mutta myös viljan tuotanto asukasta kohden aleni ja viljavajauksen täytti ”massiivinen” tuonti valtakunnan balttilaisista provinseista. Tekijä mainitsee Suomen väestökatastrofin 1969–97 ja toteaa sen johtuneen siitä, että kato siellä oli ankarampi kuin Ruotsissa, muttei puutu – teoksen maantieteellistä pohjaa noudattaen – siihen, miksei Suomi saanut osaansa Baltian viljasta. Varhaiskeskiajan agraarista vallankumousta vastaavia muutoksia ei edes ekspansiivinen 1500-luku tuonut mukanaan, vielä vähemmän 1600-luku, jolloin valtakunnan keskeisissä maakunnissa taannuttiin aurasta sahraan.

Tyyppiesimerkkeinä Myrdal kuvaa 1600-luvun mainion karttamateriaalin avulla neljää asutusmuodoltaan ja viljelymenetelmiltään erilaista kylää maan eri osista. Yksi on niitä, johon perustettiin aatelin säterikartano ja jossa se nieli parhaat pellot. Sellaista säännöllisyydessä äärimmilleen vietyä sarkajakoa, jollaisia olen löytänyt monista Suomen kylistä, ei näissä esimerkeissä eikä muussakaan kuvauksessa näy.

Viljelijäväestön työmenekistä kohdistui 1500- ja varsinkin 1600-luvulla yhä suurempi osa muuhun kuin maatalouteen. Myrdal laskee että vuosittain 4–5 miljoonaa päivätyötä (n. 1650) kului sydenpolttoon ruukeille sekä sysien, malmin sekä jalostetun raudan ja kuparin ajoon. Tervanpoltto tuotti lisäansioita Smälännissa, eikä Myrdal unohda kertoa, että sen

pääpaino oli suomalaisessa valtakunnan osassa. Nämä lisäansiot mukaan luettuna kokonaistulot ehkä kasvoivat; silti elintarvikkeiden kulutus supistui. Työtä tehtiin uskonpuhdistuksen jälkeen enemmän kuin katolisena aikana – ei niinkään oppillisista syistä, sillä ahkeruutta perusteltiin Salomonin Sananlaskuihin vedoten – vaan koska pyhimysten juhlapäiviä pyyhittiin pois kalenterista. Miesten ollessa sodassa naisia näkee lähteissä halonajossa, puinnissa, teurastuksessa, rakennustyömaalla. Isännän ollessa kaukomailla emäntä sai lisää vaikutusvaltaa, mutta iloa hänellä oli muutoksesta vain jos talo pystyi palkkaamaan vierasta miehistä työvoimaa. Työtehoa voi seurata vain kuninkaan ja aatelin kartanoissa ja se näyttää niissä heikolta. Syynä oli osittain päivätöitä kohtaan tunnettu vastenmielisyys, osittain se, että väenottojen vuoksi oli käytettävä runsaasti alaikäisiä töissä.

Sivuutan tässä pitkäksi venyneessä resensiossa maanomistuksen historian vaiheet 1500- ja 1600-luvuilla: kirkko-reduktion, perintötilojen joukottaisen siirtymisen rälssiin, verolahjoitukset, aatelin ja talonpoikien suhteet lahjoitusmailla ja reduktion sekä maanluontoterminologian. Tiivis esitys ei tarjoa sanottavaa lisää siihen, mitä suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa on vastaavasti esitetty. Rälssitalonpoikien rasitukset kasvoivat 1500-luvun alkupuolelta lähtien, joskin on huomattava, että verorästien ja myönnettyjen alennusten vuoksi aatelisperhe ei tosiasiallisesti voinut nauttia hyväkseen kaikkea mitä kirjoi-

hin oli merkitty. Kameraalinen autoituminen kruunulle ja aatelille veroa maksavilla tiloilla yleistyi Ruotsissa myöhemmin kuin Suomessa.

Suurvalta kukistui Myrdalin mukaan sotaväsymykseen, jota odotustenmukaisesti ilmeni eniten talonpojissa.

Jordbruket under feodalismen on Ruotsin maataloushistorian perusteos, tutkimus ja samalla oppikirja ja suuren yleisön luettavaksi tarkoitettu yleisesitys.

Eino Jutikkala

1. *Arvi Korhonen*, Hakkapeliittain historia I, 1939, s. 415.

Merkillinen kartasto Pohjois-Amerikan intiaaneista

Illustrated Atlas of Native American history. Toim. Samuel Willard Crompton. Chartwell, Edison 1999. 272 s.

■ Pohjois-Amerikan alkupe-
räisasukkaiden historia on pitkä ja mielenkiintoinen. Eurooppalaisten valloittajien saapumista seuranneet vuosisadat ovat ankeaa kertomusta kulttuurien väkivaltaisesta kohtamisesta ja sen seuraamuksista. Tämä väkivalta on muodostanut osan Yhdysvaltain ja Kanadan intiaanien elämää nykypäivään saakka. Vaikka erityisesti viime vuosikymmeninä heidän koulutukselliset, taloudelliset ja poliittiset olonsa ovat parantuneet huomattavasti, he kuuluvat edelleen Yhdysvaltain ja Kanadan köyhimpiin kansansiin. Lisääntyneistä vaikutusmahdollisuuksista ja kansalaisoikeusaktivismia seuranneesta julkisuudesta huolimatta intiaanien historia tai heidän ongelmansa eivät yleensä ole herättäneet valtaväestön kiinnostusta. Lisääntyneestä akateemisesta toimeliaisuudesta huolimatta intiaaneja käsittelevien yleisteosten valikoima onkin pysynyt varsin suppeana.

Siksi on virkistävää, että amerikkalaisille kirjamarkkinoille on putkahtanut yleisivistäväksi lukukokemukseksi tarkoitettu teos Pohjois-Ameri-

kan intiaanien historiasta. Teos on varustettu lukuisin kuvin ja taitettu väljän levollisesti peruskoulutetun, historiasta kiinnostuneen lukijakunnan houkuttelemiseksi.

Teoksen kahdeksan lukua esittelevät kukin oman aikakautensa, jotka etenevät kronologisesti vuodesta 20 000 eKr. nykyaikaan. Eurooppalaisten valloittajien tuloa seuraavat kolme vuosisataa käsitellään omina kokonaisuuksinaan kontaktin ja konfliktin, sopeutumisen, vuorovaikutuksen ja sodankäynnin sekä eurooppalaisperäisen väestön aluevalloitusten näkökulmasta. 1800-luku on jaettu kahtia läntisten rajaseutujen valloitukseen kannustaneen kohtalonuskon (*Manifest Destiny*) ja suuria intiaanisosia (1860–90) kuvaavaan ”viimeisen suuren vastarinnan” kauteen. Varsin tavanomaista ajallista jakoa virkistävämpi keksintö on lukujen alaotsikointi kymmeneen eri kulttuurialueeseen. Antropologien käyttämän jaon tustalla ovat ilmaston, maaperän, sen muotojen ja luonnonvarojen alueellinen vaihtelu, joka on vaikuttanut muun muassa tuotantomenetelmiin. Lukija voi siis kätevästi valita haluamansa mittakaavan: Pohjois-Amerikan alkuperäiskansoja voi lähestyä joko ajallisia muutoksia korostavasta koko maanosan näkökulmasta tai valikoivasti alueittain. Kokonaisuus jäsentyy helposti, ja teosta voi lukea toimivasti palloittain.

Kartaston kirjoittajat ovat sekalainen, kokonaisuutena vaikeasti hahmotettava joukko, jonka valinnan taustat jäävät arvoitukseksi. Tutkijoiden li-

säksi asiantuntijoiksi on kelpuutettu romaani- ja lastenkirjailijoita, joiden ansioiksi luetaan kaunokirjalliset kuvaukset intiaanien historiasta ja elintavoista ja jopa ”vartuminen intiaanireservaatin lähellä” ja siitä kummunnut ”varhainen kiinnostus alkuperäiskansojen kulttuureihin”. Odotetusti tämä näkyy tekstissä hienoisena epätasaisuutena. Osuudet etenevät luettavuudeltaan melko tasaveroisesti, mutta akateemisten kirjoittajien ote on selvästi monipuolisempi. Paikoitellen teksti puuroutuu sotahistorian koulukirjamaiseksi esitelyksi ja epäoleellisilta tuntuvien yksityiskohtien luetteloinniksi.

Kirjoittajien henkilökohtaiset mieltymykset ja tausta ohjaavat tekstin sisältöä varsin selvästi. Esimerkiksi vuoden 1950 jälkeistä aikaa käsittelevä luku keskittyy Yhdysvaltain liittovaltion ja intiaanien välisen erikoissuhteen päättämiseen pyrkineeseen terminatiopolitiikkaan, intiaaneja koskevan lainsäädännön kiemuroihin ja poliittisiin sopimuksiin. Kanadankin tilannetta käsitellään, mutta esimerkiksi maan intiaaneja koskeva viime vuosien mielenkiintoinen alueellinen ja poliittinen kehitys (Nunavut) jää huomiotta. Samoin molempien maiden intiaanivähemmistön taloudelliset ja sosiaaliset olot mainitaan vain ohimennen eikä niitä kytketä kokonaisuuteen. Nämä ovat pettymyksiä ja selviä puutteita.

Käsitlemättä jää myös se, että Yhdysvalloissa nopeasti kasvanut rahapelitoiminta on tarjonnut monille intiaaniheimolle mahdollisuuden talou-

delliseen itsenäisyyteen. 1970-luvulta alkaen intiaanireservaateissa eri puolilla Yhdysvaltoja on avattu kasinoita ja korkeain panosten bingoja. 1980-luvulla kiihtyneen kehityksen synnyttämät osavaltiokohtaiset kiistat johtivat kauaskantoisiin intiaanireservaatteja koskevan lainsäädännön muutoksiin liittovaltion tasolla. Taloudellinen menestys on jäsentänyt uudelleen heimojen poliittista ja kulttuurista itsemääräämistä ja lisännyt niiden painoarvoa suhteessa osavaltioihin ja liittovaltioon. Näin monia kulttuuris-poliittisia rajoja on jouduttu arvioimaan uudelleen hyvin nopeasti. Pelitoiminta on myös aiheuttanut uudenlaisia ristiriitoja heimojen hallinnossa ja asettanut heimot keskenään eriarvoiseen asemaan.

Vuonna 1999 intiaanien kasinoita tai bingoja oli Yhdysvalloissa jo 30 osavaltiossa. Niiden osuus on noin 15 prosenttia koko maan peliteollisuuden lähes 55 miljardin dollarin vuosituotosta (1998). Huomattavimmin pelaamisesta saatavat tulot ovat parantaneet elämän laatua pienten heimojen hallitsemisissa, suurten asutuskeskusten kupeessa sijaitseissa reservaateissa. Näin on siksi, että niissä väestöpohjaltaan laajan markkina-alueen tuottama etu voidaan jakaa verrattain harvojen kesken. Pieniä heimoja rasittavat usein myös vaatimattomimmat sisäiset poliittiset kiistat kuin suurempia heimoja. Menestyskëkäimmat peliyritykset ovat tuottaneet omistajilleen täys-työllisyyden, ilmaisen terveydenhuollon ja koulutuksen sekä huomattavia parannuksia reservaattien infrastruktuuriin.

Tässä valossa on merkillistä, että "uudeksi buffaloksi" kutsuttu peliteollisuus jää sivulauseeksi nykytilannetta erityisesti politiikan ja lainsäädännön kautta tarkastelevassa luvussa.

Teos sisältää lukuisia varsin mielenkiintoisia kuvia ja karttoja, joita on koottu historiallisista teoksista ja arkistojen kätköistä. Vanhat kuvat ovat kiehtovaa katsottavaa. Sen sijaan teosta varten tuotetut kartat ovat tekniikaltaan ja esteetikaltaan raivostuttavan alkeellisia, vaikka niistä vastaamaan valitulla kansainvälisen televiestintäyhteyden insinöörillä kerrotaan olevan kokemusta neljän mantereen ja kolmen valtameren kartoituksesta.

Teoksen kartoissa käytetään Pohjois-Amerikan luonnonmaantieteellisellä peruspohjalla karkkimaa-symboliikkaa: luonnonvaroja osoittavat iloisenväriset karhut, peurat ja majavat sekä paistettua kananmunaa muistuttavat makean veden helmisimpukat. Lopputulos on tiukkaan ahdettu ja sekava. Intiaanien historiaa koskevan tiedon epämääräisyyden ja virheiden aiheuttamat ongelmat ovat toki ymmärrettäviä ja niiden mainitseminen teoksen johdannossa on tervetullutta. Tiedon laadun alueiden rajaamiselle ja karttojen symboliikalle asettaman haasteen olisi kuitenkin voinut kiertää hienostuneemminkin. Lisäksi tarpeettoman paljon tekstiä on käytetty selittämään sellaista, mikä olisi ollut helppo havainnollistaa kuvallisesti. Näin kuvien kytkemiseksi asiasisältöön olisi jäänyt kaviattua lisätilaa.

Merkillistä on sekin, että 1900-luvun "unohduksen" ja

"muistamisen ja toiminnan" kausia käsittelevissä osuuksissa ei ole ainuttakaan kuvaa. Esimerkiksi intiaanien hallitsemien maa-alueiden sijainti ja laajuus jäävät koko teoksessa arvoitukseksi. Tilastotiedot heimojen koosta ja rakenteesta sekä taloudellisista, sosiaalisista ja muista oloista olisi ollut vaivatonta siirtää havainnolliseen, vertailukelpoiseen kuvalliseen muotoon. Koska intiaanien menneisyyden rituaalis-poliittinen muistaminen ja aktiivinen toiminta ovat yhä näkyvämpiä sekä yhdysvaltalaisessa että kanadalaisessa yhteiskunnassa, tästä olisi varmasti saatavissa runsaasti lehtikuva-aineistoa. Näiden osuuksien harkittu kuvitus olisi lisännyt kartastoksi itseään kutsuvan teoksen uskottavuutta huomattavasti.

Pohjois-Amerikan alkupeäräiskansoista kertova kartasto on ristiriitainen teos. Parhaimmillaan se on tervetullut lisä aiheesta saatavilla olevaan laajalle lukijakunnalle suunnattuun kirjallisuuteen. Toisaalta teoksen kuvallisen esittämisen taso ja sen valintoja ohjannut mielikuviutus ovat paikoitellen anteeksiantamattoman kehittymättömiä. Ajankohtaisuudessa ja analyttisen otteen jämykkydessäkin olisi ollut huomattavasti parantamisen varaa. Akateemista lukijaa teos muistuttaakin ensisijaisesti mielikuviutuksen arvosta sekä kuvallisen viestinnän vaikeudesta ja sen onnistumisen tärkeydestä.

Pauliina Raento

Kaupunkilaisnaisen taakka ja vapaus

Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context. Toim. Marjatta Hietala ja Lars Nilsson. Studia Historica 60, Suomen Historiallinen Seura ja Studier i stads- och kommunhistoria 18, Stads- och Kommunhistoriska instituet, Stockholms universitet. 1999. 195 s.

■ *M. Hietalan ja L. Nilssonin* toimittamassa *Women in Towns* -teoksessa on kymmenen artikkelia Euroopan kaupunkihistoriasta. Ne käsittelevät aikaa keskiajalta 1900-luvulle ja maantieteellisesti aluetta Unkarista Englantiin ja Italiasta Suomeen.

Naiset ovat usein olleet enemmistönä kaupunkiväestöstä naisten vilkkaan muutto liikkeen seurauksena. Teoksessa pohditaan, johtuiko tämä kaupunkielämän suhteellisesta helppoudesta naisille vai houkutteliko urbaani elämä naisia työvoimakseen tyhjin lupauksin, sekä kaupunki-ilman vapauttavaa vaikutusta naisten elämään. Tekijät eivät näe historiaa yksiviivaisena kulkuna kohti vapautta, vaan olosuhteiden vaikutus arkeen ja kehityksen monet mutkat on otettu huomioon.

Katalin Szende käsittelee naisleskien toimeentuloa keskiaikaisessa Sopronin (Ödenburgin) kaupungissa Unkarissa. Lähteenään hän käyttää

veroluetteloita, joten kohteena on itsenäisten leskien ryhmä, n. 3 prosenttia Sopronin verotettavista perheistä. Lähes 2/3 heistä maksoi veroja vähemmän ja 14,4 % enemmän kuin keskiarvo veronmaksaja.

Szenden tuo esiin seikkoja, jotka löytyvät myös seuraavasta Venetsian naisia käsittelevästä artikkelista, mm. aviomiesten yrityksen testamenttien avulla turvata jälkeensä jään perheen toimeentuloa. Siinä *Lise Collangen* esittelee lainvarustajien puolisoitten toimeentuloa ja sen turvaamista aviomiehen kuoleman jälkeen. Ryhmän kiinteys ja selkeät taloudelliset intressit tekee sen kiinnostavaksi. Lähteinä ovat avioliittoa ja perimistä koskevat lait sekä perunkirjat ja testamentit.

Rikkaat työtöt olivat kauppatavaraa perheiden etujen turvaamiseksi eivätkä lesketkään olleet oikeustoimikelpoisia, vaan isät, aviomiehet, veljet ja aikuiset pojat tekivät sopimukset heidän puolestaan.

Lainsäädäntö oli kova leskinaisille. Heidän oli usein muutettava pois kodistaan eikä heillä ollut käytännössä mahdollisuuksia vaatia myötäjaisiään takaisin. Rakastavat aviomiehet olivat usein testamentissaan turvanneet puolisonsa elannon. Naistutkimuksessa esitetty väittäjä, että aviopuolisoiden elämäntoveruus oli usein voimakasta, näyttää tässäkin pitävän paikkansa.

Hilde van Wijngaarden on tutkinut köyhien sukupuolijakaumaa köyhäinhuoltoviranomaisten asiakirjoista Zwollen alueella Amsterdamissa. Noin 70 % köyhäinhoidon asiakkaita oli naisia. Tekijä on ratkais-

sut monta lähdeaineiston ongelmaa, koska juuri kaikkein köyhimpien naisten työ on usein jäänyt tilastoimatta. Hänen mukaansa köyhimmät naiset olivat hyvin itsenäisiä verrattuna muihin ansiotyötä tekeviin naisiin.

Gunther Hirschfelderin lähteinä ovat aikalaiskuvaukset, tilastot ja mm. Manchesterin poliisin arkistot tutkimuksessa, jossa hän käsittelee naisten juomakulttuuria teollisen valankumouksen aikana. Hän osoittaa, että 1700-luvun alussa juomakulttuuri oli varsin liberaali ja tasavertainen, kun taas teollistumisen myötä eri ryhmien ja sukupuolten juomatottumukset eriytyivät.

Christine Bladh on tutkinut naisten ansiotyömahdollisuuksia Tukholmassa. Artikkelin perustuu yhden seurakunnan kirkonkirjoihin. Niihin on merkitty perheenpään ammatti, joten se kertoo lähinnä naimattomista naisista. Naisten mahdollisuudet ansaita elantonsa liittyi heidän velvollisuuksiinsa lastensa elättäjinä. Yhteiskunta taipui periaatteissaan varata porvaris-ammattit vain miehille välttämättömyyden edessä, esimerkiksi kapakanpito oli ajoittain lähes 100 % naisten hoidossa.

Rebecca Rogers murtaa myytin, että nunnat ja kirkko olisivat dominoineet tyttöjen koulutusta Ranskassa. Alkeisopetuksen jälkeen Pariisin opettajien enemmistö oli 1800-luvulla muita kuin nunnia. Tutkimus on ollut salapoliisityötä, koska julkiset tilastot eivät huomioineet yksityisiä tyttökouluja.

Rogers katsoo, että koulut tarjosivat ansiotyötä naisille, mukaan lukien naimisissa ole-

vat naiset, koska niissä oli opetuksen lisäksi muita tehtäviä. Hän korostaa, että yksityiskoulujen kysyntä todistaa pariisilaisten halunneen kouluttaa tyttöjään.

Marjaana Niemi vertailee Birminghamin ja Göteborgin terveydenhuoltoa 1900–1940 hyvin dokumentoidussa tutkimuksessaan. Hän osoittaa näennäisesti puolueettoman terveyspolitiikan palvelleen päättäjien intressejä. Taistellessaan lapsikuolleisuutta vastaan otettiin huomioon ne tutkimukset, jotka palvelivat päättäjien ja terveydenhuollon ammattilaisten päämääriä ja etuja.

Hän on perehtynyt tutkittavien kaupunkien elinkeinorakenteeseen ja muihin taustatekijöihin. Arkielämän erilaisuus johti erilaisiin ratkaisuihin, vaikka molemmissa kaupungeissa vedottiin tieteen viimeisiin saavutuksiin.

Caroline Varletin artikkeli käsittelee pariisilaisnaisten elämää kahdesta eri näkökulmasta. Siinä pohditaan aikalaiskirjoitusten pohjalta, mitä naisilta sotien välisen ajan Ranskassa odotettiin, ja peilataan näitä odotuksia kuvauksiin arkielämästä. Naisilta vaadittiin monenlaista. Kodinhoitoon ja hygieniaan kohdistuvat vaatimukset kasvoivat, samalla kun perinteisen kotirouvan rinnalle tuli mielikuvia itsenäisestä ansiotyötä tekevästä naisesta. Vaikka moderni tekniikka teoriassa tuli auttamaan kodinhoitoa, Varlet väittää, että naapurit ja sukulaiset auttoivat enemmän kuin tekniset apuvälineet. Aviomiehet osallistuivat enemmän kotitaloustöihin ja lastenhoitoon kuin niitä käsittelevästä kirjoittelusta voisi päätellä.

Irene Bandbauer-Schöffman tuo esiin uuden näkökulman naisten ja miesten kohtelusta jaettaessa puutteellisia resursseja toisen maailmansodan jälkeisessä Wienissä. Tutkimus perustuu säännöstelyä koskeviin asiakirjoihin, aikalaiskuvauxsiin ja muistelmiin sekä haastatteluihin.

Ns. ruokakortteja jaettaessa raskaana olevia ja imettäviä naisia suosittiin. Toisaalta muiden naisten oli vaikea vakuuttaa kansanhuoltoviranomaiset energiantarpeestaan, koska heidän työnsä oli ansiotyönäkin usein ns. piilotyötä perheissä.

Pia Leminen on tutkinut Kyröskosken tehdasyhdyskunnan toimistotyötä tekevien naisten tavoitteita ja todellisuutta. Hän osoittaa, että naiset jäivät jälkeen sekä statuksensa puolesta että palkkansa vastaavan taustan omaavista miehistä. Toisaalta työläisperheiden tyttöjä kannustettiin nousemaan tehdassalista konttorin puolelle.

Women in Towns on monipuolinen kokoelma. Se on yhtenäisempi kuin artikkelikokoelmat yleensä ovat. Tekijät ovat käyttäneet virallista asiakirja-aineistoa oivaltavasti ja näkökulman valinnalla he ovat saaneet uutta tietoa kaupunkien arkielämästä.

Aura Korppi-Tommola

Paratiisi tässä ajassa vai synnin pesä?

Marjo Kaartinen: *Spiritual Eunuchs. Religious People in English Culture of the Early Sixteenth Century*. Turku 1999. 256 s.

■ *Marjo Kaartisen* väitöskirja käsittelee sääntökuntalaisten (lat. *religiosi*) elämää 1500-luvun alun Englannissa ja ennenmuuta aikaisten suhtautumista siihen. Kaartinen kysyy mitä merkityksiä ihmiset ylipäätään antoivat termille sääntökuntaelämä? Mitä ajateltiin sääntökuntalaisten hyveistä? Kuinka ne toteutuivat käytännössä? Ennen kaikkea hän pyrkii selvittämään miksi ihmiset ajattelivat niin kuin ajattelivat. Kyseessä on siis tutkimus sääntökuntalaisten julkisesta imagosta reformaatioajan Englannissa. Taustalla piilee vanha kysymys Englannin (ja tietenkin myös Walesin, Skotlannin ja Irlannin) luostareiden ja uskonnollisten yhdyskuntien lakkauttamisesta. Miksi lakkautus tapahtui, ja ennenmuuta, miksi se tapahtui ilman merkittävää vastarintaa? Olivatko sääntökuntalaiset puolustamisen arvoisia?

Käytännössä Kaartisen tutkimus jakaantuu neljään laajahkoon osioon, joissa käsitellään sääntökuntalaisten elämää kolmen keskeisen luostarilupaoksen (tottelevaisuus, köyhyys ja siveys) sekä luostarielämään olennaisena osana kuuluneen paikallaan pysytte-

lemisen (lat. *stabilitas*) kannalta. Kussakin pääluvussa kuvataan yhtäältä uskonpuhdistajien omassa propagandassaan viljelemiä käsityksiä sääntökuntalaisten korruptoituneesta ja syntisestä elämästä ja toisaalta heidän ymmärtäjiensä puolustuskirjoituksia. Suunvuoron saavat niin tunnetut hahmot (Thomas Cromwell ja Thomas More) kuin tuntemattomat ja jopa anonyymit kirjoittajat. Kaartinen osoittaa laajan materiaalin avulla, että munkit olivat, kirjoittajan kannasta riippuen, rikkaita juopottelevia irstailijoita tai apostolista köyhyyttä noudattavia paastoavia hengellisiä neitsyitä.

Kaartisen johtopäätös on, että niin reformaattorit kuin sääntökuntalaisten puolustajatkin olivat yksimielisiä uskonnollisen elämän olennaisista arvoista, jotka olivat juuri mainitut luostarielämän perushyveet. Keskeinen erimielisyys vallitsi siinä, elivätkö sääntökuntalaiset näiden arvojen mukaan ja oliko Jumalalle otollinen elämä aivan yhtä mahdollista maailmassa (*in seculo*) kuin luostarin tai konventin seinien sisällä. Äärimmäiset protestantit katsoivat, että todella uskonnollinen elämä oli suorastaan mahdotonta sääntökuntien puitteissa, sillä ne asettivat jäsenilleen standardit, jotka olivat tavalliselle kristitylle mahdottomia. Siten luostarielämä oli sielun pelastukselle suorastaan mahdotonta, sillä se oli ennalta tuomittu epäonnistumaan.

Kaartinen näkee reformaation enemmän jatkuvuutena kuin murroksena. Olennaiselta osaltaan evankelisten ja katolisten kannat olivat yhtenäis-

siä. Eroavaisuudet olivat käytännön järjestelyihin liittyvissä tulkinnoissa. Tämän vuoksi Henrik VIII saattoi lakkauttaa Englannin luostarit ja muut sääntökuntalaisinstitoot ilman mainittavaa vastarintaa. Vaikka ihmiset pääsääntöisesti suhtautuivatkin sääntökuntalaisiin positiivisesti, ei kuninkaan tarjoama vaihtoehto ollut niin radikaalisti erilainen, että sen vastustamiseksi olisi kannattanut riskeerata henkensä. Entäpä sitten Henrik VIII:n motiivit? Kaartinen toteaa noudattaen yleisesti hyväksyttyä linjaa: "Vaikka kuninkaan vaatimukset luostareille perusteltiin uskonollisin argumentein ja reformiaikeilla, luostareiden lakkautukset olivat pohjimmiltaan taloudellisin perustein tehtyjä poliittisia päätöksiä." Henrik oli ilmeisesti Kustaa Vaasan sukulaissielu.

Miten Kaartinen on tutkimuksessaan onnistunut? Pääpiirteittäin hyvin, mutta jotakin toivomisen varaakin jää. Ensimmäinen seikka johon tekee mieli puuttua on lähdeaineiston valikointi. Kaartinen käyttää hyväkseen ensisijaisesti ajan pamflettikirjallisuutta, niin evankelisen kuin katolisen puolenkin. Tätä aineistoa on täydennetty dokumenteilla, mm. testamenttimateriaalilla sekä luostarien lakkauttamisen yhteydessä syntyneillä asiakirjalähteillä. Pääpaino on kuitenkin selkeästi pamflettiluontoisessa kirjallisuudessa. Kaartisen kunniaksi on sanottava, että hän tiedostaa tästä aiheutuvat ongelmat ja toteaa lähdeaineistonsa edustavan lähinnä "Lontoossa majaan pitävän ylemmän keskiluokan miespuolista mielipidettä".

Kaartisen mielestä aineiston perusteella voi kuitenkin huolelta tehdä yleistäviä johtopäätöksiä. Asia saattaa olla niinkin, mutta varmempaa olisi ollut käyttää, ainakin pistokoe-luontoisesti kaikkea saatavilla olevaa materiaalia.

Poissaolollaan loistavat latinankieliset lähteet sekä käsikirjoitusmuodossa säilynyt materiaali. Silloinkin kun yleisesti kiinnostavia latinankielisiä tekstejä käsitellään, niitä lähestytään joko englanninkielisten laitosten kautta (Augustinuksen teokset, Tuomas Akvinolaisen *Summa Theologica*) tai tutkimuskirjallisuuden kautta. Eräitä keskeisiä tekstejä, joilla olisi nähdäkseni ollut tutkimuksen kannalta paljonkin annettavaa, esim. pyhän Benedictuksen luostarisääntö, on jätetty kokonaan lähdeluettelon ulkopuolelle. Tekee mieli epäillä, että latinankielisellä materiaalillakin olisi ollut jotakin annettavaa sääntökuntalaisten julkisuuskuva tutkimuksessa.

Käsikirjoituslähteiden vähäisen käytön Kaartinen perustelee viittaamalla siihen, että englantilaisessa tutkimustraditiossa niitä pidetään erityisen tärkeinä. Tästä Kaartinen päätyy johtopäätökseen, jonka mukaan tutkimus voi saada merkittävää lisäarvoa tukeutumalla erityisesti painettuun materiaaliin, joka on tutkimuksessa "ylenkatsottu", vaikka se on "jopa informatiivisempaa" kuin käsikirjoitusmateriaali. Tämä perustelu ei vakuuta. Käsikirjoitusmateriaalia on toki korostettu, mutta samanaikaisesti painetun materiaalin hallinta ja käyttö ovat olleet itsessään selvyksiä. Selvyden

vuoksi mainittakoon, että Kaartinen käyttää käsikirjoitusmateriaalia, "silloin kun se on tarjonnut painetusta materiaalista poikkeavan näkökulman." Lähdeluettelon perusteella on täysin mahdotonta todeta mitä nämä käytetyt käsikirjoitukset ovat, mutta vilkaisu nootteihin osoittaa, että kyseessä ovat lähinnä luostareiden lakkauttamiseen liittyneet kirjekokoelmat.

Toinen puute on liiallinen keskittyminen 1500-luvun alun aineistoon. Kaartinen siteeraa monessa kohtaa stereotyyppisiä, satoja vuosia kierrossa olleita kirjallisia *topoksia* ja tekee niiden perusteella johtopäätöksiä aktuaalisesta historiallisesta tilanteesta. Esimerkiksi sivulla 29 todetaan himokkuuden synnin jaottelun täsmällisiin alalajeihin omalta osaltaan todistavan, "ettei ole liioittelua väittää myöhäiskeskiajan ja varhaisen modernin kulttuurin olleen taipuvainen systematisointeihin ja hierarkisointiin."

Mitenkään puuttumatta siihen, oliko systematisointi ja hierarkisointi 1500-luvulle tyypillinen piirre, voi todeta, että se varmasti oli 1200-luvun alkupuolen skolastiikalle tyypillistä. Sitä edustaa Kaartisen lähdetekstin esikuva ranskalaisen dominikaanin Guillaume Peyraut'n (Guillelmus Peraldus) *Summa de vitiis*. Ylipäätään tutkimukselta olisi toivonut laajempaa perspektiivisiä historialliseen traditioon. Yksikään neljässä pääluvussa esitetty sääntökuntalaisiin liittyvät syytös ei ollut 1500-luvun alussa uusi oivallus, vaan kaikille niille on löydettävissä lukematomia ennakkotapauksia aiemmilta vuosisadoilta. Uutta oli

se, että vanhoja stereotyypppejä käytettiin häikäilemättömän (kirkko)poliittisen propagandan välineinä.

Näiden suurempien puutteiden lisäksi voitaisiin esittää koko joukko pienempiä huomautuksia. Ohitan ne kuitenkin irrelevantteina tutkimuksen asiasubstanssin kannalta ja siirryn miellyttävämpään aiheeseen – tutkimuksen ansioihin. Niitäkin toki riittää. Ensinnäkin on erittäin hyvä idea hahmotella sääntökuntalaisten elämää kolmen keskeisen lupauksen kautta, sillä niihin todellakin sisältyy luostarielämän kova ydin. Tämä oivallus kantaa kirjaa varsin pitkälle. Dispositio on selkeä ja mielekäs. Asiat tulevat käsitellyksi omalla loogisella paikallaan. Tottelevaisuuden, köyhyiden ja siveyden ulkopuolelle jäävien tärkeiden ilmiöiden niputtaminen termin *stabilitas* alle on myös ovela ratkaisu. Kenties kaikki luvussa käsitellyt asiat eivät ahtaasti ottaen kuulu käsitteen *stabilitas* alle siten kun se tuolloin ymmärrettiin, mutta ainakin ne on tyylikkäästi paketoitu omaksi osastokseen.

Teoksen ilmeisiin vahvuuksiin kuuluu lähteiden kriittinen ja tyhjentävä käyttö. Ilahduttavaa on, ettei Kaartinen erehdy missään vaiheessa ottamaan propagandistisessa hengessä laadittuja lähteitä objektiivisina kuvauksina luostarielämästä. Kirjassa puntaroidaan tasapuolisesti niin reformoijien kuin luostarilaitoksen ymmärtäjienkin näkökohtia ja esitetään perusteltuja olettamuksia siitä, kuinka suuri yleisö suhtautui näihin kysymyksiin.

Kaartisen johtopäätös, jonka mukaan enemmistön kuva

sääntökuntalaisista oli, ellei suorastaan positiivinen niin ei ainakaan negatiivinen, on nähdäkseni perusteltu ja uskottava. Ylipäätään on ilahduttavaa huomata, että Kaartinen liittyy siihen modernien tutkijoiden alati kasvavaan joukkoon, joka näkee uskonpuhdistuskauden historiassa jatkuvuuden muutosta keskeisempänä tekijänä. Aivan liian usein aiempi historiantutkimus on korostanut reformaatiota käännekohtana, mitä se ei monessakaan suhteessa ollut. Jatkuvuutta korostavaa koulukuntaa nimitetään muodikkaasti revisionistiseksi.

Kaartisen tutkimuksen vahvuuksiin kuuluu myös sen luettavuus. Siinä kuvataan 1500-luvun alkupuolen sääntökuntalaisen elämää ja siihen liittyneitä ongelmia ilahduttavan ymmärtävällä ja sympaattisella otteella. Olisikin toivottavaa, että tekijä jossakin vaiheessa julkaisisi teoksestaan hieman yleisemmällä tasolla liikkuvan suomenkielisen laitoksen, sillä maassamme on julkaistu kovin vähän luettavaa ja samanaikaisesti tieteellisesti kelpoisia monografioita keskiajan ja varhaisen uuden ajan historiasta – puhumattakaan sääntökuntalaisista. Kaikenkaikkiaan Kaartisen väitöskirja puutteineenkin edustaa Suomessa edelleen valitettavan harvinaista kansainvälistä tasoa olevaa vanhempien aikakausien tutkimusta, jolla on käyttöä muuhunkin kuin julkaisuluettelon täytteeksi.

Jussi Hanska

Moniarvoisuuden käsitteet 1700-luvun alun Englannissa

Pasi Ihalainen: The Discourse on Political Pluralism in Early Eighteenth-Century England. A Conceptual Study with Special Reference to Terminology of Religious Origin. Bibliotheca Historica 36. Hakapaino Oy: Helsinki 1999. 375 s.

■ *Pasi Ihalaisen* väitöskirja on oppinut tutkimus kielestä, jota Englannissa käytettiin ajanjaksolla 1690–1742 poliittisen keskustelun ja poliittisten käytäntöjen kuvaamiseen ja selittämiseen.

Tutkimuksen muotona on mitä perusteellisin ja taitavasti toteutettu avainkäsitteiden käytön analyysi. Työssä oletetaan tiettyjen usein käytettyjen avainkäsitteiden osoittavan, että moniarvoisuuden hyväksyminen oli valtaamassa alaa niin uskonnossa kuin politiikassakin. "Moniarvoisuudella" kirjoittaja viittaa sellaisten kirkollisten ja poliittisten hallintojärjestelmien olemassaoloon, joissa yritykset teologisen tai poliittisen yhdenmukaisuuden toteuttamiseksi eivät enää tehonneet eivätkä enää nauttineet lain antamaa suojaa.

Lisäksi moniarvoisessa järjestelmässä vallitsi mielipiteiden ja näitä mielipiteitä edistämään muodostettujen organisaatioiden moninaisuus, ja ai-

kalaiset myös tiedostivat tämän arvojen ja organisaatioiden moninaisuuden.

Työnsä aluksi Ihalainen osoittaa vakuuttavasti uskonnon jatkuvan merkityksen 1700-luvun alun Englannissa. Viimeaikaiseen tutkimukseen nojautuen Ihalainen on perustellun skeptinen tarkastellessaan tulkintoja, jotka ovat korostaneet poliittisen elämän ja keskustelun maallistumista. Hän osoittaa, että klassisen tasavaltalaisuuden ja luonnonlakiteorian vaikutuksesta huolimatta poliittinen keskustelu oli, aivan kuten 1600-luvulla-kin, edelleen mitä suurimmassa määrin riippuvaista uskonnollisesta keskustelusta. Hän osuu oikeaan todetessaan, ettei poliittisessa keskustelussa käytettyä sanastoa, sen etymologiaa ja käsitteellistä pohjaa ole analysoitu yhtä perusteellisesti mainion vallankumouksen (1688) ja Sir Robert Walpolen hallituksen kaatumisen (1742) välisen ajan kuin vuosien 1603–88 osalta.

Työssä on analysoitu käsitteitä sen arvioimiseksi, missä määrin aikalaiskirjoittelussa on löydettävissä poliittisen moniarvoisuuden muotoutumista. ”Käsitteillä” kirjoittaja viittaa tutkittavalla aikakaudella eläneiden ihmisten uskomuksiin ja käytäntöihin sekä sanoihin, joilla nämä ilmaistiin. Termi ”käsite” on siis erotettava käsitteistä, joita historian tutkijat ovat jälkiviisaasti käyttäneet pitkän aikavälin kehityskuluis- ta.

Hyvä esimerkki jälkimmäisestä on J. H. Plumbin käyttämä ”poliittisen stabiileetin” käsite, jolla Plumb viittasi vuosien 1675 ja 1725 välisen ajan

Englannin kehitykseen. Ihalainen sen sijaan korostaa, että käsitehistoria on parasta ymmärtää ”käsitteiden kontekstuaalisena historiana” (s. 37) ja onkin nähnyt paljon vaivaa sijoittaakseen sanojen käyttöä tarkastelevan tutkimuksensa asianmukaiseen historialliseen kontekstiin.

Eräs työn vaikuttavimmista piirteistä onkin sellaisten historiallisten tapahtumien ja teemojen jatkuva tiedostaminen, joilla oli vaikutusta uskonnollisessa ja poliittisessa keskustelussa käytetyn kielen muotoutumiseen.

Ihalaisen lähteistöstä löytyy sanakirjoja, merkittäviä poliittisia tutkielmia, aikakauslehtiesseitä, poliittisia pamfletteja ja kirjoitelmia, poliittisia saarnoja (jotka muodostavat tietenkin vaikeasti määriteltävän lähderyhmän), liturgisia tekstejä sekä ajanvietelukumistojen, balladien, draaman ja runouden kaltaista kansankirjallisuutta. Lisäksi tutkimuksessa on hyödynnetty julkaistuja käsitteikirjoituskokoelmia, joita onkin tutkittavalta ajalta saatavissa poikkeuksellisen runsaasti. Ihalainen tarjoaa seikkaperäisiä ja hyödyllisiä biografisia tietoja tutkituista kirjoittajista ja listaa lähteistössä esiintyvät *party*-termin käyttöön pohjautuvat yhdyssanat.

Vaikka voidaankin väitellä kunkin lähdeyyppin suhteellisesta painoarvosta, on aivan selvää, että kirjoittaja on tutustunut erittäin laajaan ja monipuoliseen lähdemateriaaliin, toteuttanut hedelmällisen vertailun avainkäsitteiden eri käyttäjien kesken, huomioinut käsitteistön käytössä ajan kuluessa tapahtuneet muutokset

sekä koonnut ja järjestänyt erittäin laajan, päätelmiään tukevan aineiston. Hän on tutkinut tarkasti myös historian tutkijoiden usein sivuuttamien mutta omana aikanaan merkittäviä traditionalistisia aatevirtauksia (*non-jurors, Jacobites*) lähellä olleiden kirjoittajien, kuten Thomas Hearnen ja Charles Leslien tekstejä. Jos lähteistöön halutaan jotakin lisätä, voisi sellainen olla Robert Nelsonin Companion to the Festivals and Fasts of the Church of England (1706), josta oli vuoteen 1736 mennessä otettu jo kuusitoista painosta ja joka mainiolla tavalla osoittaa liturgiselle kirjallisuudelle luonteenomaista jatkuvuutta.

Ihalainen tarkastelee yksityiskohtaisesti sellaisten ilmausten kuten *uniformity, diversity, schism, sect, heresy, freethinking, zeal, enthusiasm* sekä ennen muuta *party, faction, Whig* ja *Tory* merkityksissä ajan myötä tapahtuneita muutoksia.

Näitä termejä analysoidaan taitavasti, selkeästi ja anakronistista ajattelua viimeiseen saakka välttämällä. Kirjoittaja pitää koko ajan esillä uskonnon ja politiikan väliset vaikutusyhteydet. Myös aikakauden merkittävimmät konfliktit, ennen muuta suvaitsevaisuudesta käyty keskustelu, Sacheverellin tapaus, ns. bangorilainen kiista ja yritykset yhtenäisen, puolueista vapaan Walpolen vastaisen opposition muodostamiseksi, on kuvattu vakuuttavalla tavalla.

Johtopäätöstä (s. 326), jonka mukaan ”uskonnollisen ja poliittisen keskustelun välillä oli tapahtumassa asteittainen eriytyminen”, kirjoittaja tarken-

taa korostamalla johdonmukaisesti ja perustellusti tuon muutoksen hitautta. Teesi, jonka mukaan poliittisen keskustelun kielessä tapahtuneet muutokset heijastivat uskonnollisen ja poliittisen moniarvoisuuden kasvavaa – joskin ajoittain vastentahtoista – hyväksyntää, saa työssä tuekseen perinpohjaiset viittaukset alkuperäislähteistöön.

Kirjan teema on kunnianhimonen, eikä sen vuoksi ole yllättävää, jos tekijän metodeihin, väitteisiin ja päätelmiin kohdistetaan kysymyksiä. Seuraavat kommentit on kuitenkin tarkoitettu jatkokeskustelujen lähtökohdiksi enemmän kuin suoraksi kritiikiksi kirjaa kohtaan.

Tekijä tekee selväksi, että hänen käsittelemänsä uskonnollinen keskustelu oli nimenomaan protestanttista keskustelua. Hän viittaa kyllä lyhyesti Englannin katolilaisiin (s. 66), muttei pohdi laajemmin heidän poliittista merkitystään muutoin kuin kielteisessä merkityksessä. Näin sillä perusteella, että katolilaisia oli vähän ja että he asuivat hajallaan. Tämä on sinänsä järkevää oletus, mutta muiden muassa J. Bossy ja E. Duffy ovat tulkinneet katolisen yhteisön säilymisen 1700-luvun Englannissa positiivisemmin sanakääntein. Itse asiassa katolisuuden säilymisen huomioiminen saattaisi vahvistaa Ihalaisen moniarvoisuusteesiä, sillä 1700-luvun järjestelmässä yhdistyivät toisaalta teoriassa vallinnut anglikaaninen hegemonia, jota tuettiin tiukalla lainsäädännöllä, ja toisaalta ääneen lausumaton moniarvoisuuden hyväksyminen käytännössä.

Edellyttäen, että katolilaiset eivät tukeneet jakobitismia tai harjoittaneet merkittävää käännytystyötä, valtio jätti heidät rauhaan. Katoliset kirjoittajat, kuten Richard Challenor (1691–1781) saattoivat julkaisua näkemyksiään, ja on syytä muistaa, että Alexander Pope – johon viitataan hakemistossa vain kahdesti – oli hänkin katolinen. Lisäksi tekijän varuksellisia vuoden 1689 suvaitsevaisuuslakia koskevia huomioita (s. 67–69) olisi voinut laajentaa mainitsemalla, että huomattava määrä dissentereiden kappeleita sai laillisen aseman pian lain säätämisen jälkeen. Michael Wattsin *The Dissenters: From the Reformation to the French Revolution* (Oxford, 1978) olisi tässä suhteessa hyödyllinen sekundärilähde.

Eräs lain seuraus oli kirkon tuomioistuinten arvoavallan lasku uskonnollisen yhdenmukaisuuden valvonnassa seurakuntatasolla. Lisätodisteita valtion kasvaneesta protestanttisen eriuskoisuuden hyväksynnästä hannoverilaisen kruununperimyksen jälkeen löytyy vuoden 1715 mellakkalain kohdasta, jossa dissentereiden rukoushuoneita vastaan hyökkäämisestä tehtiin törkeä rikos, sekä Yrjö I:n vuonna 1723 perustamasta *Regium Donum* -säätöstä, joka tuki köyhiä eriuskoisia pappismiehiä ja heidän leskiään. Kaikki nämä ovat osoituksia käytännön moniarvoisuudesta, joka tuki tutkimuksen kohteena olevia kielellisiä muutoksia.

Lyhyt mutta erittäin terävä skisma-termin merkitystä käsittelevä alaluku (s. 147–152) osoittaa, miten termin käyttö

kielteisessä merkityksessä saattaa paljastaa puheena olevan asian muodostuneen kasvavassa määrin osaksi arkipäivän todellisuutta. Samaa voitaisiin sanoa sanasta *separatist*, jonka Johnson sanakirjassaan määritteli sanoin ”One who divides from the church; a schismatic; a seceder.”

Kun pidetään mielessä Johnsonin määritelmä sanalle *schismatick* (”One who separates from the true Church”), pejoratiivinen merkitys näytetään kiistattomana. Johnson lainasi usein Edward Stillingfleetin teosta *The Mischief of Separation* (1680), ja hänen korkeakirkollista Elijah Fentonin koskeva kommenttinsa teoksessa *Lives of the Poets* on myös huomionarvoinen: ”I never heard that the enthusiasm of Opposition impelled him to separation from the Church.”

Vaikkei Fenton koskaan saanutkaan Cambridgesta tutkintoa, koska kieltäytyi vannomasta uskollisuutta vuoden 1688 jälkeiselle hallitukselle, hän ei kuitenkaan koskaan liittynyt ääriryhmään, joka tunnettiin nimellä *non-jurors*.

On täysin ymmärrettävää, että Ihalaisen tutkimus rajoittuu Englantiin ja pääasiassa englantilaisiin kirjoittajiin. Toisaalta 1700-luvun tutkijat ovat yhä enemmän painottaneet Englannin tutkimista brittiläisessä ja itse asiassa koko Brittein saarten kontekstissa. Vaikken esitäkään, että Ihalaisen olisi pitänyt ottaa myös skotlantilaiset kirjoittajat mukaan lähteistöönsä, olisi kenties kannattanut mainita, että hänen tutkimansa moniarvoisuus on nähtävissä Englannin lisäksi myös koko Britanniassa.

Britanniassa oli olemassa rinnan kaksi valtionkirkkoa: Skotlannin presbyteerisen kirkon asema tunnustettiin Vilhelm III:n hallituskauden alussa ja vahvistettiin Ison-Britannian unionin yhteydessä 1707, kun taas tory-johtoinen hallitus säädäti vuonna 1712 suvaitsevaisuuslain, jolla suojattiin Skotlannin episkopaalisen kirkon jäsenten asema. Vaikka näitä uskonnollisia vapauksia rajoitettiin huomattavasti whig-hallituksen toimesta vuoden 1715 jakobiittikapinan jälkeen, Skotlannin episkopaalisen kirkon jäsenillä oli jatkuvasti huomattavaa aatteellista vaikutusta, varsinkin mitä korkeakirkolliseen ideologiaan tulee.

Myös termien "ortodoksia" ja "heterodoksia" merkitystä käsittelevä osuus (s. 135–139) antaa kommentoimisen aiheita. Yksi merkittävimmistä "vääristä mielipiteistä" – joiksi John Wesley siis heterodoksian määritteli (s. 138) – oli kolminaisuusopin hylkääminen. Moniarvoisuuden kieltä koskevalle teesille olisi todennäköisesti löydettävissä lisäperusteita kiinnittämällä enemmän huomiota tähän heterodoksian merkittävään muotoon. Kuten Ihalainen toteaa (s. 24), J. C. D. Clark on tulkinnut kolminaisuusoppia koskevan heterodoksian poliittisen radikalismien pääasialliseksi innoittajaksi. Kolminaisuusopin vastaisen kantojen julkitulo näkyy esimerkiksi vuonna 1698 säädetyssä jumalanpilkkalaissa, joka ulotti rikosoikeuden koskemaan myös tällaisten ajatusten levittämistä.

Lisäksi termi "unitaari" esiintyi englannin kielessä en-

simmäistä kertaa 1680-luvulla. Termiä ei käytetty yksinomaan kielteisessä sävyssä, kuten esimerkiksi Stillingfleet teki vuonna 1697, vaan myös myönteisessä merkityksessä unitaarisia ajatuksia kannattaneiden Stephen Nyen (1687) ja Thomas Emlynin (1705) omaksumana itsemäärittelyn terminä. Professori Clark on esittänyt, että esimerkiksi John Locke vaikutti englantilaiseen ajatteluun ratkaisevasti edistäessään socinolaaisuutta, ei niinkään parlamentaarista demokratiaa puolustamalla.

Joka tapauksessa Locke viime aikoina tutkineet John Marshall (John Locke: Resistance, Religion, Responsibility, Cambridge, 1984) ja Alan Sell (John Locke and the Eighteenth-century Divines, Cardiff, 1997) ovat kiinnittäneet huomiota Locken kolminaisuusoppia koskeviin heterodoksisiin ajatuksiin. Tutkimuksen tätä kohtaa (s. 72) olisi siis ollut mahdollista laajentaa kiinnostavalla tavalla.

Tekijä on oikeassa korostaessaan saarnojen merkitystä niin poliittisten kuin teologistenkin mielipiteiden muovaamisen ja julkistamisen välineinä. Hän on hyvin perillä kirkkovuoden vuosipäivistä, jotka tarjosivat mahdollisuuksia katolisen uskon ja kapinoinnin tuomitsemiseen sekä Jumalan kiittämiseen siitä, että monarkia oli palautettu vuonna 1660. Mikäli tekijä haluaa jatkaa näiden kysymysten tutkimista, hänen kannattaisi tarkastella joitakin Raamatun avaintekstejä, jotka toimivat saarnojen innoituksen lähteinä.

Esimerkiksi Warrenin saarnan Religion and Loyalty inse-

parable (1745) yhteydessä (s. 80) voisi mainita, että kehoitus välttää kanssakäymistä muutoista kannattavien kanssa perustuu Raamatun tekstiin (Sananl. 24:21), jota papisto käytti usein vallitsevan järjestelmän puolesta saarnatessaan. Tutkijoilla on käytettävissään kaksikin lähdettä näihin teksteihin viittaamista ja niissä esiintyviä avainsanoja selvittäessään: John Cooken The Preacher's Assistant (2 osaa, Oxford, 1783) sekä vähemmän tunnettu uudistettu ja laajennettu laitos samasta teoksesta (J.G. Spaulding painamaton editio, 6 osaa, 1987, Henry E. Huntington Library).

Muut havaintoni ovat jokseenkin vähäisiä. Tekijä kirjoittaa, ettei uskonto enää 1700-luvulla aiheuttanut avointa väkivaltaa (s. 28), mutta tähän yleistykseseen on olemassa huomionarvoisia poikkeuksia, joista mainittakoon dissentterien vastainen mellakointi vuosina 1710 ja 1715, juutalaisille myönnettyjen oikeuksien vastainen agitaatio vuonna 1753, Gordonin mellakoiden katoli-suudenvastaisuus vuonna 1780 sekä unitaarien vastaiset Priestleyn mellakat ja vastaavat levottomuudet vuonna 1791.

Sanomalehdistö sivuutetaan työssä melko lyhyesti (s. 52) toteamalla sen kertovan vain vähän moniarvoisuudesta käydystä keskustelusta, mutta kuitenkin esimerkiksi Nathaniel Mistin torylaiset sanomalehdet sisältävät melkoisesti ensikäden määritelmiä torylaisesta ideologiasta ajalta, jolloin whigit pitivät valtaa.

Kenties myös professori Clarkin väitteitä jumalallisen oikeuden monarkian säilymi-

sestä ”maanalaisessa” muodossaan olisi ollut mahdollista testata laajemmin Ihalaisen käyttämää lingvististä lähestymistapaa vasten.

Kaiken kaikkiaan ei ole epäilystäkään siitä, että Ihalaisen tutkimus tarjoaa uutta tietoa 1700-luvun alun poliittisesta keskustelusta. Se ansaitsee laajan lukijakunnan huomion.

G. M. Ditchfield

Aktivismi elämänasenteena

L. J. Niinistö: Paavo Susitaival 1896-1993. Aktivismi elämänasenteena. Suomen Historiallinen seura. Bibliotheca historica 29. Helsinki-Tampere 1998. 256 s. Kuvitettu.

■ Elämäkerta, biografia on yksi kriittisen historiantutkimuksen legitiimi genre. Teoksessaan ”Nykyajan historiantutkimuksen menetelmät” professori Pentti Renvall nostaa juuri elämäkertatutkimuksen yhdeksi merkittäväksi osa-alueeksi. Elämäkerta saattaa tuntua myös hedelmälliseltä tutkimusaiheelta akateemista väitöskirjatyötä ajatellen. Näennäinen helppous saattaa työn tekovaiheessa muuttua kuitenkin vuotta suuremmaksi vaikeudeksi. Miten tehdä elämäkerrasta väitöskirja ja mikä tekee elämäkerrasta väitöskirjan.

Akateeminen opettajani, poliittisen historian professori

Lauri A. Puntila joutui 1960-luvulla pohtimaan samaa ongelmaa nimenomaan poliittisen historian tieteenalan kannalta, kun hänen ”tohtorileipomossaan” maisteri Usko Voitto Jalo Setälä ehdotti väitöskirjan aiheeksi etäisen sukulaisensa Emil Nestor Setälän elämäkerran. Puntila lähti siitä, ettei E. N. Setälän kokonaiselämäkerrasta sellaisenaan täyty poliittisen historian vaatimuksia väitöskirjan aiheena. Hän pani tohtoranttinsa valitsemaan Setälän poliittisesta toiminnasta sellaisen alueen, jonka hän katsoi sekä Setälän oman uran että myös kansallisesti ja valtiollisesti merkittävimmäksi. Näin aikanaan näki päivänvalon U. V. J. Setälän väitöskirja ”Suomen kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan syntyvaiheet”. Setälästä tuli Setälällä lopulta valtiotieteen tohtori ja myöhemmin dosenttikin poliittisen historian laitokselle.

Kotkalainen kansantaiteilija Veikko Lavi kertoi laulussaan totuuden, että ”jokainen ihminen on laulun arvoinen ...”. Voidaan ehkä ajatella sillanpääläisesti, että jokainen ihminen on kirjan arvoinen. Jokainen on yksilö, jokaisessa ihmisessä on ihmisyyttä, joka on luonnon kannalta tärkeää. Voidaanpa vielä ajatella, että jokainen ihminen on elämäkerran arvoinen. Mutta, milloin elämäkerrasta kannattaa tehdä väitöskirja ja minkälaisen ihmisen elämästä sellainen kannattaa tehdä?

Voidaan luonnollisesti ajatella, että kuvattava ja tutkittava kohde on *a priori* kerta kaikkiaan niin merkittävä historiallinen henkilö, että se yksistään tekee oikeutetuksi elä-

mäkertäväitöskirjan. Suomen historiastakin tällaisia henkilöitä löytyy runsaasti, Mannerheim, Paasikivi, Kekkonen, Sibelius jne. He säteilivät vaikutustaan ympäristöönsä. Renvallilaisittain voidaan ajatella myös toisenlaista ratkaisua. Etsitään vähemmän merkittävä henkilö, jonka elämän ja toiminnan kautta tarkastellaan aikakauden kehitystä. Päähenkilö itse on toki vaikuttaja, mutta hän muodostaa samalla aivan kuin ikkunan menneisyyteen, omaan aikakauteensa. Henkilön ja hänen yhteiskunnallisen, sotilaallisen tai poliittisen roolinsa, tekemisensä kautta avautuu mennyt aika-kausi tutkijalle. Tutkittava persoona on Renvallille eräänlainen ”rakennekokonaisuus”, joka pitää menneisyyden kuvaa kasassa. Tällaisia esimerkkejä ovat Arvi Korhosen ”Eerikki Antinpoika”, jonka kautta Ruotsin suurvaltopoliittikka Baltiassa 1600-luvulla avautuu, tai Eirik Hornborgin ”Karolinen Armfelt”, joka freskon tavoin avaa lukijan eteen Ruotsin suurvalta-ajan romahduksen Suomessa, Isonkyrön Napuen kentillä tai Norjan Tydalenin tutureilla.

L. J. Niinistön väitöskirjassa Paavo Susitaival 1896–1993 ei ole valittu näistä kumpaakaan tietä. Voidaan eittämättä esittää kysymys, onko ihminen Paavo Susitaipaleen elämänkaari kokonaisuudessaan väitöskirjan arvoinen? Ensimmäinen vaihtoehto voidaan sulkea heti pois: Paavo Susitaival ei ole suomalainen suurmies, ei edes merkkimies. Hän kuului – kuten kirjoittaja itsekkin toteaa – ”kakkosketjuun”. Tuskin edes tähän ketjuun, johon hyvin

voisi laskea suurmiehistä seuraavat, monet pääministerit Ingmanin, Vennolan, Enckellin tai upseereista vaikkapa Heinrichsin ja Airon. Ei, Susitaival ehkä jää "kolmosketjuun".

Niinistö ei kuitenkaan ole valinnut luontevimmalta tuntuva lähestymisvaihtoehtoa, "renvällilaista mallia". Hän ei tarkastele Susitaipaleen aikakautta hänen persoonansa kautta. On myönnettävä, että käsiteltäessä 1900-luvun historiaa, piilee tässä mallissa omat vaaransa. On aivan toinen juttu käsitellä "kuninkaan miehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa" kuin kapinoitsijoita 1900-luvun Suomessa. Se metodi, joka luo mitä oivallimmman keinon kuvata 1500-lukua, saattaa johtaa umpikujaan tämän vuosisadan ollessa kyseessä: tutkimus saattaa paistaa yli äyräittänsä.

Tekijä torjuu lähestymismetodina myös psykohistorian toteamalla, että "ihmisen todellinen minuus on kuitenkin aina mahdotonta täydellisesti tavoittaa". Hän toteaa, että "psykohistoriakin hahmottaa lähinnä toistuvia ryhmäfantasioita". Niinistö onkin valinnut omien sanojensa mukaan "kultaisen keskitien", eräänlaisen minimalistisen kokonaiselämäkerran metodin. Metodisesti tutkimus on hyvin perinteinen, varsin vähän pohtiva, enemmänkin toteava.

Vaikka psykohistorian metodien täysimittaista soveltamista ei tutkimuksessa yritetäisikään, on tekijä kuitenkin tämän metodin hylkäämällä heittänyt "lapsen pesuveden mukana pois". Sielutieteelliseltä kannalta Paavo Susitaival osoittautuu nimittäin hyvin

mielenkiintoiseksi ja jopa kiehtovaksi persoonaksi. Hän on poikkeusihminen, harvinaisen värikäs ja osaltaan myös ristiriitainen persoonallisuus. Vaikka historian väittelijältä ei voidakaan vaatia psykologin tai psykiatrin ammattitaitoa, olisi Susitaivalta kannattanut ainakin yrittää tarkastella tästäkin näkökulmasta. Ilmeisesti jonkinlaista "sukurasitusta" perheessä oli. Vaikka varmuutta isän O. V. Sivénin kuolintavasta ei ole, ainakin Paavo-poika myöhemmin tulkitsi isänsä tehneen itsemurhan. Nuoremman veljen Bobin itsemurha on Suomen poliittisen historian kuuluisimpia.

Monetkin Susitaipaleen uran myöhemmät tapahtumat viittaavat tasapainottomuuteen. Mainitsen vain maanisen vapaamuurarivihan, niin sanotun Tattarinsuon jutun ja vapaaehtoisen "hullun paperien" hankkimisen toisen maailmansodan jälkeen. Susitaipaleen psykikkisen erikoislaadun tarkempi tarkastelu olisi ehkä selittänyt syvemmin hänen poliittista toimintaansa.

Susitaival vihasi "patkuleita" ja "poliittisia lehmänkauppoja" ja kuitenkin Niinistö luonnehtii häntä tutkittavan omin sanoin *jesuiittamaiseksi*. Loppupäätelmissään Niinistö väittää, että "Susitaival oli voimakas, itsensä täysin likoon laittava persoonallisuus, aikansa radikaali, joka – kuten yleensä muutkin *voimakkaat persoonallisuudet* (kursiv. M. T.) – tuskin jätti ketään kylmäksi". Tutkimus ei kuitenkaan oikein vakuuta lukijaa tästä. Susitaipaleen uraan liittyy tähän nähdessä harvinaisen paljon epärointia ja vetäytymistä. Näin

voidaan jopa sanoa jääkäriksi menemättömyydestä, heimosoturiurasta nuoremman veljen jalanjäljissä ja jopa Mäntsälän kapinasta, johon Susitaival näyttää enemmänkin ajautuneen ulkoisen näyttämisen pakosta. En ole voinut välttyä ajatukselta, että Susitaival oli paremminkin näyttelijä, herkkävireinen ja -hermoinen haavoittuvainen taiteilija. Puheiden ronski uho ja sarkastinen iva oli tarkoitettu paljolti peittämään tuota herkkyyttä. Toiminnan hetkellä mies kuitenkin usein epäro. Tässä tekee ainoan poikkeuksen talvisodan aikainen toiminta Suomalismella ryhmä Suden komentajana, jota onkin pidettävä Susitaipaleen uran huippukohdaksi. Susitaival on sielulliselta rakenteeltaan niin erikoinen, ettei hän oikein sovi oikeistoradikalismien tai aktivismin tyyppiesimerkiksi. Hänessä on liian paljon poikkeavaa.

"Minimalistisesta" metodista johtuen ei Susitaipaleen lähes sata vuotta kestänyt oma aika-kausi avaudu lukijan eteen. Näin välttyään nykyään jo melkein tavanomaiseksi tulleelta "megaväitöskirjalta". Niinistön esitystapa on hyvin taloudellinen, tyyli ehkä hieman väritönkin ajatellen värikästä tutkimuskohdetta. Tyylivalintansa ansiosta tekijä toisaalta välttyy ylilyönneiltä ja siltä vaaralta, että "Susitaival veisi mukanaan". Tässä suhteessa lukijan aluksi tuntema tyytymättömyys muuttuu kirjan lopulla hienoiseksi tyytyväisyydeksi. Tutkimus kantaa loppuun saakka. Tutkimuksensa alussa-kaan Niinistö ei esitä sellaisia suuria tavoitteita, joita hän joutuisi kirjansa lopussa vetämään

takaisin.

Pitkin matkaa Niinistö kykenee esittämään monia mielenkiintoisia yksityiskohtia tai vaiheita kuvattavan henkilön elämässä. Pienin, mutta vakuuttavin vedoin hän luonnostelee lukijan eteen tulevan aktivistin perhetaustan ja samalla aatteellisen perustan. Pelkkä kuriositeetti ei ole kertomus suomalaisen partioliikkeen alkuvaiheista, johon Sivénien veljekset merkittävästi liittyvät. Nykylukijalle myös aktivistivuosien toiminnan selvittäminen tuo uuden näkökulman.

Pidän Niinistön selvitystä niin sanotuista ”kahvilakursseista”, joita muuten myös määrätystä syystä ”kolpakkokursseiksi” kutsuttiin ansiokkaana. Tässä tekijä tuo uutta selventävää tietoa ylimmän sotilaskoulutuksen historiaan. Talvisodan aika ja saavutukset ovat Susitaipaleen uran ja koko elämän huippukohta. Tässä voidaan sanoa hänen kohonneen ”sankarien joukkoon”, siihen joukkoon jota hän mm. Termopylain taistelutapahtumissa suunnattomasti ihaili. Traagista oli, että hänen saavutuksensa jäivät aikanaan Siilasvuon taakse. 1970-luvulla ilmestynyt merkittävä sotahistoriallinen tutkimus ”Ryhmä Susi Talvisodassa” saavuttamastaan menestyksestä huolimatta tuskin lääkiti kaikkia haavoja. Niinistön selvitys sekä talvi- että jatkosodan taisteluisista on erinomaista tekstiä ja edustaa meillä harvinaista arvioivaa, kriittistä sotahistorian tutkimusta. Tuntuu kuin Susitaipaleen menestys olisi siivittänyt tutkijaakin antamaan parhaansa juuri näissä luvuissa.

Edellä olen esittänyt huo-

mautuksia L. J. Niinistön tutkimuksessa esiintyvistä puutteista, jotka käsitykseni mukaan liittyvät nimenomaan käytettyyn metodiin. Tekijä olisi voinut rohkeammin ja ennakkoluulottomammin käyttää muitakin lähestymisvaihtoehtoja. Loppuvaikutelmaksi jää myös, ettei tekijä ole rohjennut irtautua lähdeaineistosta tekemään tutkijalle toki legitimiä sallittua analyysia. Tutkimus olisi siten kaivannut pohdiskelevampaa otetta.

Paavo Susitaival, aktivisti, sotasankari ja suuri isänmaanystävä on elämäkertansa ansainnut. Tutkimuksen tekijäkin, on väitöskirjansa ansainnut. Hieman vaatimattomasta ja kunnianhimottomasta alkuteosteesta huolimatta tutkimuksen tuloksena kasvaa lukijan eteen kokovartalokuva Paavo Susitaipaleesta. Tutkimus perustuu vankkaan ja varsin laajaan alkuperäislähdeaineistoon, jonka käyttö ei anna huomauttamiselle sijaa. Tekijä osoittaa tutkimuksellaan hallitsevansa tieteellisen historian tutkimuksen perusmetodeihin kuuluvan ulkoisen ja sisäisen lähdekritiikin käytön, eikä ajoittain varsin laajasta haastattelumateriaalin käytönkään takia sorru yksipuolisuuteen. Kuva Paavo Susitaipaleesta on uskottava, vaikka hieman vähäverinen.

Martti Turtola

Uusi kirjasto - Helsinki 2000

Kolme näkökulmaa lähihistoriaan

Max Jakobson: Väkivallan vuodet. 20 vuosisadan tilinpäätös I. Otava 1999. 424 s. Kuvitettu.

Keijo Korhonen: Sattumakorpraali. Korhonen Kekkonen komennossa. Otava 1999. 381 s. Kuvitettu.

Lasse Lehtinen: Entisen presidentin tekijä. Päiväkirja. WSOY 2000. 337 s.

■ Ministeri *Max Jakobson* lieinee historian tutkijoiden silmissä hieman outo lintu: valtiotieteen ylioppilas, jonka 31-vuotiaana julkaisema Diplomaattien talvisota on edelleen kestävä analyysi keskeisistä tapahtumista. Sen jälkeen hän on julkaissut monta teosta, joita on vaikea luokitella. Osin ne ovat muistelmia, osin tutkimuksia, osin kannanottoja ajan ilmiöihin. Kaikkiaan kirjat sekä Jakobsonin lehtiartikkelit, puheet ja muut esiintymiset ovat muovanneet suomalaista historiakäsitystä enemmän kuin pitkä rivi väitöskirjoja.

Toisin kuin vaikkapa Paavo Haavikko Jakobson ei haasta akateemisia tutkijoita kilpailuun totuudesta, vaan nojautuu paljossa heihin. Jakobsonin lukeneisuus häikäisee – samoin hänen lukunopeutensa, jota saatoin seurata avustaesani häntä Uuden Suomen arkistossa hänen tilinpäätöksensä toista osaa varten.

Tehokkuuden juuretkin tunnen, sillä olin Jakobsonin

kaukaisena seuraajana Uuden Suomen Lontoon-kirjeenvaihtajana kesällä 1966. Muutamas-tunnissa oli silloin käytävä läpi yhteistyölehden käsikirjoitukset ja muu aineisto sekä laadittava useita uutistekstejä, sillä etenkin US:n Lontoon-kirjeenvaihtajat seurasivat takavuosina lähes koko maailman tapahtumia, kun uutistoimistopalvelu oli niukkaa ja muita vakinaisia kirjeenvaihtajia vähän. Pelkkä käänös ei useinkaan tullut kysymykseen, vaan asioita piti käsitellä suomalaisen lukijan kannalta.

Myös tilinpäätösteoksen luokittelu on vaikeaa. Jakobson kertoo hieman muistikuviaan koulupojan, sotilaan ja nuoren toimittajan elämästä rasittamatta kuitenkaan lukijaa yksityiskohdilla. Samaten hän esittelee sukunsa harvinaislaatuja vaiheita. Teosta ei voi silti pitää muistelmina. Paljossa kysymys on 1900-luvun historian yleisesityksestä Jakobsonin omasta näkökulmasta. Hän keskittyy siis kannaltaan ensisijaisiin asioihin sivuuttaen paljon yleisesti tärkeääkin. Viisaasti hän olettaa lukijoiden jo tuntevan tapahtumien pääpiirteet; niiden toistamisella ei heitä piinata.

Jakobson hyppelee ajassa rohkeasti edes takaisin rinnastaen vaikkapa 1910-luvun ja 1990-luvun tapahtumia ja poh-tien omia kosketuksiaan niihin sekä eri tulkintoja. Hän arvioi tällöin (itse)kriittisesti myös omia aiempia näkemyksiään. Tällaisessa pomppimisessa on riskejä, mutta Jakobson hallitsee lajin.

Teoksen erityispiirre on juutalaisuuden kohtalon esittely. Aihe on holocaustin vuosisa-

dalla herkkä, mutta Jakobson käsittelee myös tätä, itselleen läheistä teemaa objektiivisesti ja kiihkoilematta. Usein käsitellyssä ja jälleen ajankohtaisessa kysymyksessä kahdeksan juutalaispakolaisen luovuttamisesta Saksaan 1942 hän ei (perustellusti) niele Suomen viranomaisten tuolloisia perusteluja. Jakobson kuitenkin korostaa karkotusten keskeyttämisen (missä hänen isällään oli keskeinen rooli) pelastaneen Suomen kansainvälisen maineen.

Tässä on mahdollon käydä läpi edes Jakobsonin keskeisiä arvioita puoli vuosisataa kattavalla jaksolla. Vuoden 1918 tapahtumia hän pitää vaussotana: ”kaiken sen perusteella, mitä nyt tiedämme marxismi-leninismien todellisesta luonteesta on selvä, että jos punaiset olisivat voittaneet, Suomi olisi ehkä vasta vuonna 1991 vapautunut neuvostovallan otteesta”. Tapahtumien käsittelyä vaimensivat Jakobsonin mukaan kuitenkin kauan ”idänsuhteiden luomat tabut ja estot”. Kuningaskysymyksessä ja muissakin asioissa Jakobson kehottaa tarkastelemaan ratkaisuja ajan omien edellytysten valossa; virhearvioihin sortuivat monet muutkin kuin suomalaiset.

Talvisodan syntyvaiheissa Jakobson korostaa Neuvostoliiton vainoharhaisuutta; takavuosina korostettua luottamusta ei olisi siten ollut helppo luoda. Stalinin Suomen-poliitikka oli kaikkiaan korollaari suurpoliittisesta kehityksestä eikä Moskovan ja Helsingin kahdenväläinen asia, kuten usein tulkitaan. Urho Kekkonen jälkiviisaana väläyttämää

yyä-järjestelyä ei 1930-luvulla olisi hyväksynyt silloinen Kekkonen eikä moni muukaan, saati alueluovutuksia.

Jakobson ei torju Heikki Ylikankaan teesiä, jonka mukaan talvisodan rauhaan päädyttäessä pohdittiin luovutettavien alueiden saamista myöhemmin takaisin. Tähän ei tarvittu edes Hermann Göringin neuvoja; suomalaiset oivalsivat tietenkin itsekin maailmansodan jatkuvan. Rauhaan päättymiseen vaikuttivat Suomessa kuitenkin muutkin tekijät, ennen muuta armeijan uupuminen, ja päättäjät horjuivat.

Niin tässä kuin monessa muussa asiassa Jakobson pystyy porautumaan akateemisia tutkijoita syvemmälle päätösprosessien ytimeen siksi, että hän on itsekin osallistunut suuriin ratkaisuihin. Akateeminen tutkija on usein kuin paa- vi antamassa seksuaalivalistusta. Esim. näkemys siitä, että kuhunkin asiaan saa olla vain yksi syy, saattaa olla teoreettisesti kaunis kuin Euklideen geometria, mutta ajatus on elämälle vieras. Yleensä päättäjien mielissä myllertävät monenlaiset perustelut ja ratkaisut ovat usein vaistonvaraisia.

Jakobson ymmärtää siis analyyttisesti suomalaisia päättäjiä. Asetelma muuttuu tietenkin silloin, kun Jakobson ei nojaa vain yleiseen kokemukseensa päätösprosesseista, vaan joutuu tarkastelemaan omia toimiaan. Aiemmissa teoksissa hänen on ollut vaikea arvioida objektiivisesti etenkin YK:n pääsihteerikiistaa 1970-luvun alussa. Tilinpäätöksen toisessa osassa nähdään, miten Jakobson tarkastelee tapahtumia, joissa hän ei ole ol-

lut vain etäältä näkijä, vaan yhä keskeisempi tekijä.

Kirjoittajana Jakobson kertoo oppineensa paljon 1940-luvun Lontoossa. Briteille tyypillinen eleettömyys ja ironia leimaavat myös loisteliaalla tyylillä tehtyä tilinpäätöstä. Sinänsä niukka kuvitus tukee hyvin tekstiä.

*

Tohtori *Keijo Korhosen* muistelmia paheksuttiin tuoreeltaan jopa Helsingin Sanomien pääkirjoituksessa presidentti Martti Ahtisaaren ja muiden lähimmäisten piikittelystä. Ilkeilyt rydyttävät teosta, mutta niitä on lähes 400 sivulla varsin harvassa. Jos ne kaikki poimitaan yhteen lehtiartikkeleihin, syntyy väärä vaikutelma. Ja on hyvä kertoa suoraan näkemyksensä tyytymättä sovinnaiseen kuvailuun asioista, jotka muutoinkin tunnetaan.

Inhorealismien apostoliksi ja poliittisen historian professoriksi Korhonen on kylläkin yllättävän katkera etenkin ulkoministerikautensa lyhydestä. Olihan hänen pakko nähdä, että oli eri asia olla ulkoministerinä – ”sattumakorpraalina” – vähemmistöhallituksessa, jossa keskustalaisille ja muillekin riitti enemmän jaettavia salkkuja kuin vähemmistöhallituksessa. Korhonen ei ollut edes eduskunnan jäsen, joten oli luonnollista korvata hänet ykkösketjun poliitikolla.

Korhonen katsoo kaatuneensa 1977 ennen muuta Neuvostoliiton suurlähetystön tyytymättömyyteen. Epäilemättä häntä vastaan juoniteltiinkin suomettumiskauden pahimpaan tyyliin. Toisaalta Suomen ulkoministerin henkilö ei saisi ärsyttää tärkeimmän rajanaa-

purimme johtavia edustajia. Korhosta voi ihailla poleemikkona, mutta kovin diplomaattinen hän ei ole omankaan, tosin niukan kokemuksen mukaan. Vaikeuksiin hän ajautui Kainuun Sanomien toimituksenkin kanssa. Sellainen tukkijätkän suoruus, jota Urho Kekkonen arvosti ja itse sovelsi, ei toimi kaikkialla.

Vertailun vuoksi voi todeta, että Korhosen ulkoministerikauden aikana Neuvostoliitto osoitti avoimesti tukensa vuorineuvos Paavo Honkajuurelle Suomalais-neuvostoliittolaisen kauppakamarin puheenjohtajana, vaikka peräti presidentti oli hyökännyt julkisesti tämän asemaa vastaan myllykirjekirjassaan. Neuvostoliittolaiset hyväksyivät siis muitakin kuin nöyristelijöitä (ja luultavasti arvostivat heitä Tehtaankadun juoksupoikia enemmän). Kysymys saattoi olla myös tyylistä, jolla näkemyksensä esitti.

Korhonen päivää esipuheensa osin Sonoran aavikolle Arizonaan. Tekstissä näkyykin, että se on laadittu kaukana suomalaisista tietolähteistä; detaljivirheitä on turhan paljon. Kokonaisuutena Korhonen tarjoaa silti runsaasti tietoa niin omista, kiintoisista vaiheistaan kuin ennen muuta Suomen ulkopolitiikan arkipäivästä. EU-kysymystä Korhonen joutuu tosin tarkastelemaan ajallisesti kovin läheltä, mutta hänen kiihkeytensä kertoo lähes päiväkirjamaisesti EU-opposition tuntemuksista. Kirjoittaa Korhonen osaa.

*

Lasse Lehtinen on banalisoinut monia asioita – mukaan luettuna presidentti Martti Ahtisaaren taannoisen imagon.

Lehtisen päiväkirja on yhtä kaikki hyvä dokumentti niin suomalaisen elämänmenon eräistä piirteistä 1990-luvulla kuin presidentti-instituution ongelmista suoran kansanvaalin aikana.

Pääosin päiväkirja kertoo siitä, miten Lehtinen rientää kutsuilta ja matkoilta toiselle – tietenkin pääosin muilla kuin omilla rahoillaan. Hänellä on laaja tuttavaverkko, joskin siinä on myös aukkoja. Lähimman piirin, kuten ”Savon mafian” kautta yhteydet järjestyvät kuitenkin lähes kaikkialle, vaikkei Lehtisellä ole enää vuosiin ollut erityisempää muodollista asemaa. Hedonismia pursuava päiväkirja on kaikkiaan kuin käsikirjoitus ”Hyviin herroihin” – ja hyvä lähde kulttuurihistorian tutkijoille.

Lehtisen päättäjäsuheteita on tietenkin vahvistanut hänen tunnettu roolinsa Martti Ahtisaaren vaalikampanjassa. Viime vuosina yhteydenpito presidenttiin ei näy kuitenkaan olleen kovin tiuhaa ja tämän neuvonantajan Alpo Rusin kanssa Lehtinen ajautuu risti-riitoihin.

Pääosin Lehtinen lienee ollut oikeassa analysoidessaan Ahtisaaren tiedotuspolitiikan virheitä, jotka kuitenkin peittyivät Kosovon tehtävän saavutusten alle äskeiseen optiokohuun saakka. Lehtinen myös turhautui siihen, etteivät hänen ehdotuksensa presidentin puheiden kehittämiseksi juuri kelvanneet käyttöön. Tekstejä näkemättä on vaikea arvioida syytä, mutta tuskin kontribuutiot olisivat ainakaan puheita huonontaneet.

Ahtisaaren päätymisestä

luopumaan pyrkimisestä toiselle kaudelle Lehtisellä on uusia tietoja, mutta kuvion kaikkia palasia ei ole vielä julkistettu. Lehtinen osallistui myös Tarja Halosen vaalikampanjaan, mutta ehdokas ei läheskään aina seurannut neuvoja esim. imagon kohennus-tempuista. Ehkä tämä oli hänen vaalivoittonsa syitä.

Yli 20 kirjaa ja paljon muuta julkaissut Lehtinen kirjoittaa tietenkin vetävästi. Päiväkirjan aitoudesta ei ole takeita, mutta uskottavuutta lisää se, että hän on päästänyt julkisuuteen myös virheelliseksi osoittautuneita arvioitaan.

Jyrki Vesikansa

Nysse tuli – ja on tullut jo puoli vuosisataa

Jarmo Peltola: Onnikoita ja rollikoita. Viisi vuosikymmentä (1948 – 1998) kunnallista joukkoliikennettä Tampereella. Julk.: Tampereen kaupungin liikennelaitos. Jyväskylä 1998. 351 s.

■ Vuosina 1988 ja 1990 julkaisivat Helsingin ja Turun kunnalliset liikennelaitokset satavuotishistoriansa, joiden kirjoittajina olivat Timo Herranen Helsingin ja Marita Söderström Turun osalta. Vuonna 1998 tuli Tampereen kaupungin liikennelaitos kolmantena perässä julkaisemalla oman 50-vuotishistoriansa, jonka on kirjoitta-

nut *Jarmo Peltola*. Kuten kahdessa aiemmassa teoksessa, myös tällä kertaa on asialla yliopistokoulutettu ammattihistorioitsija, ja jälki on jälleen sen mukaista. Tutkimuksen teettäjä voi onnitella onnistuneesta kirjoittajavalinnasta.

Peltolalla on esityksessään ”sarjan” kahden aiemman teoksen tapaan yhteiskuntahistoriallinen tutkimusote. Tekijän pyrkimys sitoa bussiliikenteen vaiheet tiiviisti Tampereen kaupunki- ja yhteiskuntakehitykseen näkyy myös alku- ja päätöslukujen välissä olevien päälukujen otsikoissa. Puhe on ensin kasvavan teollisuuskaupungin ja sen jälkeen henkilöautoistumisen sekä uusien lähiöiden ajasta, joita seuraa savupiipputeollisuuden katoamisen ja väestön lisääntymisen aika. Näin lähtien Peltola kuljettaa TKL:n vaiheet laitoksen synnystä ja noususta nykytilanteeseen, jonka päällimmäisenä ilmiönä on matkustajamäärien väheneminen. Tutkimuksen lähtökohtia ovat Tampereen maantiede, kaupungin sijoittuminen kapealle kannakselle, sekä tehtaiden ja työntekijöiden asuntojen välinen etäisyys, sittemmin esikaupunkirakentamisen ja väestökehityksen yhteys julkisen liikenteen tarpeeseen samoin kuin kunnallispolitiikka.

Tarkastellessaan Tampereen joukkoliikennehankkeiden syntyvaiheita 1900-luvun alussa Peltola listaa eräitä edellytyksiä kaupunkien joukkoliikenteelle. Väestömäärän tuli olla tarpeeksi suuri, ja asukkaiden riittävän varakkaita maksaakseen lippunsa, minkä lisäksi kaupunkialueen tuli olla niin laaja ja etäisyyksien riittä-

vän pitkiä, jotta joukkoliikenne koettaisiin välttämättömäksi. Peltola muistuttaa, että Tampereen teollinen luonne asetti kaupungin joukkoliikenteen kehitykselle omat reunaehdot. Nopea teollistuminen ja väestönkasvu edellyttivät joukkoliikennjärjestelmien rakentamista, mitä taasen työväestön suuri osuus väestöstä hidasti. Väestön määrä yhdistettynä vähävaraisen työväestön suureen osuuteen merkitsivät Tampereelle huomattavasti heikompia edellytyksiä joukkoliikenteen järjestämiselle verrattuna Helsingin, Turun ja Viipurin olosuhteisiin. Vasta 1920-luvulla, jolloin Tampereella oli noin 50 000 asukasta, se oli suhteessa joukkoliikenteeseen samalla tasolla kuin esimerkiksi Helsinki oli ollut jo 1900-luvun taitteessa.

Kaksikymmenluvun puolivälissä Tampere hylkäsi lopullisesti pitkään vireillä olleen raitioliikennehankkeensa, jonka vaiheet Peltola kuvaa tarkasti. Kaupungissa alkoi bussiliikenne, aluksi yksityisten liikennöitsijöiden toimesta, ja vuodesta 1948 lähtien Helsingin ja Turun sekä kolmikymmenluvun Viipurin esimerkkien mukaisesti kunnallisen liikennelaitoksen voimin. Yksityisten liikennöitsijöiden osuus Tampereen paikallisliikenteestä väheni tämän jälkeen nopeasti, kunnes TKL hoiti koko liikenteen.

Liikennelaitoksen aloittaessa Tampereella oli noin 100 000 asukasta. Joukkoliikenteen keskitetty hoitaminen ei enää ollut mahdollista ilman riittävän laajaa reittiverkostoa ja koordinoitua liikennesuunnittelua. Tarvittiin myös riittä-

västi pääomia, ja rahan kunnalliseen yritykseen toivat joko matkustajat tai veronmaksajat liikenteen kannattavuudesta riippuen. Tampere oli merkittävä metalli- ja tekstiiliteollisuuskaupunki. Niinpä sen väestömäärän kasvu, alueen laajeneminen ja väestön elintason nousu muodostivat yhtälön, jonka ratkaisuna oli uusien asuma-alueiden ja asuntojen rakentaminen, Peltola muistuttaa. Edellytykset liikennelaitoksen toiminnalle olivat oivalliset.

Peltola kuvaa bussiliikenne-toiminnan siirtymisen yksityisiltä kaupungille huolellisesti ja tuo samalla esiin johdinautojen, "rollikoiden", huomattavan merkityksen liikennesuunnittelussa ja käytännön liikennöinnissä sotavuosien jälkeen. Trolleybusseja oli Tampereella suhteellisesti ottaen huomattavasti enemmän kuin Helsingissä. Vähitellen kuitenkin dieselbussit, "onnikat", ottivat paikkansa kaupungin johtavana ja sittemmin, 1970-luvulla, ainoana bussikalustona. Kaupungin kasvun myötä liikennelaitoksen linjaverkosto laajeni huomattavasti 1950-luvun alusta 1960-luvun puoliväliin: linjakilometrien määrä nousi 54:stä yli 200:een, mistä kehitys jatkui jo maltillisemmin.

Viisikymmenluvulta lähtien keskustelun aiheiksi nousivat TKL:n tariffit ja koko joukkoliikenteen rahoitusjärjestelmä. Kysymys oli ennen muuta kunnallispoliittinen, ja Peltola tuokin esiin eri puolueiden toimet joukkoliikenneasioissa. Voimakkaimmin kunnallista liikennelaitosta puolsivat kansandemokraatit, kun taas oikeisto suhtautui siihen nih-

keimmin. Monesti rintamalinjat kuitenkin sekoittuivat ja niinpä esimerkiksi yksi liikennelaitoksen merkittävimmistä rakentajista oli kokoomukseen lukeutunut apulaiskaupunginjohtaja Heikki Hermonen. Sosialidemokraatit, jotka tukivat itsekannattavaa, mutta kunnallista liikennelaitosta, etsivät kumppaninsa tilanteen mukaan. Laajentaessaan liikennelaitosta he liittoutuivat kansandemokraattien kanssa, mutta puolustivat sen sijaan TKL:n itsekannattavuuteen tähdännyttä tariffipoliittikkaa yhdessä kokoomuksen kanssa.

Kuusikymmenluvulta 1980-luvun puoliväliin Tampereen kaupunkialue laajeni huomattavasti ja samalla lisääntyivät reippaasti myös matkustajamäärät. Matkustajia ei silti ollut riittävästi lisääntyneisiin linjakilometreihin nähden, ja niin TKL alkoi tuottaa tappiota. Tämän kehityksen myötä valtuusto päätti vuonna 1974 luopua laitoksen itsekannattavuusperiaatteesta. Subvention katoksi määrättiin 33 prosenttia, ja niinpä tariffikorotukset jatkuivat.

Viimeisten vuosikymmenen aikana, jolloin perinteinen, Tampereen keskikaupungilla sijainnut teollisuus on menettänyt asemiaan tai siirtynyt esikaupunkien teollisuusalueille, TKL on joutunut uusien haasteiden eteen. Yksi niistä oli tietenkin yksityisautoilun voimakas lisääntyminen. Lisäksi teollisuuden sijaintia ei useinkaan huomioitu uusia esikaupunkialueita rakennettaessa, millä oli niinkään vaikutuksensa paikallisliikenteelle. Kaupunkija liikennesuunnittelulle oli ja on edelleen sijansa.

Peltolan tarkastelussa ovat myös itse bussit, TKL:n siniset, jotka saivat matkan varrella lempinimen "Nysse" kaupunkilaisten liian pitkäksi venyneen odottelun jälkeen pysäkeillä esittämästä helpottuneesta huudahduksesta "Nyt se tulee!". Peltola selvittää kalustohankinnat uusiin nivel- ja tlibusseihin asti ja sitoo kehityksen kuten pitääkin liikenteen kannattavuuteen, matkustajamääriin, linjojen kuormitukseen ja reitistön laajentumiseen.

Peltola suorittaa myös kiintoisaa vertailua Tampereen ja Helsingin liikennelaitosten välillä. Kaupunkien erilainen maantieteellinen rakenne, väestömäärä ja pinta-ala ovat merkinneet TKL:n ja HKL:n toimintaan monia eroja, jotka tekijä tuo esiin mm. linjaston kannattavuuden osalta. Lisäksi tekijä ottaa erikoistarkasteluun eräitä Tampereen lähioita, joiden kautta hän käsittelee paikallisliikennettä asukkaiden kannalta ja yhteiskunnallisena palveluna. Esillä ovat myös vuosien varrella esiintyneet pohdiskelut kunnallisesta paikallisliikenneosakeyhtiöstä.

Viimeisten vuosikymmenen osalta tekijä selvittää myös sinisillä busseilla tehtyjen matkojen määrällistä kehitystä suhteessa taloudellisten lama- ja nousukausien vaihteluihin sekä tamperelaisten laajentuvaan muuttoon kaupunkiin kiinni kasvaneisiin naapurikuntiin. Havainnot ovat kiintoisia. Esimerkiksi lamakausien vaikutus paikallisbussimatkustamiseen on ollut varsin vaihtelevaa. Tutkimuksensa lopussa Peltola pohtii laajasti paikallisbussiliikenteen merkitystä

kaupunkisuunnittelussa ja yhteiskuntapolitiikassa ja tuo esiin kiintoisia ajatuksia niin poliitikkojen ja alan virkamiesten kuin lukijankin pohdittavaksi.

Teoksessa on useita linjatokarttoja, 19 taulukkoa ja 47 diagrammia, jotka tarjoavat lukijalle runsaan määrän tietoa tiiviissä muodossa. Jälkimmäisistä tosin jotkut ovat hieman vaikeaselkoisia. Tutkimuksen rakenne on onnistunut ja lähdepohja vankka. Käytetyistä arkistolähteistä ja aiemmasta tutkimuksesta käy esiin tekijän lähtökohta tarkastella tutkimuskohdettaan osana Tampe-

reen yleistä kehitystä. Teoksen kuvitus on onnistunutta ja tuo elävästi esiin tamperelaista kaupunkimaisemaa ja elämänmenoa vuosikymmenten varrelta samoin kuin myös TKL:n bussikaluston ja kaupungin yleisen liikennekulttuurin kehityksen. Perusteellisesta liiteosasta on mainittava erikoisuutena taulukko, jossa on esitelty TKL:n historian jokainen bussi ja sen elinkaari laitoksen palveluksessa.

Tässä yhteydessä on todettava, että Peltolan teosta täydentää juuri kaluston osalta Timo Lehtosen ja Kimmo Pyrhösen toimittama ja niinikään

vuonna 1998 ilmestynyt kuva-teos Tampereen siniset bussit. Siinä ”nyssit” esitellään malli mallilta alkuaikojen pienistä puukoriautoista tämän päivän lähes ylellisiin kaupunkibusseihin, joiden ulkomaalauksessa valkoisesta on tosin tullut vanhan perinteen vastaisesti lähes tulkoon bussien pääväri.

Jarmo Peltolan teos on vankkaa historiankirjoitusta ja tarjoaa oman aiheensa kautta aimo annoksen Tampereen historiaa päättyvältä 1900-luvulta.

Erkki Vasara

TIEDEMAAILMA

Historiallinen Aikakauskirja

■ Historiallisen Aikakauskirjan julkaisijat Suomen historiallinen seura ja Historian Ystävien Liitto ovat uusineet lehden julkaisemisesta ja kustantamisesta koskevan sopimuksen. Aikaisemmin toimineiden toimitusneuvoston ja taloudellinen valtuuskunnan tilalle on asetettu lehden taloutta ja hallintoa varten julkaisujärjestöjen nimeämä 6-jäseninen hallitus. Jäsenten toimikausi on kolme vuotta kerrallaan.

Suomen historiallinen seura on valinnut vuosiksi 2000–2002 hallituksen jäseniksi dos. *Pirkko Leino-Kaukiaisien*, prof. *Raimo Salokankaan* ja prof. *Juba Sihvolan*. Historian Ystävien Liiton nimeämät jäsenet ovat dos. *Martti Häikiö*, toimitusjohtaja *Kyösti Tiainen* ja fil.lis. *Jyrki Vesikansa*.

Hallitus on kokouksessaan 21. helmikuuta 2000 valinnut puheenjohtajakseen *Pirkko Leino-Kaukiaisien* ja varapuheenjohtajaksi *Jyrki Vesikansan*.

Palkittuja

■ Historian Ystävien Liitto on valinnut vuoden 1999 historia-teokseksi *Max Jakobsonin* kirjan *Väkivallan vuodet I. 20. Vuosisadan tilinpäätös*. Palkintolautakunta, johon kuuluivat fil.lis. *Jyrki Vesikansa*, fil.maist. *Veikko Löyttyniemi* ja prof. *Ohto Manninen*, myönsi kunniamaininnan seuraaville teoksille: *Petri Karonen*, Pohjoisen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809; *Henrik Meinander*, Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle; *Pekka Nevalainen*, Viskoiki kuin Luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939. *Jakobsonin*, *Karosen* ja *Meinanderin* teokset on arvioitu Historiallisen Aikakauskirjan tässä numerossa.

Valtion tiedonjulkistamispalkinto on myönnetty mm. kolmiosaisen Suomen kirjallisuushistorian tekijöille. Teoksen ovat toimittaneet prof. *Yrjö Varpio*, prof. *Liisi Huhtala*, prof. *Lea Rojola*, dos. *Pertti Lassila*, fil. kand. *Lasse Koskela* ja fil. kand. *Päivi Vallisaari*. Valtion tiedonjulkistamispalkinnon sai myös dos. *Heikki*

Oja teoksestaan *Aikakirja*, joka palkintoraadin mielestä on erinomaisen luettava yleistajuinen perusteos ajanlaskusta, kalentereista ja niiden luonnon-tieteellisestä ja kulttuurihistoriallisesta taustasta. Palkittuihin kuuluivat myös merikapteeni *Seppo Laurell*, graafikko *Sakke Yrjölä*, arkistotoimittaja *Jarmo Koistinen* ja kuvatoimittaja *Pekka Väisänen*. Ryhmä on julkaissut kolmikielisen teoksen *Suomen majakat* (Finska fyrar, Finnish Lighthouses).

Prof. *Heikki Ylikangas* ja prof. *Matti Klinge* ovat saaneet prof. E.J. Nyströmin palkinnon Suomen Tiedeseuran vuosijuhlassa. Heidät palkittiin hyvin merkittävästä historiantutkimuksesta.

Helsingin kaupungin tiedepalkinto on myönnetty prof. *Matti Klingelle*. Kunnianosoituksen perusteluissa kiitetään Klingeä yliopisto- ja kulttuuri-kaupunki Helsingin historian ehdottomana asiantuntijana.

Oulun historiaseura r.y. on myöntänyt 14. Olaus Magnus-palkinnon maakunta-arkiston johtajalle, fil. tri h.c. *Samuli Onnelalle* hänen ansioistaan historiantutkimuksen ja harrastuksen edistämiseksi Pohjois-Suomessa.

Apurahat

■ Helsingin yliopiston vuosittain jakama Matti Klinge -tutkimusraha on myönnetty Master of Arts *Jukka Relanderille* hänen tutkimukseensa taistolaisen opiskelijaliikkeen psykohistoriasta.

Tämän numeron kirjoittajat

■ G. M. Ditchfield, Dr., University of Kent at Canterbury
Jussi Hanska, fil. tri, Tampereen yliopisto

Ari Helo, fil. tri, Tampereen yliopisto
Timo Herranen, dos., Helsingin yliopisto
Mauno Jokipii, prof. emer., Korpilahti
Osmo Jussila, prof., Helsingin yliopisto
Eino Jutikkala, akateemikko, prof. emer., Helsinki
Petri Karonen, dos., Jyväskylän yliopisto
Aino Katermaa, dos., Tampereen yliopisto
Aura Korppi-Tommola, dos., Helsingin yliopisto
Juha-Antti Lamberg, fil. tri, Jyväskylän yliopisto
Veli-Pekka Leppänen, valt. tri, Helsinki
Jan Löfström, dos., Jyväskylän yliopisto

Jari Ojala, fil. tri, Jyväskylän yliopisto
Pauliina Raento, Ph.D., University of Nevada
Aki Rasilainen, valt. lis., oikeust. kand., Lappeenranta
Matti Turtola, dos., Helsingin yliopisto
Vesa Vares, dos., Tampereen yliopisto
Erkki Vasara, dos., Helsingin yliopisto
Jyrki Vesikansa, fil. lis., Helsinki

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävien Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

Nimi .....
Lähiosoite .....
Postitoimipaikka .....
Muita tiedotuksia lehdelle .....

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Lähetettäjä maksaa normaalin postimaksun.

Notes on the contents

The main focus of this issue of the Historical Journal is on urban history. The theme is approached through a variety of disciplines, including anthropology, environmental history and administrative history. In *Aromeja aistien historiallisesta antropologiasta* ('Aromas from an anthropological history of the senses'), *Jan Löfström* takes an anthropological look at scents and smells. The concepts and customs relating to listening, tasting, smelling and other activities of our senses are cultural. Our sensory perceptions themselves – our brains' interpretation of what we hear, taste, smell, etc. – are also probably to at least some degree culturally bound. They are thus susceptible to examination from an historical-anthropological perspective. *Timo Herranen's* article *Metropolin tuskallinen*

kasvu – ympäristö ja yhteisö eurooppalaisessa suurkaupungissa 1800–1914 ('The painful growth of a metropolis – environment and community in a European metropolis 1800–1914') examines the growth of the large European cities and the effects of this on the environment in the 19th century. In *Käskystä kaupunki. Hämeenlinnan kaupungin perustaminen 1639* ('A town by command. The founding of Hämeenlinna in 1639'), *Aino Katermaa* examines decision-making in the kingdom of Sweden and the constraints on the Governor-General of Finland in connection with the founding of the town of Hämeenlinna.

Petri Karonen, Juha-Antti Lamberg and *Jari Ojala's* contribution *Yritykset muuttuvat – muuttuuko historiantutkimus?* ('Businesses are changing – what about historiography?') deals with the problems of writing business history. Finn-

ish historians have not yet responded to the growing social importance of entrepreneurship. The history of businesses and entrepreneurship is being studied by a number of researchers, each in their own way without any common denominator to link their work. Could historical research into entrepreneurship be conceived of as the economic history of private enterprise? In this way Finnish historical research into entrepreneurship could be included within the international framework of business history.

Ari Helo's Lyhyt oppimäärä republikanismista ('A short course on republicanism') presents the content of the republican theory of the state and Lockean social thought and discusses their connection to historical thinking.

(Translation: Brian Fleming)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä. (Tieto mm. väestörekisteriin tehdystä osoitteenmuutoksesta ei välity Historialliseen Aikakauskirjaan, vaan asiasta on erikseen ilmoitettava).

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: *Veikko Kallio*, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään kahtena (2) tulostuksena ja disketinä Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehtä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävään Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2000: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 190 mk, korkeakouluopiskelijoilta 150 mk, yhteisöiltä 260 mk. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 150 mk. Vuosikertatilauksessa yms. 190 mk. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 50 mk.

Pankkiyhteys: Leonia nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 15 mk, 1976–89 20 mk, 1990–91 35 mk, 1992–94 40 mk, vuodesta 1995 45 mk. Hakemisto 1953–80 (numero 3a/1983) 35 mk.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteeri: *Ossi Kokkonen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, Laurinkatu 61, 08100 Lohja, puh. 019-315 915, fax 019-323 821.

Pankkiyhteys: Postipankki nro 800016-1528 293.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 190 mk, opiskelijoilta 150 mk vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät nimi- ja osoitiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

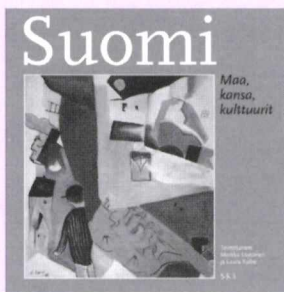
Esimies: dos. *Aura Korppi-Tommola*

Varaesimies: prof. *Juha Sibvola*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Ossi Kokkonen*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 100 mk) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

SKS
—laatua

Suomi
Maa, kansa, kulttuurit

Toimittaneet
Markku Löytönen
ja Laura Kolbe
320,—

Niilo Aikio
Liekkejä pakoon
Saamelaiset evakossa
1944–1945
170,—

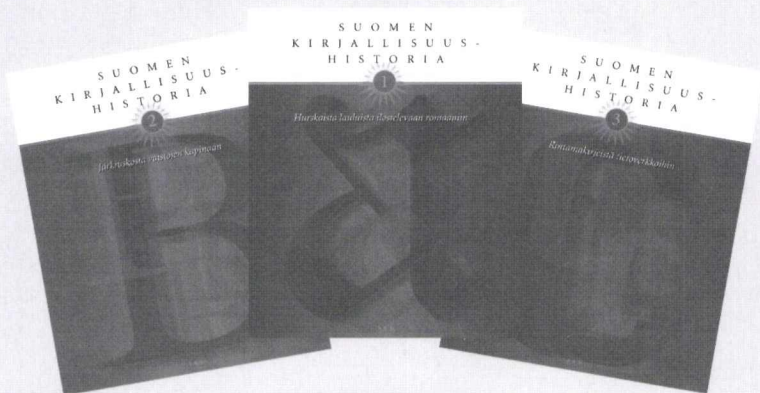
Anne Mäkinen
Suomen valkoinen
sotilasarkkitehtuuri
1926–1939
160,—

Kirjakaupoista ja seuran myymälästä

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Hallituskatu 1, PL 259, 00171 Helsinki
Tilaukset (09) 1312 3216, faksi (09) 1312 3218 • sähköposti: kirjamynti@finlit.fi

PALKITTUJA

Valtion tiedonjulkistamispalkinto
Lauri Jäntin palkinto

Suomen kirjallisuushistoria 1–3

Päätoimittaja Yrjö Varpio
Sarjan kokonaishinta 1280,—

Historian ystävien kunniamaininta

Pekka Nevalainen
Viskoi kuin Luoja
kerjäläistä
Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939
160,—

Reijo Ahtokari
Salat ja valat
Vapaamuurarit suomalaisessa
yhteiskunnassa ja julkisuudessa
1756–1996
160,—

Vesa Vares
Varpuset ja pääskyet
Nuorsuomalaisuus ja
Nuorsuomalainen puolue
1870-luvulta vuoteen 1918
160,—

